

DRUŽBOSLOVNE RAZPRAVE

letnik **XXVII** številka **68** december **2011**

Slovensko sociološko društvo, Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani
ISSN 0352-3608 UDK 3

Revija izdajata Slovensko sociološko društvo in Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani. /
Published by the Slovenian Sociological Association and the Faculty of Social Sciences at the University of Ljubljana.

Urednica / Editor

Valentina Hlebec

Uredniški odbor / Editorial board

Milica Antič Gaber

Karmen Erjavec

Maša Filipovič Hrast

Matej Kovačič

Sonja Kump

Miran Lavrič

Majda Pahor

Gregor Petrič

Mateja Sedmak

Miroslav Stanojevič

Zdenka Šadl

Alenka Švab

Andreja Vezovnik (recenzija knjig)

Jezikovno svetovanje / Language editors

Nataša Hribar

Tina Verovnik

Bibliografska obdelava /

Bibliographical classification of articles

Janez Jug

Pridruženi svetovalni uredniki / Advisory editors

Nina Bandelj, University of California, Irvine

Ladislav Cabada, Metropolitan University, Prague

Sonja Drobnič, University of Hamburg

Thomas Luckmann, Prof. Emeritus, University of Konstanz

Katarina Prpić, Institute for Social Research in Zagreb

Zlatko Skrbiš, University of Queensland

Zala Volčič, University of Queensland

Oblikovanje naslovnice / Cover design:

Amir Muratović

Prelom / Text design and Typeset:

Polona Mesec Kurdija

Tisk / Print:

Birografika BORI, Ljubljana

Naklada / Number of copies printed: 320

Naslov uredništva / Editors' postal address

Revija Družboslovne razprave, Valentina Hlebec,

Fakulteta za družbene vede,

Kardeljeva pl. 5, SI-1000 Ljubljana

Tel. / Phone: (+386) 1 5805 284

Elektronska pošta / E-mail: valentina.hlebec@fdv.uni-lj.si

Spletna stran / Internet: <http://www.druzboslovnerazprave.org/>

Revija sofinancira / The Journal is sponsored by

Javna agencija za knjigo Republike Slovenije / Slovenian Book Agency.

Letna naročnina (3 številke) / Annual subscription (3 issues):

individualna naročnina / individual rate: 25 EUR; za organizacije / institutional rate: 50 EUR; za študente in brezposelne / students and unemployed discount rate: 16 EUR; cena posameznega izvoda / single issue rate: 16 EUR. Za člane Slovenskega sociološkega društva je naročnina vključena v društveno članarino. / The annual Slovenian Sociological Association membership fee includes the journal's annual subscription rate. Družboslovne razprave je mogoče naročiti na naslovu uredništva ali na spletni strani revije. / Subscription requests can be sent to the editors' postal address.

Družboslovne razprave so abstrahirane ali indeksirane v / Družboslovne razprave is abstracted or indexed in: COBIB.SI, CSA Selective Sociological Abstracts (online), CSA Selective Social Services Abstracts, CSA Worldwide Political Science Abstracts (Cambridge Scientific Abstracts), EBSCH Ohost, Current Abstracts, Political Science Complete, SocINDEX, SocINDEX with Full Text, TOC Premier, OCLC, Sociological Abstracts (Online), Core.

Uredniška politika: Družboslovne razprave so revija, ki objavlja kolegialno recenzirane znanstvene članke in recenzije knjig. V recenzijski postopke sprejema članke v slovenščini in angleščini s področja sociologije, komunikologije, politologije in kulturologije ter tem raziskovalnim področjem bližnjih družboslovnih disciplin. Pri izboru člankov za objavo se upošteva njihova raziskovalna inovativnost ter aktualnost glede na trende v znanstveni skupnosti, v kateri je revija zasidrana. V teoretskem in metodološkem pogledu je revija pluralistično naravnana, posebno skrb pa posveča utrjevanju slovenske družboslovne terminologije.

Editorial policy: Družboslovne razprave is a peer reviewed journal which publishes papers and book reviews. Contributions are invited in fields of sociology, media studies, political science, cultural studies and other studies which are close to these fields. The published contributions should display high level of research originality and address the themes which seem relevant to the scientific communities in which the journal is grounded. Both in theoretical and methodological respects the journal stands for pluralism.

Kazalo

ČLANKI

Nekatere etične dileme in vprašanja biotehnološkega razvoja v Evropi

Blanka Groboljšek, Franc Mali 7

Stališča slovenskih medijev o gensko spremenjenih organizmih

Karmen Erjavec in Jožica Zajc 25

Diskurzivni boj v slovenskih medijih: novinarska reprezentacija gensko spremenjenih organizmov

Karmen Erjavec 45

Družbeno-ekonomska merila odločanja o gojenju gensko spremenjenih organizmov v Sloveniji

Melita Poler Kovačič, Luka Juvančič 63

Vloga gensko spremenjenih organizmov v sodobnem afriškem kmetijstvu

Katja Vintar Mally. 83

RECENZIJE KNJIG

Dejan Jontes: Novinarstvo kot kultura: miti in vrednote.

Ljubljana: Založba FDV, zbirka Kiosk, 2010.

Igor Vobič 101

Taja Kramberger in Drago Braco Rotar: Misliti družbo, ki (se) sama ne misli.

Ljubljana: Založba Sophia, 2010.

Valter Cvijić 103

Roman Kuhar: Intimno državljanstvo. Ljubljana: ŠKUC, zbirka Lambda, 2010.

Mihael Topolovec 105

Štiblar, Franjo: Bančništvo kot hrbtenica samostojne Slovenije.

Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Mitja Durnik 108

Daniel Cohen: Tri predavanja o postindustrijski družbi.

Ljubljana: Založba Sophia (Zbirka Teorija), 2011.

Daniel Popović 110

ABSTRACTS AND TABLE OF CONTENTS 115

ČLANKI

Blanka Groboljšek, Franc Mali

Nekatere etične dileme in vprašanja biotehnološkega razvoja v Evropi

POVZETEK: Prispevek obravnava nekatere etične in družbene vidike razvoja biotehnologije, ki je eno kompleksnejših področij znanstvenega raziskovanja in ki odpira vrsto vprašanj, med drugim, kako te vidike definirati in kako jih vključiti v procese odločanja. V javnih razpravah o biotehnologiji se običajno pojavljajo dileme glede varnosti uporabe gensko spremenjenih organizmov za ljudi in okolje, zadostni informiranosti javnosti o tem področju ter o označevanju gensko spremenjenih produktov, pa tudi etični in moralni pomisleki v zvezi s samim procesom genskega spreminjanja. Zato bo osrednji del prispevka namenjen prav razpravi o teh vprašanjih. Gre namreč za vprašanja, ki zahtevajo premislek o novih oblikah interakcije med znanostjo in družbo ter odpirajo pot različnim oblikam političnih intervencij in možnostim oblikovanja skupnih evropskih vrednot v zvezi z etičnimi dilemami biotehnološkega razvoja.

KLJUČNE BESEDE: biotehnologija, gensko spremenjeni organizmi, etični vidiki, javnost

1 UVOD

Razvoj na področju bioznanosti in biotehnologije je eden ključnih mejnikov 21. stoletja. Če je bilo preteklo stoletje zaznamovano z odkritji v fiziki in kemiji, pa so danes biološke znanosti in biotehnologija ter konvergenca z drugimi naprednimi tehnologijami tiste, za katere je pričakovati, da bodo pomembno zaznamovale to novo obdobje. Uporabnost biotehnoloških znanosti se namreč kaže na številnih področjih, od medicine in kmetijstva do farmacevtske in prehranske industrije. T. i. biotehnološka revolucija in njene aplikacije so že zaznamovale vsak vidik našega življenja, kar obenem vzbuja števila pričakovanja in koristi (zlasti na področju zdravljenja in medicine), hkrati pa se pojavljajo številni dvomi in negotovosti glede potencialnih negativnih učinkov. Ravno zaradi te dvojne narave razvoja sodobne znanosti in tehnologije je večina javnih razprav o novih tehnologijah izredno intenzivna. Predvsem razvoj biotehnologije na področju kmetijske pridelave (t. i. »zelena biotehnologija«) je dober primer tega, kako lahko tehnologija, ki naj bi prinašala številne koristi, spodbudi široko razširjen javni dvom, nezadovoljstvo ter vrsto družbenih in etičnih pomislekov, kar vodi k zahtevi po ustreznih regulativih in nadzoru.

Razvoj na področju biotehnologije je tudi izziv za ponovni premislek o odnosu in interakcijah med znanostjo in širšo družbo na globalni ravni, vendar pa je v odnosu

javnosti do nekaterih dilem zaznati specifične (denimo v evropskem prostoru je zaznati precej bolj kritičen odziv na gensko spremenjeno hrano kot v ZDA). Javni pomisleki in etične dimenzije raziskovanja na tem področju so pritegnili pozornost tudi v političnem smislu. V okviru EU je zato tudi več političnih intervencij, vzpostavitev različnih mehanizmov javne participacije na področju odločanja o znanosti in tehnologiji ter etičnih komisij na nacionalni in evropski ravni pa sta zgolj dva vidika odziva na nove okoliščine (Felt in dr. 2009a). Kompleksna vprašanja, povezana z razvojem znanosti in novih tehnologij, neizogibno postajajo pomemben del modernih družb in kot taka zahtevajo temeljit znanstveni kot tudi družbeni premislek.

V prispevku bodo obravnavani nekateri družbeni in etični vidiki razvoja biotehnologije ter vprašanja, kako te vidike definirati in kako jih vključiti v procese odločanja. Prvi del prispevka bo namenjen splošni predstavitvi nekaterih pomislekov v zvezi z razvojem na področju biotehnologije ter novimi oblikami družbenega nadzora, ki se ob tem vzpostavljajo. V drugem delu bo nekoliko podrobneje obravnavan pomen širše javnosti ter stališča Evropejcev in Slovencev do razvoja biotehnologije, tretji del pa je namenjen obravnavi nekaterih etičnih dilem, ki jih ta razvoj sproža, in različnim vidikom institucionalizacije etike na področju znanosti.

2 Zahteve po novih oblikah družbenega nadzora in usmerjanja biotehnologije v Evropi

Razvoj na področju biotehnologije¹ v širšem smislu sega daleč nazaj v človeško zgodovino, vendar pa o razvoju moderne biotehnologije lahko govorimo šele od začetka sedemdesetih let prejšnjega stoletja, ko je na področju molekularne biologije prišlo do dveh večjih odkritij: odkritja možnosti prenosa genov iz enega organizma v drugega ter odkritja tehnik za spajanje in multipliciranje celic (Clark in dr. 2002). Seveda pa so k hitremu razvoju tega obetavnega področja prispevali tudi finančni vložki sprva predvsem kemijskih in farmacevtskih podjetij. Kmalu je namreč postalo jasno, da je možno biotehnologijo aplicirati tako v medicini kot tudi na področju kmetijstva. V devetdesetih letih je k temu prispeval še Human Genome Project (Clark in dr. 2002).²

Vzemimo primer uporabe biotehnologije na področju kmetijstva/poljedelstva in

-
1. V prispevku bosta termina biotehnologija in gensko spremenjeni organizmi uporabljena izmenično in ne bosta posebej obravnavana, vendar pa je treba pojasniti, da gre v primeru biotehnologije za širok pojem, saj gre za »interdisciplinarno vedo, ki združuje področja molekularno-bioloških in inženirskih ved. Uporablja žive organizme, celice in njihove dele v industrijske namene, npr. v kmetijstvu, živilstvu, medicini, veterini in varovanju okolja« (MOP 2011). Gensko spremenjeni organizmi pa so po definiciji organizmi, v katere je »z uporabo sodobnih metod biotehnologije vnesen določen gen za točno določeno lastnost iz drugega organizma. GSO so lahko mikroorganizmi (bakterije, glive, virusi), rastline in živali« (MOP 2011).
 2. Gre za obsežen mednarodni projekt Human Genome Project (HGP), katerega namen je bil v letih 1990–2003 odkriti čim večje število človeških genov in določiti zaporedje baznih parov človeškega genoma (več o tem na http://www.ornl.gov/sci/techresources/Human_Genome/project/hgp.shtml, 12.3.2011).

pridelave hrane (t. i. zelena biotehnologija). Sprva je razvoj težil h genskemu spreminjanju mikroorganizmov, ki naj bi izboljšali produkcijo encimov, v drugi fazi pa je bilo s pomočjo biotehnologije mogoče modificirati posamezne rastline oziroma pridelke tako, da so pridobile specifične agronomske lastnosti (rastline so na primer postale odporne proti boleznim, škodljivcem in ekstremnim vremenskim vplivom). S tem so povezane predvsem dolgoročne koristi tovrstnih aplikacij biotehnologije v poljedelstvu, ki se nanašajo na zmanjšano uporabo okoljsko obremenjujočih kemičnih pesticidov, obenem pa bi te rastline uspevale skorajda kjerkoli po svetu, ne glede na vremenske razmere. Na ta način bi se oplemenitila tudi sestava živil, ki bi z genskim modificiranjem postala prehransko polnovrednejša ter kakovostnejša, okusnejša, cenejša in z daljšim »rokom uporabe« (najbolj znan je primer paradižnika flavr savr podjetja Calgene). Hkrati pa so se v zvezi z razvojem na posameznih področjih biotehnologije začele pojavljati številne negotovosti in vprašanja o dolgoročnih vplivih na zdravje in okolje. Kljub številnim pomislekom se je gojenje in uporaba gensko spremenjenih poljščin po svetu dokaj razširila, kar je povzročilo tudi večjo javno zavest o prisotnosti gensko spremenjenih organizmov v prehranski verigi in predvsem v evropskem prostoru tudi zavračanje tovrstnih prehranskih izdelkov (na to bomo skušali opozoriti v nadaljevanju).

Na globalni ravni je gojenje gensko spremenjenih rastlin (predvsem soje, koruze, bombaža, oljne ogrščice in sladkorne pese) v porastu. Podatki za leto 2009 kažejo, da se gensko spremenjene rastline v svetovnem merilu gojijo kar na 134 milijonih hektarjev, pri čemer prednjačijo ZDA s 64 milijoni hektarjev, sledijo Brazilija (21,4 milijona hektarjev), Argentina (21,3 milijona hektarjev), Indija (8,4 milijona hektarjev) in Kanada (8,2 milijona hektarjev) (GMO Compass 2009a). Ravno obraten trend uporabe zelene biotehnologije pa je prisoten v državah EU, kjer se zaradi prepovedi gojenja gensko spremenjene koruze v Franciji in Nemčiji površina zemljišč, namenjenih za pridelavo gensko spremenjenih pridelkov, zmanjšuje (GMO Compass 2009b). Dileme glede gojenja gensko spremenjenih kultur na evropski ravni še vedno niso v celoti rešene, zato je bilo do leta 2009 registriranih le šest evropskih držav, ki so gojile GS-rastline (oziroma koruzo³): Španija (kot največja evropska pridelovalka GS-koruze kar na 76 milijonih hektarjev), Češka (6 milijonov hektarjev), Portugalska (5 milijonov hektarjev), Romunija (3 milijone hektarjev), Poljska (3 milijone hektarjev) in Slovaška (manj kot 1 milijon hektarjev) (GMO Compass 2009b). Eden od razlogov za ta trend upadanja naj bi bila ravno zaskrbljenost javnosti in politike glede negativnih učinkov gensko spremenjenih rastlin (ZPS 2010).

2.1 Oblikovanje evropske politike na področju biotehnologije

Lahko bi dejali, da so se značilnosti biotehnološka politike v okviru Evropske unije vseskozi kazale tudi skozi delovanje njenih ključnih institucij: Evropske komisije, Evropskega parlamenta, Evropskega sveta. Evropska komisija je že sredi sedemdesetih let prejšnjega stoletja biotehnologijo imela za tisto področje razvoja znanosti in tehnolo-

3. Do 2010 je bila edina kultura z dovoljenjem za pridelavo v Evropi Monsanto GS-koruzna MON810 (ZPS 2010).

logije, kjer so njene politične intervencije še posebej upravičene. Razlogi za tako močan interes institucij Evropske unije za biotehnoško politiko so bili različni. Med glavne razloge lahko štejemo naraščajočo tekmo Evrope z ZDA pri razvoju novih tehnologij, prizadevanja za rešitev strukturnih težav na področju znanstvene oskrbe in kmetijstva v Evropi, nenazadnje tudi željo Evropske unije, da prek takšnih »sektorskih« politik, kot je biotehnoška, razvija model dobrih praks, ki krepijo njeno ekonomsko in politično enotnost (glej Gottweis 1998: 174; Jasanoff 2007: 77). Res pa je, da je širšo družbeno pozornost vprašanje razvoja biotehnologije v Evropi doživelo predvsem v devetdesetih letih prejšnjega stoletja z znanimi dogodki v zvezi z uvozom gensko spremenjene soje; o tem nekaj več v nadaljevanju. Danes lahko odnos evropskih institucij do vprašanj razvoja biotehnologije oziroma vseh drugih naprednih tehnologij obravnavamo v luči širšega vprašanja preoblikovanja evropske družbe iz industrijske v družbo znanja.⁴

Vsaj na deklarativni ravni se razvoju novih naprednih znanosti in tehnologij od sprejetja lizbonske strategije dalje pripisuje daleč najpomembnejša vloga. To še posebej velja za biotehnologijo: »Biotehnologija v širšem smislu oziroma moderna biotehnologija v ožjem smislu predstavlja eno ključnih tehnologij 21. stoletja, ki bo omogočila podporo Lizbonski strategiji in trajnostnemu razvoju« (Zika in dr. 2007: 5). Toda čim več je razmislekov o možnih koristih razvoja različnih področij biotehnologije, tem več je tudi strahov, ali ta razvoj ne prinaša tudi številnih tveganj. V Evropi vprašanje o etičnih vidikih razvoja znanosti in tehnologije vedno bolj postaja del splošnega razmisleka o tem, v katero smer se bo evropska družba v prihodnosti razvijala.

Do devetdesetih let prejšnjega stoletja so v Evropi zelo nekritično opazovali vse, kar se je dogajalo na področju razvoja biotehnologije. V medijih in javnosti je biotehnologija nastopala zgolj kot pokazatelj uspehov, ki jih prinaša razvoj novih tehnologij. Celo če vzamemo primer Danske, ki je imela v Evropi najdaljšo tradicijo obstoja kritične družbene zavesti do možnih zlorab novih tehnologij, so v glavnem prevladovali optimistični toni. Procesi nenadzorovane privatizacije in komercializacije rezultatov biotehnoških raziskovanj se v tistem času v glavnem niso postavljali pod vprašaj. Celo po ustanovitvi prve komisije za etiko znanosti na Danskem leta 1987 možne zlorabe, ki so povezane zlasti s pretirano komercializacijo biotehnoških spoznanj, dolgo časa

4. Pojem biotehnoške revolucije je treba razumeti zelo široko. Radikalna biotehnoška odkritja v zadnjem času namreč niso toliko povezana z razvojem same biotehnologije, temveč z vzajemnim razvojem drugih naprednih tehnologij. Vedno pogostejše se govori o velikih dosežkih v okviru konvergentnih tehnologij. Pod pojmom »konvergentne tehnologije« razumemo sinergijo štirih naprednih tehnologij, ki ne samo vsaka zase, temveč predvsem v medsebojni povezavi izredno hitro napredujejo: nanotehnologije, biotehnologije, informacijske in komunikacijske tehnologije ter kognitivne znanosti, znotraj tega še posebej kognitivne nevroznanosti. Pojem »konvergentne tehnologije« se je začel pojavljati leta 2002 v strokovnih poročilih ameriške nacionalne znanstvene fundacije, dve leti kasneje pa tudi v strokovnih poročilih Evropske unije (glej Mali 2009). Evropski strokovnjaki so v študiji z naslovom *Converging Technologies – Shaping the Future of European Societies* (Nordman 2004) še posebej izpostavili aplikativno funkcijo konvergentnih tehnologij, ki naj bi vodila k uresničevanju lizbonskih ciljev.

niso bila v ospredju zanimanja. Na začetku so v tej komisiji največ pozornosti namenili oceni tveganj, ki jih prinaša razvoj biotehnologije za varnost ljudi na delovnem okolju (glej Jamison in Lassen 2004).

Glede na takšen splošni optimizem v družbi, ki se je nanašal na razvoj novih tehnologij, ni presenetljivo, da se je v evropskem prostoru o tveganjih, ki so povezana z razvojem biotehnologije, najprej začelo razmišljati v ožjih znanstvenih krogih. Tveganja, ki so bila povezana z nenačrtovanimi genskimi kombinacijami živih organizmov, posebej nevarnost rušenja ekološkega ravnovesja ter v končni fazi grožnja družbi in naravi nasploh, so postala predmet bolj poglobljenih strokovnih razmislekov že v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja.⁵ Četudi je razvoj tehnik genetske rekombinacije v tistem času že porajal spekulacije o možnem »inženiringu« človeškega življenja in na tej osnovi tudi odpiral vprašanja o upravičenih mejah uporabe teh tehnik, se ta tveganja niso zdela tolikšna, da bi naletela na odziv zunaj ožjih krogov strokovne javnosti. Ali kot ugotavlja Jean-Christophe Galloux s soavtorji (2002: 130): »Rojstvo bioetike je bilo rezultat različnih in včasih paradoksalnih strahov znotraj skupnosti bioznanstvenikov, ki se je skušala odpovedati izredni moči, do katere se je dokopala. Kasneje je začela predstavljati širše družbeno prizadevanje po mednarodnem soglasju o vrednotah, ki zadevajo področje bioznanosti. Bioetika pa vsaj do določene mere simbolizira željo izogniti se formalnim državnim regulacijam bioznanosti.«

Pravo revolucijo na področju biotehnološke politike v Evropi so sprožili šele dogodki v drugi polovici devetdesetih let prejšnjega stoletja. To je bila afera v zvezi z boleznijo norih krav. Približno v istem času se je dogajal tudi škandal v zvezi z uvozom gensko spremenjen soje iz Amerike. Oba dogodka sta sprožila revolt javnosti v razvitih demokracijah zahodne Evrope zoper ozko tehnokratsko sprejemanje političnih odločitev, ki se nanašajo na razvoj in rabo gensko spremenjenih organizmov. Šele po teh dogodkih so se vsi vpleteni akterji začeli prav zavedati, da je treba na ravni Evropske unije vzpostaviti nove, demokratične temelje za družbeno regulacijo biotehnologije. Dotedanji pristop EU do problema družbene regulacije biotehnologije se je izkazal za preživetega (glej na primer Levidow 2009; Bauer in Gaskell 2002; Borras 2003). Pred nastopom bolezni norih krav in škandalom, povezanim z gensko spremenjeno hrano, je bil glede razvoja biotehnologije v EU prisoten tehnokratski pristop. »Evropski diskurz je bil pred škandali konec devetdesetih let do javnosti izredno paternalističen in je izhajal zgolj iz strokovnih ocen« (Bauer in Gaskell 2002: 71).

2.2 (Bio)etični pristopi k obravnavi biotehnološkega razvoja

O možnih tveganjih razvoja biotehnologije se je v strokovnih krogih v Evropi sicer razpravljalo že dalj časa. Tako na ravni evropskih institucij kot tudi posameznih

5. Termin bioetika je leta 1971 iznašel ameriški onkolog Van Rensselaer Potter. Potter je bioetiko opredelil v širšem smislu, saj naj bi zajemala širok spekter vprašanj, povezanih z življenjem, vendar pa je ni enačil z biomedicinskimi raziskavami. Kmalu zatem so drugi avtorji bioetiko začeli opredeljevati v ožjem smislu, ki se nanaša predvsem na področje medicine (splav, evtanazija, pravica umreti, nega neozdravljivo bolnih, hendikepi, raziskave na človeku, genetika, reprodukcija) (Edgar 2006: 221–222).

članicah Evropske unije se je od druge polovice osemdesetih let začela vzpostavljati institucionalna mreža strokovnih (bio)etičnih komisij, ki so delovale kot svetovalna telesa vladam, parlamentom in drugim političnim institucijam. Tako so na primer v VB že v prvi polovici osemdesetih let ustanovili bioetično komisijo Warnockove, ki je dobila ime po predsednici komisije Mary Warnock. V Franciji je bila prva bioetična komisija ustanovljena leta 1983, na Danskem leta 1989, na Nizozemskem leta 1999, v Nemčiji leta 2001 itd. Četudi so take bioetične komisije, ki danes delujejo praktično v vseh evropskih državah,⁶ največ pozornosti namenjale vprašanjem biomedicine, so na dnevni red njihovih razprav vedno bolj prihajala širša družbena in etična vprašanja razvoja vseh področij biotehnologije, kot so kloniranje, razvoj matičnih celic, zlorabe na področju gensko spremenjenih organizmov, biopatenti itd. Res pa je, da med svetovalno močjo teh komisij za vprašanja etike znanosti in njihovo pripravljenostjo za sprejemanje pobud civilne družbe vseskozi obstajajo pomembne razlike. Dokaz o tem najdemo v ugotovitvah številnih že opravljenih empiričnih analiz o delovanju nacionalnih etičnih komitejev za znanost v Evropi (glej na primer Ahvenhar in dr. 2006; Fuchs 2005). Ravno zaradi predhodno ugotovljenih razlik se srečujemo z različnimi ocenami glede vloge strokovnih svetovalnih telesih za vprašanja etike znanosti v Evropi. Avtorji strokovne študije z naslovom *Taking European Knowledge Society Seriously* celo trdijo, da je »utrjevanje institucionalnih temeljev bioetike v evropskih okvirih reduciralo začetno mišljeni medsebojni pluralni in interdisciplinarni dialog različnih družbenih akterjev v birokratski mehanizem strokovnega etičnega svetovanja, ki se opira na iste procedure kot vsak tehnokratski tip svetovanja« (Wynne in Felt 2007: 47). Najbrž gre za pretirano kritiko bioetičnega diskurza v Evropi. So pa tudi takšne ocene dokaz, da je evropski prostor še vedno zelo negotov, kakšen model družbene regulacije novih naprednih tehnologij sploh uveljaviti. Kako uskladiti načelo demokratičnosti in meritokratskosti? Nenazadnje veliko pove že sestav posameznih bioetičnih komisij, ki so v različnih evropskih državah v zadnjem času zrasle kot gobe po dežju. Medtem ko nekatere bioetične komisije sestavlja članstvo, ki zastopa zelo različne interesne skupine v družbi (znanstvenike, pravnike, filozofe, psihologe, verske voditelje, novinarje, predstavnike laične javnosti), spet druge tudi po svojem sestavu izkazujejo ozko tehnokratsko usmerjenost, za katero je značilna zaprtost in oddaljenost od javnosti.

Četudi vse do danes obstajajo različne ocene o tem, v kolikšni meri je evropska usmeritev glede razvoja, tveganj in etičnih dilem biotehnologije ubrala bolj demokratično pot, je nesporno, da se je po aferah konec devetdesetih let na ravni evropskih institucij marsikaj spremenilo. Če je pred tem v političnih krogih obveljala (tehnokratska) ocena, da laična javnost o možnih tveganjih razvoja biotehnologije nima kaj

6. V Sloveniji je to Komisija za medicinsko etiko, ki kot samostojno in neodvisno telo ocenjuje etično sprejemljivost biomedicinskih raziskav na človeku ter se ukvarja tudi z drugimi vprašanji s področja medicinske etike in bioetike. Delovanje (sestavo, članstvo, dolžnosti in odgovornosti) komisije določa pravilnik iz leta 1995, svoje zametke pa ima komisija v šestdesetih letih prejšnjega stoletja, ko je bila ustanovljena prva etična komisija pri MF v Ljubljani (več o tem na <http://www.kme-nmec.si/>, 13.3.2011).

pametnega povedati, saj naj bi bile veljavne in zanesljive zgolj ocene strokovnjakov in politikov, ki se tveganja zavedajo, vendar ga imajo pod nadzorom, so se zadeve po uporabi javnosti zoper uvoz gensko spremenjene hrane v Evropi nedvomno spremenile.

2.3 Uvajanje novih predpisov na področju biotehnologije

Ena izmed posledic sprememb je bila, da so najprej na ravni evropskih institucij začeli ustvarjati vrsto novih strateških dokumentov o razvoju biotehnologije ter s tem povezanih direktiv, konvencij in priporočil. Tako je bila na primer na ravni EU sprejeta Direktiva 2001/18/ES o sproščanju GSO v okolje. Predvsem Direktiva Sveta Evrope o zavestni odpovedi gensko spremenjenih organizmov (Council Directive 90/219/EEC) je nedvoumno opredelila spremenjen evropski (politični) pogled na možna tveganja biotehnološkega razvoja (glej na primer Jasanoff 2007). Tudi direktive EU, ki so bile sprejete nekoliko kasneje (na primer direktiva sveta o zaščiti delavcev pred izpostavljenostjo biološkim agensom pri delu), so vnesle vrsto novitet v administrativne postopke, s tem ko so ocene tveganj o gensko spremenjenih organizmih postale bolj zavezujoče. V nasprotju z ZDA se je v Evropi vprašanje kmetijske biotehnologije že v devetdesetih letih dojemalo kot tehnološki razvojni postopek, ki zaradi svojih notranjih lastnosti zahteva posebno pozornost in nadzor. EU je tako na primer uveljavila Uredbo (ES) št. 1829/2003 o gensko spremenjenih živilih in krmi. V zadnjem času se pripravlja predlog o spremembi Direktive 2010/18/ES glede možnosti držav članic, da omejijo ali preprečijo gojenje GSO na svojem ozemlju. V ZDA je prevladal pogled na biotehnologijo kot neškodljiv instrument za ustvarjanje novih produktov, ki jih je mogoče podvreči že obstoječim zakonskim uredbam. V primeru ZDA je že Reaganova administracija določila, da kmetijska biotehnologija ne pomeni dovolj radikalnega odmika od preteklih tehnologij, da bi upravičevala regulativo na temelju postopka, ne pa izdelka. Zato se je odločila, da bo upravno oblast pustila v rokah obstoječih agencij, kot sta Uprava za hrano in zdravila ter Agencija za zaščito okolja (več v Fukuyama 2003: 241).

Po aferah konec devetdesetih let prejšnjega stoletja so v okviru EU pri ocenah tveganj, povezanih z razvojem biotehnologije, obenem začeli bolj prisegati na t. i. previdnostna načela (*precautionary principles*). K uveljavljanju teh načel je v tistem času dodatno prispevalo obstoječe razmerje moči med obema ključnima institucijama Evropske unije, tj. Evropske komisije in Evropskega parlamenta. Konec devetdesetih let si je Evropski parlament v skladu z maastrichtsko pogodbo izboril močnejšo politično pozicijo, znotraj tega pa predvsem politična struja »zelenih«. V praksi naletimo na različne interpretacije previdnostnega načela, od zelo ohlapnih do skrajno restriktivnih. Predvsem polemike o genetsko spremenjenih organizmih in hrani so prisilile Evropsko komisijo, da se je jasno izrekla v korist teh varnostnih načel. Previdnostno načelo se nanaša na vsako dejavnost, ki ogroža zdravje ali predstavlja grožnjo za okolje, četudi nekateri vzroki ali vplivi niso znanstveno podprti, pri čemer breme dokazovanja o varnosti sloni na predlagatelju dejavnosti. Proces uveljavljanja previdnostnega načela mora biti odprt in demokratičen, vključevati pa mora vse prizadete strani (Saunders 2010; Jordan in O'Riordan 2004). Načelo, ki predstavlja osnovo kartagenskega protokola iz leta 2000, se nanaša na vse GSO. Spodbujanje uporabe varnostnih načel s strani

institucij EU je ves čas pomenilo neko obliko demokratizacije v okviru biotehnoške politike. Ključni politični akterji na ravni EU so začeli vedno bolj upoštevati ocene javnosti glede možnih tveganj, ki so povezana z razvojem biotehnologij.

3 Zakaj igra kritična (evropska) javnost tako pomembno vlogo pri ocenjevanju tveganj biotehnoškega razvoja in družbenem nadzoru teh tveganj?

Dejali smo, da se je odnos političnih akterjev v Evropi do vprašanj prihodnjega razvoja biotehnologije spremenil ravno pod pritiskom javnosti konec devetdesetih let 20. stoletja. Zakaj je vloga javnost oziroma njenih članov tako pomembna pri razvoju novih tehnologij, kot je biotehnologija? V prvi vrsti člani javnosti v stik z novimi tehnologijami prihajajo predvsem kot državljani in potrošniki: kot državljani se lahko aktivno ali pasivno odzivajo na politične odločitve o tehnološki politiki, kot potrošniki pa so neposredno ali posredno soočeni z rezultati tehnološkega razvoja v obliki produktov in storitev, njihovi odzivi pa lahko v grobem vključujejo pasivno sprejemanje (izdelek kupijo, vendar brez pozitivnih aspiracij), navdušenje (preferiranje novega izdelka) ali odpor oziroma izrazito protestno vedenje (bojkotiranje novega izdelka).

V predhodnem razdelku smo že opozorili, da so se vodilni politični akterji v okviru EU šele sčasoma začeli zavedati, da sta obe vlogi državljanov, namreč kot predstavnikov civilne družbe in kot potrošnikov, zelo pomembni, kajti javne percepcije oziroma stališča glede znanosti in novih tehnologij postajo predmet zanimanja različnih družbenih skupin. Irwin (1995) namreč meni, da se politične in druge družbene skupine trudijo približati širši javnosti zlasti zaradi želje po večji javni podpori. Obstaja bojazen, da lahko razširjeni javni skepticizem v kontekstu sodobnih družb, znotraj katerih je vprašljiva sama kredibilnost znanosti, za znanstveno-tehnološki razvoj pomeni eno večjih ovir. V tem smislu je javno mnenje o razvoju na področju biotehnologije – poleg vključevanja širše javnosti v procese odločanja (različne oblike participacije javnosti, kot so konsenzualne konference, paneli, državljske porote ipd.), usmerjenosti k trajnostnemu razvoju (ekološko bolj uravnoteženo kmetijstvo) ter ocenjevanja tveganj in koristi – vedno pomembnejši družbeni dejavnik razvoja biotehnologije.

3.1 Mnenje evropske javnosti o razvoju biotehnologije

O nekaterih najbolj aktivnih oblikah participacije državljanov pri odločanju o razvoju biotehnologije bomo več spregovorili v nadaljevanju. Prej pogledjmo, kako se je spreminjal odnos evropske javnosti do razvoja biotehnologije. Politiki, gospodarstveniki in tudi znanstveniki namreč ne morejo več ignorirati rezultatov javnomnenjskih raziskav, ki pogosto odražajo neko splošno družbeno ozračje do novih naprednih tehnologij. To splošno družbeno vzdušje neredko odločilno vpliva na to, ali bodo politiki in drugi ključni družbeni akterji določeno področje raziskovanja podprli ali ne.

Stališča evropske javnosti o biotehnologiji spremljajo raziskave, ki se v okviru Eurobarometra izvajajo že vse od leta 1991. Zadnja taka raziskava je bila opravljena leta 2010. Ves čas spremljanja mnenja evropske javnosti o biotehnologiji so raziskave

beležile (z izjemo leta 1999) upad optimizma glede razvoja na tem področju, čeprav je v zadnji raziskavi več kot polovica Evropejcev v splošnem izrazilo nekoliko več optimizma. To pa seveda ne velja za vsa področja raziskovanja v okviru biotehnologije, pri čemer z vidika javne nenaklonjenosti in neodobravanja najbolj izstopa področje gensko spremenjenih organizmov v hrani in prehrani. Evropska javnost je namreč izrazito nenaklonjena gensko spremenjeni hrani, saj jo dojema kot nenaravno in nevarno, medtem ko je njena podpora precej višja, ko gre za uporabo biotehnologije v medicini (Gaskell in dr. 2010). To niti ni tako presenetljivo, saj se je, kot že rečeno, v devetdesetih letih največ polemik odvijalo okoli hrane (BSE, gensko spremenjena soja), kar je posledično vodilo tudi v upad zaupanja v ključne akterje na področju razvoja novih tehnologij. Podatki iz Eurobrometra 2010 pa kažejo, da so Evropejci do njih sedaj nekoliko bolj zaupljivi: v največji meri zaupajo zdravnikom, univerzitetnim znanstvenikom in potrošniškim organizacijam (70–80 % vprašanih), nato okoljskim skupinam ter časopisom in revijam (60–69 %), drugim – EU, industriji, vladi in trgovinam – pa manj (50–59 %) (več o tem Gaskell in dr. 2010).

Gensko spremenjeni hrani je bilo v zadnjih petnajstih letih namenjene tudi več javne pozornosti kot pa drugim področjem biotehnologije, zato ni presenetljivo, da je več kot polovica (58 %) Evropejcev s to tematiko seznanjena in tudi dobro informirana, a je kljub temu ne sprejema oziroma izraža odklonilno stališče do njene uporabe, kar kaže na to, da dobro poznavanje posameznega področja znanosti in njenih aplikacij ne vodi njuno v sprejemanje ali večje zaupanje. Gaskell in drugi (2010) menijo, da so gensko spremenjeni organizmi očitno zelo občutljivo in kontroverzno področje, ki ob večji stopnji informiranosti vzbudi še večje negotovosti. Javno nelagodje v zvezi z vprašanji uporabe in varnosti gensko spremenjene hrane pa je v končni fazi imelo vpliv tudi na znanstveno-tehnološko politiko tako na nacionalni kot na evropski ravni.

3.2 Aktivne oblike participacije javnosti pri vprašanjih razvoja biotehnologije

V zadnjem desetletju je v okviru EU zaznati vrsto priporočil in pobud, ki govorijo o vlogi znanosti v družbi in spodbujajo k večji povezanosti tega področja s širšo javnostjo tudi na ravni držav članic. Tako je denimo v resoluciji Sveta Evropske unije iz leta 2001 moč zaslediti priporočilo članicam, naj izboljšajo javno zavest o znanosti in tehnologiji, spodbudijo popularizacijo znanosti ter razmišljajo v smeri skupne evropske iniciative o znanstveni in tehnološki kulturi (Council of EU 2001). Poudarek na dialogu med znanostjo, znanstveno politiko in družbo je posledično spodbudil tudi potrebo po posvetovanju in vključevanju širše javnosti v proces odločanja, po večji transparentnosti ter bolj odprtih interakcijah med strokovnjaki, političnimi odločevalci in širšo javnostjo. Oblikovale so se različne participativne metode, kot so denimo konsenzualne konference, državljanske porote in fokusne skupine, ki so pod skupnim imenom znane kot »posvetovalni paneli«, njihov cilj pa je vključiti državljane v razprave o kompleksnih znanstveno-političnih vprašanjih. Posvetovalni paneli so sicer lahko učinkovito sredstvo za krepitev demokratičnosti (O'Neill in dr. 2008), vendar se pri tem pojavljajo tudi določene težave, ki odpirajo vrsto vprašanj: ali je sodelujoča

skupina (člani javnosti) reprezentativna za celo družbo (Edwards 2004), ali je javnost pri procesu odločanja resnično obravnavana kot aktivni akter (Michael 2006: 83), katera metoda oziroma pristop bi bil najbolj učinkovit za uspešno participacijo (Flynn 2007: 12) in v kolikšni meri se končne ugotovitve resnično upoštevajo pri oblikovanju politik – torej ali javna participacija dejansko vpliva na spremembe ali pa je zgolj simbolne narave oziroma je njen namen izpolnitev zahtev po javnem posvetovanju. Poleg tega je neuspeh nekaterih participatornih pristopov v drugih nacionalnih in kulturnih kontekstih⁷ prinesel spoznanje, da ne obstaja univerzalna oblika participacije, ki bi bila v vseh okoliščinah optimalna. Vsaka od metod javne participacije ima namreč svoje prednosti in pomanjkljivosti (Rowe in Frewer v Flynn 2007). Pri vsakem načinu javne participacije je treba predvsem upoštevati, da javnost ni homogena entiteta, pač pa gre za lokalno, regionalno in nacionalno diferencirane javnosti, ki imajo različne interese in vrednote (Renn v Flynn 2007: 12).

Različni mehanizmi in oblike javne participacije pri obravnavi znanstveno-tehnoloških vprašanj kljub obetavnemu potencialu in entuziazmu še vedno pomenijo negotovost v smislu njihovega dejanskega učinka oziroma vpliva javnosti na oblikovanje znanstveno-tehnološke politike in raziskovalnih prioritet. Tako se denimo ravno primer biotehnologije pogosto navaja kot neuspešen primer vključevanja javnosti, ki naj bi bila ravno zaradi tega nenaklonjena njenim aplikacijam v hrani in prehrani. Strah pred podobnim javnim odzivom, kot se je zgodil v primeru biotehnologije oziroma gensko spremenjenih organizmov, je sprožil preobrat k vključevanju javnosti v zgodnji fazi razvoja novih tehnologij.⁸ Tako se je na primer v Veliki Britaniji v zadnjih letih vzpostavil mehanizem t. i. »upstream« vključevanja javnosti pri oblikovanju in implementaciji ključnih politik s področja znanosti in tehnologije, in sicer na podlagi javnih posvetovanj (Bowman in Hodge 2007; Kurath in Gisler 2009; Macnaghten in dr. 2005).

Podatki zgoraj omenjene raziskave Eurobarometra (Gaskell in dr. 2010), ki je preverjala tudi naklonjenost evropske javnosti različnim oblikam odločanja na primeru sintezne biologije kot enem od področij biotehnologije,⁹ kažejo na to, da kar 52 % vprašanih meni, da bi se morali glede sintezne biologije odločati na podlagi znanstvenih navodil, pri čemer bi glavno besedo imeli strokovnjaki (in ne javnost), in sicer na podlagi znanstvenih dokazov, ki se nanašajo na oceno prednosti in tveganj. Vendar pa

7. Na primer konsenzualna konferenca kot eden od mehanizmov javne participacije, ki izhaja iz danskega nacionalnega konteksta, v Avstriji ni bila dobro sprejeta (Felt in dr. 2009b).

8. Gre za trend aktivnega vključevanja javnosti pri obravnavi ključnih vprašanj v zgodnji fazi razvoja tehnologije. Na ta način se lahko že na zgodnji stopnji razvoja jasneje izrazijo tako pričakovanja številnih prednosti kot morebitnih slabosti novih tehnologij.

9. Sinteza biologija je v omenjeni raziskavi opredeljena kot novo področje raziskovanja, ki združuje genetiko, kemijo in inženiring. Cilj sintezne biologije je konstruirati popolnoma nove organizme tako, da se ustvari nove oblike življenja, ki jih v naravi ni mogoče najti. Sinteza biologija se razlikuje od genskega inženiringa, saj se ukvarja s precej bolj temeljnim preoblikovanjem organizmov, ki bodo zmožni izvajanja popolnoma novih funkcij (Gaskell in dr. 2010).

skoraj četrtina Evropejcev (23 %) meni ravno nasprotno: javnost (in ne strokovnjaki) ter moralni in etični premisleki (ne znanstvene ocene tveganj in koristi) so tisti, ki bi morali narekovati načela vodenja tega področja znanosti. Gaskell in dr. (2010) prvi način odločanja opredeljujejo kot »znanstveno delegacijo« (pri čemer odločitve izhajajo iz strokovnega svetovanja in na osnovi znanstveni dokazov), slednjega pa kot »moralno deliberacijo« (izhaja iz odločitev na osnovi moralnih in etičnih premislekov ter stališč širše javnosti). Avtorji skupno navajajo štiri načine odločanja: poleg že omenjenih dveh še načelo »znanstvene deliberacije« (odločitve temeljijo na znanstvenih dokazih in odražajo stališča povprečnega državljana) ter načelo »moralne delegacije« (odločitve temeljijo na moralnih in etičnih premislekih ter izhajajo iz strokovnega svetovanja) (Tabela 1) (Gaskell in dr. 2010: 69–70).

Tabela 1: Naklonjenost evropske javnosti posameznim načinom odločanja na področju sintezne biologije (v %) (EU-27).

	Temelji predvsem na svetovanju strokovnjakov	Temelji predvsem na stališčih širše javnosti
Primarno temelji na <i>znanstvenih dokazih o tveganjih in koristih</i>	Znanstvena delegacija (52 %) Primer: strokovna komisija o ocenah tveganj.	Znanstvena deliberacija (10 %) Primer: konsenzualna konferenca.
Primarno temelji na <i>moralnih in etičnih vprašanjih</i>	Moralna delegacija (15 %) Primer: etični komiteji.	Moralna deliberacija (23 %) Primer: civilna iniciativa.

Iz teh podatkov je torej mogoče sklepati, da se evropska javnost v primeru sintezne biologije v veliki meri zanaša na strokovnjake ter njihove ocene tveganj in koristi. Pri interpretaciji podatkov pa je vendarle treba upoštevati, da se ti nanašajo zgolj na eno od področij biotehnologije. Če bi spraševali po drugem, bolj občutljivem področju znotraj biotehnologije, bi bili podatki bržkone precej drugačni. Poleg tega sintezna biologija širši javnosti ni tako znana kot denimo gensko spremenjena hrana in kloniranje, zato je z vidika ocenjevanja koristi in tveganj v veliki meri odvisna ravno od strokovnih presoj. Hkrati pa se ob razvoju novih tehnologij, ki posegajo v samo bistvo človeka, porajajo tudi številni moralni in etični pomisleki, o čemer bomo govorili v nadaljevanju.

4 Ali je mogoče govoriti o obstoju skupne evropske zavesti o družbenih tveganjih razvoja biotehnologije?

V evropskem prostoru je prisotnih vedno več razmislekov o etičnih dilemah razvoja biotehnologije. V Evropi etika znanosti postaja relevantno področje praktičnega vodenja znanstvene in tehnološke politike. Vzpostavljane celotne institucionalne mreže v evropskem prostoru, ki se ukvarja s temi vprašanji, nedvomno prispeva k utrjevanju teh skupnih vrednotnih (etičnih) temeljev. Tako različna stališča, kodeksi in drugi dokumenti, ki jih ustvarja razvejana mreža nacionalnih etičnih komitejev, predstavlja »mehki zakonodajni« instrument in vrsto dobrih praks za uveljavljanje

splošnih evropskih smernic, kako pristopiti k etično spornim vprašanjem na področju razvoja biotehnologije in drugih naprednih tehnologij. V jedru vseh gibanj za bioetiko oziroma etiko znanosti v Evropi je vendarle bilo prizadevanje za javni dialog med znanostjo in družbo. Ravno tako ne smemo pozabiti na delovanje skupnih evropskih institucij, ki naj bi delovale v duhu »filozofije« skupnega evropskega raziskovalnega prostora (New European Research Area). Evropska komisija skuša etične vidike znanosti uveljavljati tudi z uveljavljanjem zahteve po upoštevanju etičnih načel v okviru Evropskih okvirnih programov. K temu veliko prispeva Evropski komite za etiko znanosti in novih tehnologij (EGE) oziroma njegova predhodnica GAEIB (Group of Advisers on the Ethical Implications of Biotechnology). Evropska komisija je namreč že leta 1991 ustanovila GAEIB, ki jo je leta 1998 nadomestila EGE. EGE nastopa kot neposredni svetovalni organ Evropski komisiji. Z njegovo ustanovitvijo je Evropska komisija prevzela izredno pomembno vlogo pri uveljavljanju etičnih načel na področju raziskovanja, pri čemer se EGE ne ukvarja samo z vprašanji biotehnologije, temveč z vsemi naprednimi tehnologijami, katerih razvoj vsebuje veliko stopnjo tveganj. Največ stališč se seveda nanaša ravno na razvoj biotehnologije.¹⁰

4.1 Direktiva o pravni zaščiti biotehnoških invencij ter Konvencija o človekovih pravicah in biomedicini

Zdi se, da se ob vseh skupno sprejetih usmeritvah na evropski ravni, ki so že bile potrjene v Bruslju, v posameznih članicah Evropske unije še vedno srečujemo z velikimi težavami, ko gre za njihovo sprejetje v ustrezne nacionalne zakonodaje. Če so imele različne evropske in nacionalne komisije za etična vprašanja razvoja znanosti pri oblikovanju strokovnih stališč o etičnih in družbenih posledicah biotehnoških raziskav pionirsko vlogo, je seveda še bolj pomembno, da omenjena priporočila, komunikacije, direktive in drugi dokumenti dobijo zakonsko moč. Zelo pomembno je, da se v nacionalnih okoljih vzpostavi zakonodaja z izvršilno močjo, ki upošteva ustrezna etična načela. Zdi se, da ta cilj ni vedno enostavno uresničljiv. Vzpostavljanje regulative, ki bi družbam omogočila nadzor nad biotehnologijo, ni lahka naloga. Zakonodajalci v posameznih državah morajo sprejemati težke odločitve o zelo kompleksnih znanstvenih vprašanjih. Omenimo dva primera.

Prvi primer se nanaša na Direktivo o pravni zaščiti biotehnoških invencij (glej European Biotechnological Directive 1998), ki jo je že leta 1998 potrdil Evropski parlament. V zvezi z njeno vsebino se je pojavljalo toliko nasprotujočih stališč, da se je čas od njenega prvega osnutka, ki ga je pripravila Evropska komisija, do končnega sprejetja v Evropskem parlamentu raztegnil na več kot deset let. Pomembno je, da je bil v končno različico besedila, ki ga je potrdil Evropski parlament, vključen člen, za katerega so se v nasprotju z velikimi multinacionalnimi korporacijami borili predstav-

10. EGE-jeva stališča se tako nanašajo na etične vidike nanomedicine (2006), na etične predpostavke financiranja projektov v okviru 7. evropskega okvirnega programa, ki se nanašajo na raziskovanje človekovih zarodnih celic (2007), na etične vidike živalskega kloniranja za namene prehranske industrije (2008), na etične vidike razvoja kmetijske biotehnologije (2008) in na etična vprašanja sinteze biologije (2009) (glej EGE 2010).

niki civilnih združenj in gibanj, to pa je prepoved patentiranja človeškega telesa in njegovih sestavin v naravnem stanju (glej Mali 2004). V poročilu Evropske komisije, ki je bilo pripravljeno več let po sprejetju Direktive o pravni zaščiti biotehnoloških invencij, je bilo ugotovljeno, da je še vedno nekaj članic Evropske unije, ki priporočila Evropske komisije in Evropskega parlamenta niso prenesle v svoje nacionalne zakonodaje (glej Thaker 2003; COM 2002 545 final). Drugi primer se nanaša na Konvencijo o človekovih pravicah in biomedicini, ki jo je že leta 1997 potrdil Svet Evrope in ki je v širši strokovni javnosti bolj znana pod imenom oviedska konvencija (Oviedo Convention 1997). Osnovni razlog za sprejetje te konvencije na Svetu Evrope je bil zaščita posameznikov pred možnimi zlorabami, ki jih prinaša razvoj biomedicinskih in biogenetskih znanosti. Oviedska konvencija je nastala kot krovni dokument, kjer so zapisana vsa temeljna načela za zaščito človekovih pravic in človekovega dostojanstva, ko gre za uporabo biomedicinskih in biogenetskih raziskovanj, medtem ko podrobnejša pravila, ki se nanašajo na to izredno občutljivo področje, prepušča dodatno sprejetim protokolom. Tako so bili v okviru omenjene konvencije do sedaj sprejeti štirje dodatni protokoli, ki se nanašajo na prepoved kloniranja človeških bitij (1998), transplantacijo organov in tkiv človeškega izvora (2002), biomedicinskih raziskovanj (2005) ter genetskih testiranj za zdravstvene namene (2008). Oviedska konvencija se torej vseskozi sklicuje na zaščito človekovega dostojanstva pred možnimi biogenetskimi zlorabami. V njenem prvem členu je zapisano, da pogodbenice te konvencije varujejo dostojanstvo in identiteto vseh človeških bitij in vsakomur brez razlikovanja jamčijo spoštovanje njegove duševne in telesne nedotakljivosti in drugih pravic in temeljnih svoboščin v zvezi z uporabo biologije in medicine (Oviedo Convention 1997: 2).

Iz tega najbolj splošnega načela o varovanju človekovega dostojanstva so v okviru konvencije izpeljana vsa druga temeljna načela biomedicinske etike: avtonomija posameznika, varovanje osebnih podatkov, nediskriminatorna obravnava posameznikov, pravičnost, neškodljivost biomedicinskih in biogenetskih delovanj za posameznika. Oviedska konvencija in njeni dodani protokoli temeljijo na nekem lastnem sistemu dogovarjanja, v okviru katerega države, ki so h konvenciji pristopile s podpisom, kasnejše protokole zgolj ratificirajo. Četudi je večina evropskih držav do leta 2009 to konvencijo podpisala, pa še zdaleč v svojih nacionalnih parlamentih niso ratificirale njenih protokolov. Med njimi niso toliko nove, temveč predvsem stare članice EU, kot so Francija, Nemčija, Italija, Velika Britanija, Avstrija, Nizozemska in še nekatere druge. Razlogi za to, da omenjena konvencija do danes ni ratificirana, so različni in si med seboj nasprotujejo. Ali kot pravi Olivier Guillod (2009: 9): »V Nemčiji je bila oviedska konvencija na splošno dojeta kot na nekaterih področjih preveč liberalna, na primer na tistih, ki so povezana z biomedicinskimi raziskavami nepolnoletnih oseb. /.../ V nasprotju s tem so v Angliji oviedsko konvencijo na različnih mestih imeli za preveč restriktivno, na primer v členih, ki prepovedujejo ustvarjanje človeških zarodkov za biomedicinske raziskave.«

4.2 Podporni stebri evropskega etičnega »samorazumevanja« biotehnološkega razvoja

Ne glede na vse predhodno omenjene težave, ki so povezane z različnimi razlagami konvencij in direktiv EU, torej normativnim okvirom uresničevanja etičnih načel, se vendarle zdi, da se v Evropi postopoma oblikuje neki skupni družbeni pogled na tveganja, ki so povezana z razvojem biotehnologije. Znanost se namreč ne nahaja v družbenem vakuumu, temveč vseskozi deluje v okviru obstoječih vrednotnih sistemov, zgodovinskih tradicij, ekonomskih pogojev in političnih praks. Seveda je še posebej v primeru etičnih vprašanj o znanosti veliko težav pri opredelitvi pojma »evropske vrednote« (Hermeren 2008: 374), ki pomeni nekaj drugega kot »vrednote v Evropi«. Gre namreč za sociokulturni in politični, ne pa geografski koncept. V tem pomenu tudi takšni dokumenti, kot sta ovidska konvencija ali direktiva o pravni zaščiti biotehnoloških invencij, predstavljajo neko izhodiščno točko za krepitev skupnih evropskih vrednot. Seveda pa ne samo institucijam EU in njihovim deklaracijam, temveč tudi civilni javnosti, četudi včasih razcepljeni po nacionalnih mejah, lahko pripišemo zelo pomembno vlogo pri utrjevanju skupnih evropskih vrednot. Podporni stebri evropskega etičnega »samorazumevanja« biotehnološkega razvoja so v prvi vrsti načela dostojanstvo človeka, avtonomije posameznika ter tudi načelo enakosti in solidarnosti. Omenjena načela so v Evropi glede na nekatere druge svetovne »igralce«, ki narekujejo napredek na področju biotehnologije (ZDA, Kitajska, Japonska itd.), bolj poudarjena. Ena izmed prednosti Evrope naj bi bila v tem, da razvoja biotehnologije ni nikoli v celoti podredila komercializaciji in privatizaciji (Jasanoff 2007; Fukuyama 2003). V Evropi sklicevanje na diskurz »svobodnega trga«, ko gre za razvoj in komercializacijo biotehnologije, ni nikoli imelo tolikšne absolutne moči kot v ZDA. Pri tem seveda uspeh tega diskurza svobodnega trga, na kar opozarjata Daniel Lee Kleinman in Abby J. Kinchey (2003: 381), »ni bil odvisen od njegove natančne realizacije v praksi, temveč se je njegov pomen kazal bolj na simbolni ravni.« Za ZDA je v nasprotju z Evropo značilno, da so se številne etične dileme – ki so nastopile kot posledica razvoja biotehnologije in drugih naprednih tehnologij ter s tem povezanih prizadevanj zasebnega kapitala, da si prilasti rezultate znanstvenih raziskovanj – reševale pred sodišči, in sicer v skladu s svojo nacionalno zakonodajo (glej Mali 2009a).

Če pogledamo Evropo in Kitajsko, potem se v evropskem prostoru mnogo večjo težo daje načelu človekovega dostojanstva, ne pa da se vse podredi kolektivnim pravicam. Ali kot pravi Nial Scott (2009: 22): »Ključna razlika med kitajskim in evropskim pristopom k bioetiki se z nekoliko poenostavitve kaže kot razlika med pristopom, ki vse stavi na skupnost, in pristopom, ki se še vedno bolj usmerja k posamezniku.« Seveda pa poudarjanje individualnih pravic še ne pomeni, da v evropskem prostoru ne igrata pomembne vlogo tudi načelo solidarnosti in previdnostno načelo. Posamezni avtorji navajajo tri ključne pristope k etiki znanstvenega raziskovanja, ki prevladujejo v evropskem prostoru: liberalni, paternalistični in utilitarni pristop (glej Hope 2008; Scott 2009).

Pluralnost in odprtost nedvomno utrjuje skupni evropski pogled na nekatere etične dileme biotehnološkega razvoja. To soglasje v pogledih različnih družbenih o tem, kaj

je družbeno etično dovoljeno in kaj ne, se bo glede na vrsto revolucionarnih odkritij, ki jih na področju biotehnologije pričakujemo že v bližnji prihodnosti, postavljalo kot še večja nuja. Že danes se v nekaterih državah tretjega sveta soočamo z negativnim pojavom t. i. *ethics-free zones* (Ozolina 2009: 32), kjer ni več nobenega nadzora nad etično spornimi dejanji, povezanimi ravno z razvojem biotehnologije. Te vrste tveganja se bodo z združevanjem biotehnoloških raziskovanj z drugimi naprednimi znanostmi (že omenjeni nastop konvergentnih tehnologij) samo povečevala. Biotehnologija v povezavi z drugimi naprednimi tehnologijami postaja tako kompleksna in predstavlja hitro »premikajočo se tarčo«, ki ne samo da jo bo izredno težko kognitivno in družbeno opredeliti, temveč bo vedno težje presojati vse njene družbeno-etične posledice. Zato je oblikovanje skupnih vrednotnih ocen, ki presegajo ozke sektorske ali nacionalne meje, še toliko bolj pomembno.

5 Sklep

Biotehnologija je nedvomno eno kompleksnejših področij znanstvenega raziskovanja in aplikacij. V zadnjem desetletju se razprave o družbenih in etičnih vidikih razvoja na tem področju pogosto gibljejo okoli naslednjih medsebojno prepletenih tem: varnost uporabe GS-organizmov za ljudi in okolje, stopnja informiranosti javnosti o tem, označevanje gensko spremenjenih produktov ter moralni/etični zadržki glede samega procesa genskega spreminjanja. V prispevku smo skušali predstaviti in kritično ovrednotiti nekatere vidike tega razvoja, ki na eni strani osvetljujejo vpetost znanosti v družbo, na drugi strani pa zaradi kompleksnosti samega razvoja odražajo potrebo po novih oblikah interakcije med znanostjo in družbo.

Razvoj v biotehnologiji in predvsem na področju gensko spremenjenih organizmov v prehrani je strokovno in laično javnost razdelil na dva dela: nasprotniki argumentirajo, da so dolgoročni vplivi pridelave in uporabe gensko spremenjenih organizmov na zdravje in okolje premalo raziskani; o tem, ali gre resnično za varno prehrano, nima enotnega mnenja niti stroka. Na drugi strani pa je načelo postopnega uvajanja novih tehnologij in sproščanja gensko spremenjenih rastlin v Evropi regulirano na podlagi načela previdnosti, skladno s katerim je potrebna predhodna ocena tveganja za zdravje ljudi in okolje ter stalni monitoring. Kljub temu je evropska in tudi slovenska javnost izrazito odklonilna glede uporabe GSO v hrani, kar s seboj prinaša tudi določne posledice (v evropskem prostoru na primer površina zemljišč, namenjena pridelavi GS-rastlin, v nasprotju z globalnim trendom upada). Po aferah in škandalih v zvezi z varnostjo hrane v devetdesetih letih je evropska javnost še toliko bolj občutljiva glede aplikacij biotehnologije. Posledično se je oblikovala vrsta strateških dokumentov o razvoju biotehnologije in številni etični kodeksi, kar še dodatno dokazuje, da gre za kompleksno področje znanstvenega raziskovanja, ki zahteva družbeno-etični model upravljanja. Njegova oblika pa bo v veliki meri odvisna od možnosti in sposobnosti usklajevanja znanstvenih dejstev in moralnih oziroma etičnih vrednot.

Viri

- Ahvenharyu, Sanna, in dr. (2006): Comparative analysis of opinions produced by National Ethics Councils. Helsinki: Gaia Group Ltd.
- Bauer, Martin, in Gaskell, George (ur.) (2002): Biotechnology. The Making of a Global Controversy. Cambridge: Cambridge University Press.
- Borras, Susana (2003): The Innovation Policy of the European Union. From Government to Governance. Chletenham: Edward Elgar.
- Bowman, Diana M., in Hodge, Graeme A. (2007): Nanotechnology and public interest dialogue: some international observations. Bulletin of Science, Technology & Society, 27: 118–132.
- Clark, Norman, in dr. (2002): Biotechnology and development: threats and promises for the 21st century. Futures, 34: 785–806.
- COM 545 final (2002): Development and implications of patent law in the field of biotechnology and genetic engineering. Report from the Commission to the European Parliament and the Council. Brussels. Dostopno prek: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2002:0545:FIN:EN:PDF> (7. 10. 2002).
- Council of EU (2001): Council resolution on science and society and on women in science. Dostopno prek: http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/en/oj/2001/c_199/c_19920010714en00010002.pdf (6.1. 2010).
- Edgar, Brian (2006): Biotechnology, Ethics and the new biotechnologies. Evangelical Review of Theology, 30 (3): 219–236. Dostopno prek: http://www.iscast.org/journal/articles/Edgar_B_2009-07_Biotheology (10. 3. 2011).
- Edwards, Christopher (2004): Evaluating European public awareness of science initiatives: a review of the literature. Science Communication, 25 (3): 260–271.
- EGE (2010): General Report on the Activities of the European Group of Ethics in Science and New Technologies to the European Commission 2005–2010. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- European Biotechnological Directive (1998): Directive 98/44/EC of the European Parliament and of the Council of 6 July 1998 on the Legal Protection of Biotechnological Inventions. Dostopno prek: http://europa.eu.int/eurlex/pri/en/oj/dat/1998/1_213199807en00130021.pdf (12. 3. 2011).
- Felt, Urlike, in dr. (2009a). Unruly ethics: On the difficulties of a bottom-up approach to ethics in the field of genomics. Public understanding of science, 18 (3): 354–371.
- Felt, Urlike, in dr. (2009b). Visions and versions of governing biomedicine: narratives on power structures, Decision-making and public participation in the field of biomedical technology in the Austrian context. Social Studies of Science, 38 (2): 233–255.
- Flynn, Rob (2007): Risk and the Public Acceptance of New Technologies. V R. Flynn in P. Bellaby (ur.): Risk and the public acceptance of new technologies: 1–23. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan.
- Fuchs, Michael (2005): Nationale Ethikräte. Hintergründe, Funktionen und Arbeitsweisen im Vergleich. Berlin: Nationaler Ethikrat.
- Fukuyama, Francis (2003): Konec človeštva. Posledice revolucije v biotehnologiji. Tržič: Učila International.
- Galloux, Jean-Christopher, in dr. (2002): The institutions of bioethics. V M. W. Bauer in G. Gaskell (ur.): Biotechnology. The Making of Global Controversy: 129–148. Cambridge: Cambridge University Press.

- Gaskell, George, in dr. (2010). European and Biotechnology 2010: Winds of change? A report to the European Commission's DG for Research. Dostopno prek: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_341_winds_en.pdf (10. 2. 2011).
- GMO Compass (2009a): Genetically modified plants: Global cultivation on 134 million hectares. Dostopno prek: http://www.gmo-compass.org/eng/agri_biotechnology/gmo_planting/257_global_gm_planting_2009.html (3. 3. 2011).
- GMO Compass (2009b): Field area for Bt maize decreases. Dostopno prek: http://www.gmo-compass.org/eng/agri_biotechnology/gmo_planting/392.gm_maize_cultivation_europe_2009.html (3. 3. 2011).
- Gottweis, Herbert (1998): Governing molecules: the discursive politics of genetic engineering in Europe and the United States. Cambridge: MIT Press.
- Guillod, Olivier (2009): Impact of the Oviedo Convention and its protocols on legislation in Western Europe. *Medical Ethics & Bioethics*, 16 (Supplementum 1): 9–14.
- Hermeren, Goeran (2008): European Values – and Others. Europe's Shared Values: Towards an ever-closer Union?, *European Review*, 16 (3): 373–385.
- Hope, Tony (ur.) (2008): Medical law and ethics: the core curriculum. Churchill Livingston.
- Irwin, Alan (1995): Citizen Science: a study of people, expertise and sustainable development. London, New York: Routledge.
- Jamison, Andrew, in Lassen, Jesper (2004): Assessing Genetic Technologies in Denmark. V M. Haeyrinen–Alestalo in E. Kallerud (ur.): *Mediating Public Concern in Biotechnology*: 23–48. Oslo: Norwegian Institute for Studies in Research and Higher Education.
- Jasanoff, Sheila (2007): *Design on Nature. Science and democracy in Europe and the United States*. New York: Princeton University.
- Jordan, Andrew, in O'Riordan, Timothy (2004): The precautionary principle: a legal and policy history. V M. Martuzzi in J. Tickner (ur.). *The precautionary principle*: 31–48. København: WHO Regional Office of Europe.
- Kleinman, Daniel Lee, in Kinchey, Abby J. (2003): Why ban bovine growth hormone? Science, Social Welfare, and the Divergent Biotech Policy Landscapes in Europe and the United States. *Science as Culture*, 12 (3): 375–414.
- Kurath, Monika, in Gisler, Priska (2009). Informing, involving or engaging? Science communication, in the ages of atom-, bio- and nanotechnology. *Public Understanding of Science*, 18: 559–573.
- Levidow, Les (2009): Democratising Agri-Biotechnology? European Public Participation in Agbiotech Assessment. V: A. Bammé, G. Getzinger in B. Wieser (ur.): *Yearbook of the Institute for Advanced Studies on Science, Technology and Society – Graz*: 105–137. München, Dunaj: Profil Verlag.
- Macnaghten, Phil, in dr. (2005): Nanotechnology, governance, and public deliberation: what role for the social sciences. *Science communication*, 27: 268–291.
- Mali, Franc (2009): Ali obstajajo etične meje razvoja konvergentnih tehnologij? *Časopis za kritiko znanosti*, 37 (237): 93–106.
- Mali, Franc (2009a): Bringing converging technologies closer to civil society: the role of the precautionary principle. *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, 22 (1): 53–75.
- Mali, Franc (2004): Recent dilemmas in the social and legal regulation of biotechnology in the European Union. *Vest - Journal for Science and Technology Studies*, 17 (1): 23–44.

- Michael, Mike (2006): *Technoscience and everyday life: the complex simplicities of the mundane*. Maidenhead, New York: Open University Press.
- MOP (2011): Biotehnologija. Dostopno prek: http://www.mop.gov.si/si/delovna_podrocja/biotehnologija/ (4. 3. 2011).
- O'Neill, John, in dr. (2008): Representing diversity in participatory approaches. PATH Policy brief. Aberdeen, UK: Macaulay institute. Dostopno prek: <http://www.macaulay.ac.uk/socioeconomics/research/path/PATH%20Policy%20Brief.pdf> (5. 1. 2010).
- Nordman, Alfred (ur.) (2004): *Converging Technologies. Shaping the Future of European Societies*. Report of High Level Expert Group »Foresighting the New Technology Wave. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Oviedo Convention (1997): Convention for the Protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine: Convention on Human Rights and Biomedicine. Council of Europe, Oviedo, 4. 4. 1997. Dostopno prek: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/164.htm> (16. 3. 2011).
- Ozolina, Zaneta (ur.) (2009): Global governance of science. Report of the expert group on Global governance of science to the Science, Economy and Society Directorate, Directorate-General for Research, European Commission. Luksemburg: Office for official publications of the European Communities.
- Saunders, Peter (2010): The precautionary principle. Policy responses to societal concerns in food and agriculture: proceedings of an OECD Workshop. Dostopno prek: <http://www.oecd.org/dataoecd/12/27/46838007.pdf> (11. 3. 2011).
- Scott, Nial (2009): Research ethics – European and Asian Perspective, global challenges. V M. Ladikas (ur.): *Embedding society in science&technology policy*. European and Chinese perspectives: 21–39. Luksemburg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Thaker, Shail (2003): The Criticality of Non-Market Strategies: The European Biotechnology Patents Directive. Northwestern University, Kellogg School of Management. Dostopno prek: <http://www.kellogg.northwestern.edu/academic/biotech/articles/shail.pdf> (15. 3. 2011).
- Zika, Eleni, in dr. (2007): Consequences, opportunities and challenges of modern biotechnology for Europe. Dostopno prek: <http://bio4eu.jrc.ec.europa.eu/documents/eur22728en.pdf> (9. 3. 2011).
- ZPS (2010): Gojenje GSO. Dostopno prek: http://www.zps.si/hrana-in-pijaca/gso/gojenje_gso.html?itemid=416 (3. 3. 2011).
- Wynne, Brian, in Ulrike, Felt (ur.) (2007): *Taking European Knowledge Society Seriously*. Report of the Expert Group on Science and Governance to the Science, Economy and Society Directorate, Directorate-General for Research European Commission. Luksemburg: Office for Official Publications of the European Communities.

Naslov avtorjev:

Blanka Groboljšek

Fakulteta za družbene vede
Kardeljeva ploščad 5, 1000 Ljubljana
e-mail: blanka.groboljssek@fdv.uni-lj.si

Franc Mali

Fakulteta za družbene vede
Kardeljeva ploščad 5, 1000 Ljubljana
e-mail: franc.mali@fdv.uni-lj.si

Karmen Erjavec, Jožica Zajc

Stališča slovenskih medijev o gensko spremenjenih organizmih

POVZETEK: Analiza novinarskih prispevkov tistih slovenskih televizijskih in tiskanih medijev, ki so v letih 2009 in 2010 objavili več kot pet prispevkov o gensko spremenjenih organizmih (GSO), je pokazala, da so imeli ti mediji prevladujoče negativno stališče o GSO, kot vire pa so navajali predvsem nevladne okoljske organizacije in slovenske politike. Med posameznimi organizmi so prevladujoče obravnavali kar GSO na splošno, najmanj pa GS-živali. Kot ključno temo so obravnavali okoljsko tveganje, še posebej znanstveno negotovost in manjšo biološko raznovrstnost, sledi politično tveganje, med katerim prevladuje pomanjkanje ustreznega regulacijskega ogrodja v EU. Med koristmi GSO so prevladujoče navajali okoljsko, predvsem manjšo onesnaženost okolja. Analiza posameznih virov je pokazala, da je večina virov tematizirala tveganja GSO, največkrat nevladne okoljske organizacije, slovenski politiki in predstavniki kmetijskih organizacij.

KLJUČNE BESEDE: slovenski mediji, novinarstvo, gensko spremenjeni organizmi, gensko spremenjena hrana, analiza besedil

1 Uvod¹

V zadnjih dveh desetletjih je malo tem s kmetijsko-živilskega področja dobilo tolikšno medijsko pozornost kot biotehnologija. Objavljeni so bili številni prispevki o raznolikih biotehnoških temah, med katerimi je bilo veliko prispevkov na temo gensko spremenjenih organizmov (GSO) (Marks in Kalaitzandonakes 2001: 207), ki so opredeljeni kot organizmi, katerih genski material (DNK) je spremenjen tako, da v naravi ni identičnega (Martin in Baumgart 1991).

Z razvojem industrijskega genskega inženiringa v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja se je začelo tudi medijsko pokrivanje GSO (Lewison 2007). Začetni dvomi znanstveniki na področju biotehnologije o učinkih GSO so bili pregnani leta 1975 na konferenci v Asilomarju (ZDA), na kateri so soglasno sprejeli sklep, da GSO nimajo negativnih učinkov na ljudi, živali in okolje. Čeprav je večina znanstvenikov na področju biotehnologije spremenila oz. okrepila svoje pozitivno stališče do GSO, pa je stališče potrošnikov in medijev do GSO ostalo prevladujoče negativno (prav tam). Te znan-

1. Članek je nastal v okviru raziskovalnega dela CRP-ja »Socio-ekonomski dejavniki gojenja gensko spremenjenih rastlin v Sloveniji«.

stvenike je negativno stališče medijev o GSO spodbudilo k skupnemu organiziranemu predstavljanju informacij o GSO, agrokemična industrija in vlade, še posebej ameriška (ZDA), pa so začele izvajati promocijske kampanje, v katerih so predstavljale koristi GSO (prav tam). Ta promocijska dejavnost je vplivala na izjemno pozitivno stališče ameriških medijev do GSO v osemdesetih letih prejšnjega stoletja (Priest in Talbert 1994; Priest in Gillespie 2000; Nisbet in Lewenstein 2002), v devetdesetih pa se je v ameriških medijih povečalo negativno sporočanje o GSO, ki je temeljilo na primerjavi učinkov jedrske katastrofe v Černobilu in BSE (»bolezen norih krav«) na ljudi z učinki GS-koruze na metulje monarh (Jesse in Obrzycki 2002).

V Evropi je veliko medijsko pozornost pritegnila objava raziskave Arpada Pusztaija leta 1999, v kateri je trdil, da prehranjevanje z GS-krompirjem škodi podganam, GS-hrano pa je imenoval »frankensteinska hrana« (Ewen in Pusztai 1999). Nevladne organizacije so sprožile obsežno kampanjo proti GSO in pritegnile veliko medijske pozornosti (Lewison 2007). Mediji in javnost so se odzvali s prevladujočim negativnim stališčem do GSO in junija 1999 dosegli, da je EU uvedla moratorij na uvoz GSO (Durant in Lindsey 2000). Raziskave kažejo (Gaskell in dr. 1999, 2006), da je v devetdesetih letih v evropskem tisku prevladovalo negativno stališče do GSO, ki je višek doseglo leta 1999, ko so tudi mediji objavili največ prispevkov o GSO. Izdelki z GSO so bili umaknjeni iz evropskih trgovskih centrov, in to tudi tisti, ki so se dobro prodajali, npr. GS-paradižnikova omaka v Veliki Britaniji (Mitchener v Lewison 2007), šole in restavracije pa so se s ponosom začele imenovati »brez GSO« (Kalaitzandonakes in dr. 2004). Novinarji, ki so v svojih prispevkih o GSO običajno navajali znanstvenike na področju biotehnologije, so od konca devetdesetih let 20. stoletja dalje navajali predstavnike nevladnih organizacij (Lewison 2007). Čeprav je večina politikov in državnih uradnikov razvitih držav še vedno promovirala idejo, da je pridelava GSO ekonomsko koristna, še posebej za nerazvite države, jih novinarji niso več razumeli kot verodostojne vire informacij (Priest 2000; Ten Eyck in Williment 2003). O delovanju državnih in meddržavnih komisij, ustanovljenih z namenom oblikovanja ocene tveganja in koristi uvedbe GSO, so na eni strani poročali negativno, na drugi strani pa, kot npr. v Novi Zelandiji, zelo promocijsko, kar si medijski strokovnjaki razlagajo z vedno večjim pritiskom oglaševalcev agrokemične industrije na medije, da objavijo prispevke s pozitivnim stališčem do GSO (Rupar 2002; Lewison 2007). Ključna značilnost medijskega sporočanja v devetdesetih letih je tudi, da so sami rezultati raziskovanj javnega mnenja o biotehnologiji in GSO postali objave vredna novica (Nisbet in Lewenstein 2002).

V novem tisočletju je bilo poročanje evropskih medijev o GSO bolj pozitivno in manj pogosto kot v devetdesetih, a še vedno prevladujoče negativno (Gaskell in dr. 2003). Lewison (2007) je v raziskavi medijskega pokrivanja GSO v šestih državah (Kanada, Francija, Nemčija, Španija, Velika Britanija, ZDA) na začetku novega tisočletja (od aprila 2002 do aprila 2004) ugotovil, da so novinarski prispevki, ki so temeljili na stališčih nevladnih organizacij, politikov in javnega mnenja, poudarjali tveganost GSO, prispevki, ki so temeljili na stališčih znanstvenikov s področja biotehnologije, pa so poudarjali koristi GSO. Med analiziranimi mediji je najbolj »ustrahovalno« o GSO pisal britanski tisk, španski pa jim je bil najbolj naklonjen.

Ker je večina obstoječih raziskav o medijskem pokrivanju GSO proučevala elitni tisk (npr. Marks in Kalaitzandonakes 2001; Gaskell in dr. 2003; Castro in Gomes 2005; Vilceanu in Murphy 2009) – izjema sta raziskavi Maeseela in Schuurmana (2008), ki sta v analizo vključila tudi tabloidne dnevnike, ter Kalaitzandonakes s kolegi (2004), ki so v analizo vključili dnevnoinformativne televizijske programe – obstaja na področju celovite medijske ponudbe raziskovalna vrzel, ki jo skušamo zapolniti s to študijo. Naš namen je torej ugotoviti, kako so različni slovenski televizijski in tiskani mediji pokrivali GSO in še posebej, kakšno stališče do njih so oblikovali.

V naslednjem poglavju bomo predstavili regulacijsko ogrodje GSO v Sloveniji in Evropski uniji. Sledil bo pregled relevantnih študij javnega mnenja o GSO in vlogi medijev pri njenem oblikovanju. Po opisu metod in podatkov bomo predstavili rezultate analize vsebine, ki jih bomo na koncu interpretirali v luči širšega medijskega/novinarskega in družbenega konteksta.

2 Regulacija GSO v Sloveniji in Evropski uniji

Ko je leta 2004 Slovenija vstopila v EU, je sprejela regulacijo EU. Odobritev uvedbe GSO v EU pred trženjem urejata dva zakonodajna akta – *Direktiva 2001/18/ES o sproščanju GSO v okolje* in *Uredba (ES) št. 1829/2003 o gensko spremenjenih živilih in krmi*. V obeh so določeni znanstveno utemeljeni standardi glede zdravja ljudi in živali ter ocene tveganja za okolje. Poleg tega so v Uredbi (ES) št. 1830/2003 določena pravila o sledljivosti in označevanju GSO ter sledljivosti iz GSO proizvedenih živil in krme. Za znanstveno oceno je odgovorna Evropska agencija za varnost hrane (EFSA) skupaj s strokovnimi organi držav članic.

V Sloveniji področje gojenja GSO ureja *Zakon o ravnanju z gensko spremenjenimi organizmi* iz leta 2002, nazadnje spremenjen in dopolnjen leta 2010 (DZ RS 2010). Kot je opredeljeno v 1. členu, ta zakon ureja ravnanje z GSO ter določa ukrepe za preprečevanje in zmanjševanje možnih škodljivih vplivov na okolje, zlasti glede ohranjanja biološke raznovrstnosti, in na zdravje ljudi, do katerih bi lahko prišlo pri delu z GSO v zaprtih sistemih, pri namernem sproščanju GSO v okolje ali dajanju izdelkov na trg. Od junija 2009 velja tudi *Zakon o soobstoju gensko spremenjenih rastlin z drugimi kmetijskimi rastlinami*, po katerem se morajo kmetje, ki želijo pridelovati GS-rastline, vpisati v register in opraviti strokovno usposabljanje za ravnanje z njimi. Okrog GS-posevkov morajo kmetje zagotoviti varovalni pas 600 metrov, ki bi preprečeval raznašanje cvetnega prahu na sosednja polja. Če teh pasov na svojih zemljiščih ne morejo zagotoviti, morajo z vsemi lastniki zemljišč na tistem območju skleniti dogovor o gojenju. Zakon je uvedel tudi načelo »onesnaževalec plača«. Če se genski material prenese na sosednja polja, po možnosti z ekološko pridelavo, in s tem zniža vrednost pridelku, mora pridelovalec GS-rastlin plačati razliko.

Na podlagi sklepa Sveta EU (december 2008), da mora Evropska komisija na področju GSO izpolniti obveznosti, kot je ovrednotenje zakonodajnega okvira GSO v EU in znotraj njega opredeliti družbeno-ekonomske učinke, je Evropska komisija julija 2010 pripravila predlog uredbe, ki Direktivo 2001/18/ES dopolnjuje s členom, na podlagi

katerega bi se lahko vsaka članica sama odločila, ali bo na svojem ozemlju dovolila pridelovati GS-rastline. V predlogu Uredbe je predvideno, da bi morale države članice odločitev o pridelavi določene GS-rastline še naprej prijaviti Evropski komisiji, saj bi ostal v veljavi evropski sistem znanstvene presoje, ali je posamezna GS-rastlina varna za zdravje ljudi in živali ter za okolje. Ta predlog je v evropski javnosti sprožil buren odziv, saj mu nasprotujejo številne okoljske nevladne organizacije, pa tudi večina vlad držav članic, še posebej Nemčija in Francija, ker naj bil zmanjšal zaščito držav članic s strani Evropske komisije in jih prepustil pritiskom Svetovne trgovinske organizacije (WTO) in agrokemične industrije. Vlada Republike Slovenije (2010) je o tem predlogu oblikovala kompromisno stališče v smislu, da sicer zagovarja iskanje rešitev, ki bi državam članicam omogočale, da lahko same odločajo o pridelavi v EU odobrenih GSO, vendar opozarja, da mora EU voditi enotno politiko na področju GSO. Vlada opozarja, da predlagani ukrep ne navaja jasnih kriterijev, kako se lahko države članice v polnem obsegu odločajo o pridelavi odobrenih GSO na svojem ozemlju. Slovenska vlada tudi predlaga, da je treba dodatno pozornost nameniti možnosti čezmejnih vplivov pridelave GSO in še posebej opredelitvi jasnih kriterijev, na podlagi katerih bodo države članice lahko prepovedale pridelavo odobrenih GSO na vsem svojem območju oz. le na delu svojega ozemlja. Ta zahteva mora biti izpolnjena predvsem zaradi možnih sankcij s strani Sodišča EU ali Svetovne trgovinske organizacije.

Katere GSO je v EU dovoljeno uporabljati, iz njih pridobivati proizvode za živila in krmo oz. jih industrijsko predelovati in pridelovati? Evropska komisija je med GS-živili za hrano ljudi dovolila uvoz sladkorne pese, soje, oljne ogrščice, koruze in krompirja. GS-bombaž je namenjen za predelavo olja iz bombažnih semen in aditive v hrani, GS-krompir za industrijsko predelavo, v nekaterih državah EU pa ga že pridelujejo tudi v kmetijstvu. Do 0,9 odstotka takega krompirja je lahko tudi v hrani oz. živilih, vendar tega na njihovi embalaži ni treba označiti. Torej, vsak izdelek, ki vsebuje več kot 0,9 dovoljenih GSO, mora imeti ta podatek zapisan na embalaži. Dovoljen pa je uvoz GS-krme, med katero po količini še posebej izstopa GS-soja. Pridelava GSO je podvržena strožji regulaciji kot prodaja in uporaba GS-hrane ter krme iz uvoza. Evropska komisija je leta 1997 kot prvo GS-pridelovalno rastlino odobrila GS-koruzo (MON 810), odporno na koruzno veščo, ki je leta 2009 v Španiji zavzemala 20 % koruzne pridelave, manjše deleže pa tudi na Češkem, Slovaškem, Portugalskem, v Romuniji in na Poljskem. Šest držav članic EU (Francija, Nemčija, Grčija, Avstrija, Luksemburg in Madžarska) je prepovedalo gojenje GS-koruze MON 810, tri (Madžarska, Avstrija in Luksemburg) pa so prepovedale tudi gojenje GS-krompirja amflora. Do sedaj v Sloveniji nismo bili soočeni z realno možnostjo gojenja GS-rastlin, saj GS-koruzo MON 810 za slovenske pridelovalne razmere ni bila uporabna. V aprilu 2010 je EFSA odobrila prvo GS-rastlino, ki ima lastnosti, potencialno uporabne tudi za pridelovalce v Sloveniji, tj. GS-koruzo MON89034xMON88017.

3 Stališča do GSO in vloga medijev

Podporniki GSO trdijo, da ti prinašajo koristi na različnih področjih (Whitman 2000; Shaw 2002; James 2009). Razvijanje GSO pomeni razvoj in napredek znanosti (prav tam), GSO so koristni predvsem na zdravstvenem področju, saj omogočajo razvoj novih zdravil in novih medicinskih posegov ter izboljšajo hranilno vrednost hrane. Zaradi večjega in hranilnejšega GS-pridelka se lahko zmanjša lakota po svetu (prav tam). Koristni so na okoljskem področju, saj povečajo odpornost rastlin proti škodljivcem, boleznim, mrazu, suši in slanosti, imajo pa tudi sposobnost, da brez (večjih) negativnih posledic prenašajo kemična sredstva za uničevanje škodljivih rastlin, zlasti plevela (toleranca na splošne herbicide), kar vpliva na manjšo rabo kemičnih sredstev in manjšo onesnaženost okolja (prav tam). GSO imajo tudi ekonomske koristi, saj povečan pridelek in manjši stroški pridelave povečajo dobiček (prav tam). Večina znanstvenih raziskovalnih poročil o GS-hrani zaključuje (prav tam), da je bila GS-hrana, ki je danes odobrena in dostopna na mednarodnem trgu, podvržena strogi znanstveni oceni tveganj in da ne predstavlja večjega tveganja za človeško zdravje kot primerljiva običajna hrana. Njihov ključni argument je, da je vsa današnja hrana v primerjavi s prvotno gensko spremenjena, saj so bile vse pridelovalne rastline podvržene procesu selekcije (Shaw 2002; Erjavec in Erjavec 2009).

Na drugi strani nasprotniki GSO navajajo različna okoljska, zdravstvena, ekonomska in politična tveganja, npr. pomanjkanje znanja o dolgoročnih učinkih delovanja GSO na zdravje in okolje (znanstvena negotovost), možnosti mešanja GS-rastlin z drugimi rastlinami, ekonomske odvisnosti kmetov (obvezen letni nakup semena in odvisnost kmetov od multinacionalnih korporacij) in uvedbe industrijskega modela kmetijstva (Bonny 2003). Mnenjske raziskave o GSO (npr. Bonny 2003; Gaskell in dr. 2003; European commission 2005; 2010; Koivisto Hursti in Magnusson 2002) so pokazale, da večina Evropejcev izrazito nasprotuje GSO, še posebej v hrani, bolj pozitivno stališče pa ima do uporabe GSO v zdravstvu. Slovenija spada med države EU, katerih državljani imajo najbolj negativno stališče do GSO (prav tam). Tudi vse dosedanje slovenske raziskave (UMANOTERA 2002; Zveza potrošnikov Slovenije 2007a, 2007b; Kirinčič in Tivadar 2005) so pokazale visoko stopnjo odklanjanja uvedbe pridelave GS-rastlin v Sloveniji.

Znanstveniki negativno stališče evropskega javnega mnenja do GSO pripisujejo različnim dejavnikom, v ospredje pa postavljajo negativno medijsko poročanje o GSO (Durant in dr. 1998; Bauer 2002; Verdurme in Viaene 2003; Kalaitzandonakes in dr. 2004; Varzakas in dr. 2007; Batrinou in dr. 2008). To seveda ni presenetljivo, saj večina prebivalcev razvitih držav informacije o GSO dobi iz popularnega tiska in televizije (Hoban in Kendall 1993; Marks in Kalaitzandonakes 2001; Gaskell in dr. 2003; Kalaitzandonakes in dr. 2004; Castro in Gomes 2005; Vilceanu in Murphy 2009; European Commission 2010). Čeprav je medijski vpliv na javno mnenje na prvi pogled predvidljiv, ga je težko natančno izmeriti, še posebej dostop potrošnikov do informacij o GSO in razumevanje teh informacij ter oblikovanje, vzdrževanje in spreminjanje stališč skozi čas glede na nove informacije, saj so ti procesi zelo kompleksni (Kalaitzandonakes in dr. 2004). Kalaitzandonakes s sodelavci (2004) je v metaanalizi obstoječih raziskav o

vplivu medijskega poročanja na stališča potrošnikov ugotovil, da spremembe stališč in celo nakupnih navad potrošnikov sledijo sporočanju medijev o tveganju/koristih GSO. Če mediji o GSO poročajo le krajše obdobje, so tudi spremenjena stališča in navade začasne in omejene. Tipičen primer je kratkoročno in zelo negativno poročanje o GS-koruzi, za katero je podjetje StarLink dobilo dovoljenje trženja v ZDA za krmljenje živine, leta 2000 pa so jo odkrili v živilih za ljudi. Izjemno negativno poročanje je povzročilo kratkoročno odklonilno stališče ameriških potrošnikov do GSO, ki je dolgoročno pozitivno (prav tam). Če mediji dolgoročno in nepretrgano enoznačno poročajo o GSO, se medijska stališča okrepijo, odziv potrošnikov pa postane bolj trajen in značilen (prav tam). Kalaitzandonakes s sodelavci (2004) na ta način pojasnjuje prevladujoče negativno stališče evropske javnosti do GSO.

Številni znanstveniki (Durant in dr. 1998; Bauer 2002; Kalaitzandonakes in dr. 2004; Varzakas in dr. 2007; Batrinou in dr. 2008) opozarjajo, da mediji občinstvo slabo obveščajo o tveganjih in koristih GSO. Še več, pogosto o njih poročajo v obliki moralnih panik, saj je takšno sporočanje za novinarje preprosto in za občinstvo enostavno razumljivo (prav tam).

Poleg medijskega dejavnika, ki določa stališča potrošnikov do GSO (63 % vprašanih je dejalo, da njihovo stališče oblikuje negativno medijsko pokrivanje GSO), sta Verdurme in Viaene (2003: 105) identificirala še druge dejavnike, med katerimi prevladujejo nejasne koristi za potrošnike (88 %), znanstvena negotovost (56 %), proti-GSO-kampanje okoljskih nevladnih organizacij (50 %), nepregledno delovanje agrokemične industrije (44 %), nezaupanje v delovanje države (44 %) in percepcija zdravstvenega tveganja (44 %).

4 Metodologija

Da bi ugotovili, kakšno je stališče slovenskih medijev do GSO, smo izvedli kvantitativno analizo besedila kot »objektivirano in sistematično identifikacijo, razčlenjevanje in merjenje jezikovnih lastnosti besedilnih enot, da bi iz njih lahko sklepali o lastnostih zunajjezikovnih pojavov« (Splichal 1990: 26). Cilj analize vsebine je deskriptiven, tj. identificirati vzorce in ferkvence njihovega pojavljanja (Carlson 2008). Analiza besedila je še posebej primerna za analizo medijskih prispevkov s ciljem identifikacije namena in stališča medija do predmeta analize (Burn in Parker 2003). Za statistično analizo smo uporabili hi-kvadrat (χ^2 -test).

Da smo lahko kodirali vire, smo najprej izvedli pilotno študijo, v kateri smo identificirali kategorije virov. Analiza virov je v raziskavi novinarskega pokrivanja pomembna, saj razkriva, katere družbene skupine ali posamezniki imajo tolikšno družbeno moč, da jih novinarji prepoznajo kot pomembne pojasnjevalce družbene stvarnosti (Van Dijk 1988). Po pilotni študiji smo vire uvrstili v naslednje kategorije: EU-organi, nevladne organizacije, slovenska uveljavljena politika, znanstveniki na področju genetike in biotehnologije, tiskovne agencije, kmetijske institucije in združenja, GS-industrija, predelovalna industrija, znanstveniki na področju okoljevarstva in ekološkega kmetovanja, državni uradniki in vlade članic EU.

Da bi ugotovili stališče medijev do GSO, smo uporabili Lewisonovo (2007) kategorizacijo medijskih stališč o GSO. Stališče medijev o GSO pomeni pozitiven ali negativen odnos do GSO, ki izhaja iz prevladujočega pomena novinarskega prispevka (prav tam). V kategorijo »zelo negativno« so bili uvrščeni tisti prispevki, v katerih je jasno prevladovalo nasprotovanje GSO s strašljivim pomenom, npr. nadnaslov »Alarm: Ste vedeli, da že jemo gensko spremenjeno hrano in meso živali, pitanih z GSO?« s podnaslovom »Tihi sovražnik vsepovsod« (*Jana*, 26. 10. 2010). V kategorijo »negativno« so bili uvrščeni tisti prispevki, ki so zmerno nasprotovali GSO, npr. nadnaslov »Genski onesnaževalci« (*Jana*, 16. 11. 2010), v kategorijo »uravnoteženo« tisti prispevki, ki so enakovredno predstavljali koristi in tveganja GSO, npr. »Prazen strah ali realna grožnja« (24ur, 21. 5. 2009). V kategorijo »pozitivno« so bili uvrščeni tisti prispevki, ki so pozitivno predstavljali GSO, npr. opis genske tehnologije kot »žlahtnenje« in »oplemenitenje« (*Pogled od znotraj*, *Mladina*, 30. 4. 2010). V kategorijo »zelo pozitivno« pa so bili uvrščeni tisti prispevki, ki so izražali močno pozitivno stališče do GSO in jih promovirali, npr. GSO so bili opisani kot »rešitelji problema onesnaževanja« (*Gensko spremenjena Brazilija*, *Mladina*, 19. 6. 2010).

Po Lewisonu (2007) smo analizirali tudi posamezne GSO. Kategorizirali smo jih: »GSO na splošno«, »GS-živali«, »GS-rastline« in »GS-hrana«.

Ker je za prepoznavanje medijskih stališč pomembno identificirati vsebino pozitivnega oz. negativnega odnosa do GSO (Lewison 2007), smo stališča na podlagi obstoječe literature (Shaw 2002; Lewison 2007) uvrstili v osem kategorij tveganja in koristi GSO. V kategorijo »okoljsko tveganje« smo uvrstili naslednje podkategorije: znanstvena negotovost (pomanjkanje znanja o dolgoročnih vplivih GSO), onesnaženje obstoječih rastlin z GSO, manjša biološka raznovrstnost, povečana raba pesticidov, širjenje genov, širjenje »superplevelov« in živalski geni v rastlinah (Lewison 2007: 444). V kategorijo »finančno tveganje« smo uvrstili naslednje podkategorije: odvisnost od agrokemičnih multinacionalnih podjetij, izguba izvoznih trgov zaradi onesnaženja z GSO, izguba statusa ekološke pridelave zaradi onesnaženja z GSO, dobiček velikih kmetov/izguba malih kmetov, visoke cene ne-GSO-hrane, dražja GS-semena, padec cen nepremičnin ob GS-zasevkih (prav tam). V kategorijo »zdravstveno tveganje« smo uvrstili naslednje podkategorije: slabša prehranska varnost populacije, alergija na hrano, večja odpornost proti antibiotikom, povezava z bioterorizmom, prehranska sestava z GSO vpliva na vnos hrane, slabša prehranska varnost populacije, slabši imunski sistem, GSO vstopa v prehransko verigo, zdravstveni učinki na življenje poleg GS-posevkov (prav tam). V kategorijo »politično tveganje« smo uvrstili naslednje podkategorije: politični pritisk bogatih držav (ZDA), delovanje vplivnih neevropskih institucij/organizacij (WTO), neupoštevanje javnega mnenja s strani države/EU, pomanjkanje izbire potrošnikov zaradi neoznačevanja izdelkov z GSO, pomanjkanje osebne nadzora nad uporabo izdelkov z GSO in pomanjkanje informacij o GSO, vznemirjenje populacije, če bi bili GSO odvrženi v naravo, čezmeren vpliv EU, dejanja posameznih vlad držav članic EU, pomanjkanje ustreznega regulacijskega ogrodja in delovanja EU, etični zadržki do transgenih živali (prav tam).

V kategorijo »okoljska korist« smo uvrstili naslednje podkategorije: povečana odpornost rastlin proti škodljivcem, sposobnost organizmov, da brez (večjih) negativnih

posledic prenašajo kemična sredstva za uničevanje škodljivih rastlin, zlasti plevla (toleranca na splošne herbicide), odpornost proti boleznim, mrazu, suši in slanosti, manjša raba kemičnih sredstev in manjša onesnaženost okolja (Whitman 2000; Shaw 2002; Bonny 2003; James 2009). V kategorijo »ekonomska korist« smo uvrstili podkategorije: večji donos, cenejša hrana, večji dobiček pridelovalcev in predelovalcev, večja učinkovitost pridelave in predelave, manjša revščina (prav tam). V kategorijo »zdravstvena korist« smo uvrstili naslednje podkategorije: nova zdravila, nove medicinske rešitve, večja hranilna vrednost hrane in bolj zdrava hrana (prav tam). V kategorijo »znanstvena korist« smo uvrstili: razvoj znanosti, znanstveni izumi (prav tam).

Ko smo analizirali stališče medija do GSO, ki se kaže kot »prevladujoči ton prispevka« (Lewison 2007: 444), je bila enota analize novinarski prispevek o GSO, GS-rastlinah, GS-živalih, GS-hrani/-živilih, genskem inženiringu. Ko pa smo analizirali vire, je bila enota analize jasno prepoznaven vir na isto temo.

Analiza vključuje 230 novinarskih prispevkov, ki so prevladujoče (večina prispevka tematizira GSO) obravnavali GSO (GS-rastline, -živali, -hrana/-živila, genski inženiring, genska tehnologija) med 1. januarjem 2009 in 31. decembrom 2010. V analizo smo vključili vse slovenske dnevnike – Delo (39), Dnevnik (12), Večer (14), Primorske novice (13), Finance (9), Slovenske novice (19), Žurnal 24 (9) – tednike – Jana (21), Mladina (9) in Kmečki glas (22) – in televizijske programe – dnevnoinformativna oddaja 24 ur na komercialnem programu POP TV (9) ter Dnevnik in Odmevi na javni televiziji TV Slovenija (15) –, ki so v izbranem obdobju dveh let objavili vsaj pet prispevkov o GSO, kar pomeni, da je bil izkazan jasen novinarski interes za pokrivanje te teme (Kalaitzandonakes in dr. 2004). V analizo smo vključili tudi slovensko tiskovno agencijo (39), ker je ključni ponudnik informacij slovenskim medijem o dogajanju v državi (Poler Kovačič in Erjavec 2008).

5 Rezultati

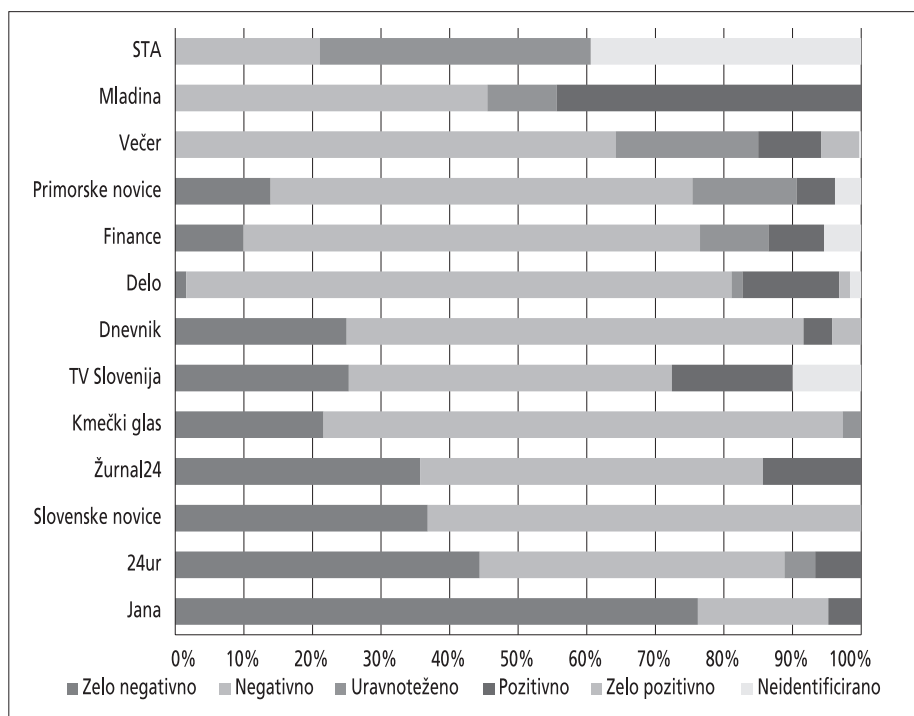
Največ prispevkov o GSO je objavil časnik Delo (39), če ne upoštevamo Slovenske tiskovne agencije (39), ki je večino prispevkov namenila napovedim in poročilom rutinskih uradnih dogodkov (23), npr. delovanje vlade, parlamenta in njegovih organov, med katere spada tudi obravnava Zakona o soobstoju gensko spremenjenih rastlin z drugimi kmetijskimi rastlinami. Pričakovano veliko je objavila strokovna revija Kmečki glas (22), saj tematizacija GSO spada v primarni okvir obravnave kmetijskega novinarstva (Pawlick 2001). Razmeroma veliko prispevkov je objavil tedenski družinski tabloid Jana (21), kar kaže, da novinarji GSO obravnavajo kot temo, ki je dovolj polemična, da je vredna objave v tabloidu.

Analiza stališč, izraženih v novinarskih prispevkih v različnih medijih, kaže (glej Graf 1), da so vsi analizirani mediji prevladujoče objavili (zelo) negativno stališče do GSO. Po deležu zelo negativnih stališč prevladujejo tabloidi, še posebej Jana, saj je med 21 prispevki objavila kar 16 takih z zelo negativnim stališčem do GSO in štiri z negativnim stališčem. Po deležu prispevkov, ki izražajo zelo negativno stališče do GSO, ji sledijo televizijski program 24 ur s 44,4 % oz. štirimi prispevki od devetih,

Slovenske novice s 36,8 % oz. sedmimi prispevki od 19, brezplačni dnevnik Žurnal 24 s 33,3 % oz. tremi prispevki od devetih. Na skrajnost objavljenih stališč v tabloidih kaže tudi majhen oz. nikakršen delež uravnoteženih prispevkov. To kaže, da so tabloidi objavili skrajna stališča, kar je sicer značilnost tabloidnega sporočanja (Debrix 2008). V drugih, netabloidnih medijih je bila večina objavljenih prispevkov z negativnim stališčem do GSO – v Delu je bilo takih prispevkov 79 % oz. 31 od 39, v Dnevniku 66,6 % oz. osem od 12 prispevkov, v Financah 66,6 % oz. šest od devetih prispevkov, v Večeru 64,2 % oz. devet od 14 prispevkov, v Primorskih novicah 61,5 % oz. osem od 13 prispevkov in na TV Slovenija 53,3 % oz. osem prispevkov z negativnim stališčem do GSO od skupno 15 prispevkov. Ti podatki kažejo, da so tudi netabloidni mediji sicer objavili negativno stališče do GSO, toda ne tako skrajno kot tabloidni.

Med analiziranimi mediji je največji delež prispevkov s pozitivnim stališčem do GSO, tj. 44,4 % (štiri od devetih prispevkov), objavila Mladina.

Graf 1: Delež stališč novinarskih prispevkov o GSO glede na medije (v %),
test χ^2 , N = 230, sig. p < 0.001.

STA je objavila največ prispevkov, ki jih ni bilo mogoče uvrstiti v nobeno kategorijo, saj stališče o GSO ni bilo jasno izraženo. Te prispevke so sestavljale kratke napovedi, vesti in poročila o rednem delu vlade, parlamenta ter ministrstva za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano, ki spadajo med rutinske prispevke in temeljijo na sporočilih za odnose z mediji (Poler Kovačič 2004).

**Tabela 1: Delež virov o GSO glede na medij (v %), test χ^2 ,
N = 352, sig. p < 0.001.**

Mediji	Viri o GSO											
	Organi EU	Nevladne okoljske org.	Slovenski politiki	Genetiki, biotehnologi	Tiskovne agencije	Kmetijske org.	GS-industrija	Predelovalna industrija	Okoljski znanstveniki	Uradniki	Države EU	Skupaj
24 ur	6,7	33,3	46,7	0	0	0	0	0	0	0	13,3	100
Delo	3,2	32,3	16,1	10,7	11,1	6,5	1,6	0	6,5	2,3	9,7	100
Dnevnik	4,2	41,7	39,9	8,3	0	4,2	0	0	0	0	1,7	100
Finance	0	34,6	11,5	0	23,1	13,1	0	10	0	0	7,7	100
Jana	0	30,4	0	3,6	0	0	7,1	10,7	32,1	16,1	0	100
Kmečki glas	2,7	27	10,8	0	18,9	24,3	0	0	5,4	2,7	8,2	100
Mladina	18,2	9,1	8	36,3	9,1	9,1	10,2	0	0	0	0	100
TV Slovenija	5,9	41,2	5,9	9,2	11,6	0	11,8	0	2,3	0,3	11,8	100
Primorske novice	0	39,3	28,6	7,1	7,2	3,6	0	0	0	3,5	10,7	100
Slovenske novice	4,8	71,4	4,8	9,5	4,7	4,8	0	0	0	0	0	100
STA	15,8	23,7	21,1	10,5	15,8	5,2	0	0	0	0	7,9	100
Večer	9,7	38,6	25,8	6,5	0	6,5	0	0	0	3,2	9,7	100
Žurnal 24	5,1	36,4	18,5	8	9,4	8,2	1,4	1,4	2,3	1,7	7,6	100

Analiza virov (glej Tabela 1) je pokazala, da so novinarji vseh analiziranih medijev navajali največ virov iz nevladnih okoljskih organizacij, še posebej Greenpeace in Inštitut za trajnostni razvoj. V deležu virov, ki so jih novinarji posameznih medijev navajali v prispevkih o GSO, prevladujejo slovenski politični viri, kamor spadajo vladni politiki, predvsem ministra za kmetijstvo (Milan Pogačnik in Dejan Židan), med posameznimi politiki pa Cveta Zalokar Oražem. Glede na posamezne vire je največji delež znanstvenikov na področju okoljevarstva in ekološkega kmetovanja navedla revija Jana.

Drugi mediji so vključevali največ virov iz nevladnih okoljskih organizacij. Dnevnik je na primer objavil 41,7 % takih virov oz. deset od 24 objavljenih virov, TV Slovenija 41,2 % oz. sedem od 17 virov, Primorske novice 39,3 % oz. 11 od 28 virov, Večer 38,6 % oz. 12 od 31 virov, Finance 34,6 % oz. devet od 26 virov, Delo 32,3 % oz. 20 od 62 virov in Kmečki glas 27 % deset od 37 virov, ki so bili predstavniki nevladnih okoljskih organizacij. To dokazuje, da so si nevladne okoljske organizacije zagotovile dostop do novinarjev.

Tudi pri navajanju virov izstopa Mladina, ki je objavila največji delež znanstvenih virov na področju biotehnologije in genetike, in sicer 36,6 % oz. štiri od 11, ni pa uporabila nobenega znanstvenega vira s področja okoljevarstva in ekološkega kmetovanja. Teh virov je največ objavila Jana (32,1 % oz. devet od 28).

Tabela 2: Delež medijskih prispevkov o GSO po posameznih organizmih (v %), test χ^2 , N = 230, sig. p < 0.001.

Mediji	Vrsta organizmov				Skupaj
	GSO na splošno	GS-živali	GS-rastline	GS-hrana	
24 ur	10,1	5	29,4	55,5	100
Delo	50	9,7	30,6	9,7	100
Dnevnik	54,1	0	41,7	4,2	100
Finance	42,2	0	34,6	23,2	100
Jana	17,9	3,6	21,4	57,1	100
Kmečki glas	21,9	0	50	28,1	100
Mladina	61,4	0	27,3	11,3	100
TV Slovenija	74	0	5,9	20,1	100
Primorske novice	35,7	3,6	28,6	32,1	100
Slovenske novice	18,3	0	23,8	57,9	100
STA	57,9	0	21,1	21	100
Večer	48,4	0	22,6	29	100
Žurnal 24	35,7	7,1	28,6	28,6	100

Tabela 2 kaže, da so mediji na različne načine tematizirali posamezne GSO, vsi pa so najmanj pozornosti namenili GS-živalim. Tabloidni mediji so prevladujoče tematizirali GS-hrano: Jana je o GS-hrani objavila 12 prispevkov od 21, dnevnoinformativna oddaja 24 ur pet od devetih, Slovenske novice 11 od 19. Kmečki glas je pričakovano največ prispevkov objavil o GS-rastlinah/-pridelkih, in sicer 11 od 22. Preomediji so prevladujoče tematizirali GSO na splošno.

Tabela 3: Najpogostejše kategorije tveganj, ki so jih navedli viri, N = 352.

Okoljsko tveganje		Politično tveganje	
Skupaj okoljsko tveganje	97	Skupaj politično tveganje	87
Manjša biološka raznovrstnost	32	Pomanjkanje ustrezne regulacije v EU	45
Znanstvena negotovost	31	Neupoštevanje javnega mnenja	12
Okoljsko tveganje na splošno	15	Politično tveganje na splošno	9
Onesnaženje obstoječih rastlin	11	Pritisk bogatih držav (ZDA)	8
		Delovanje vplivnih neevropskih institucij	6
		Dejanja posameznih vlad držav članic EU	4
Zdravstveno tveganje		Ekonomsko tveganje	
Skupaj zdravstveno tveganje	67	Skupaj finančno tveganje	61
Slabša prehranska varnost populacije	31	Odvisnost od agrokemičnih multinacionalk	33
Zdravstveno tveganje na splošno	21	Izguba statusa ekološkega pridelovalca	12
Večja odpornosti do antibiotikov	5	Izguba izvoznih trgov	9
Alergijske reakcije na hrano	4	Finančno tveganje na splošno	2

Od 352 virov jih je kar 312 oz. 88,6 % navedlo štiri različna tveganja. Med njimi so viri najpogostejše navajali okoljsko tveganje (27,6 % vseh objavljenih virov), pri čemer so najpogostejše izpostavili znanstveno negotovost in manjšo biološko raznovrstnost. Po številu navajanja sledi politično tveganje (24,7 %), zlasti pomanjkanje ustrezne regulacije znotraj EU. Pri zdravstvenem tveganju (19,0 %) se najpogostejše omenja slabša prehranska varnost populacije. Pri finančnem tveganju (17,3 %) prevladuje odvisnost držav in kmetov od agrokemičnih multinacionalnih podjetij, ki se ne nanaša na slovenske kmete, ampak predvsem na kmete nerazvitih držav, in izguba statusa ekološkega pridelovalca, ki pa se nanaša izključno na slovenske kmete.

Tabela 4: Najpogostejše kategorije koristi, ki so jih navedli viri, N = 352.

Okoljska korist		Ekonomska korist	
Skupaj okoljska korist	19	Skupaj finančna korist	11
Manjša onesnaženost	12	Cenejša proizvodnja	5
Odpornost na sušo	4	Večji dobiček	3
Manjša raba kemičnih sredstev	3	Večja učinkovitost	2
Zdravstvena korist		Znanstvena korist	
Skupaj zdravstvena korist	6	Skupaj znanstvena korist	4
Nova zdravila	4	Razvoj in napredek znanosti	4
Rešitev medicinskih težav	2		

Med 352 viri je 40 virov oz. 11,4 % navedlo koristi. Najpogostejše so navedli okoljsko korist (5,4 % vseh virov), pri kateri prevladujejo manjša onesnaženost in manjša raba kemičnih sredstev ter odpornost na sušo. Na drugem mestu je ekonomska korist (3,1

%), pri čemer prevladujeta cenejša proizvodnja in večji dobiček. Pri zdravstvenih koristih (1,7 %) so navajali zlasti nova biološka zdravila in GSO predstavljali kot ključno rešitev medicinskih težav. Kot največjo znanstveno koristnost so viri navedli razvoj in napredek znanosti. V to kategorijo spadajo predvsem tisti viri, ki so ob obletnici delovanja Nacionalnega inštituta za biologijo predstavili razvoj biotehnološke znanosti.

Tabela 5: Deleži kategorij tveganja/koristi, ki so jih navedli viri v analiziranih medijih, test χ^2 , N = 352, sig. p < 0.001.

Mediji	Tveganja				Koristi				Skupaj
	Okoljsko tveganje	Ekonomsko tveganje	Zdravstveno tveganje	Politično tveganje	Okoljska korist	Ekonomska korist	Znanstvena korist	Zdravstvena korist	
24 ur	33,3	3,6	40	13,3	4,7	2	0	3,1	100
Delo	46,8	8,1	4,8	25,6	6,7	2,6	2,2	3,2	100
Dnevnik	37,5	16,3	5,4	32,2	7,1	0	1,5	0	100
Finance	50	23,1	11,5	11,6	0	3,8	0	0	100
Jana	46,4	3,6	42,8	3,6	0	0	3,6	0	100
Kmečki glas	45,9	10,8	16,2	22,3	4,8	0	0	0	100
Mladina	9,1	9	0	27,3	27,3	27,3	0	0	100
TV Slovenija	35,4	11,8	23,5	11,8	3,2	0	5,9	8,4	100
Primorske novice	60,7	3,6	28,6	7,1	0	0	0	0	100
Slovenske novice	52,4	4,8	37,5	4,8	0,5	0	0	0	100
STA	39,6	4,5	13,8	28,7	2,3	3,8	5,2	2,1	100
Večer	41,9	3,2	9,6	32,3	0	0	6,5	6,5	100
Žurnal 24	43,2	8,8	18,2	19,9	2,6	1,1	4,5	1,7	100

Tabela 5 kaže, da so v vseh medijih prevladovali viri, ki so tematizirali tveganja GSO. Edina izjema je bil politični tednik Mladina, ki je objavil vire, ki so prevladujoče tematizirali okoljske (trije viri) in ekonomske (trije viri) koristi, na področju tveganja pa predvsem politično tveganje (trije viri). Iz tabele lahko tudi razberemo, da so tabloidni mediji prevladujoče navajali vire, ki so v ospredje postavljali okoljsko in zdravstveno tveganje. Tako je dnevnoinformativni televizijski program 24 ur objavil šest virov (40 %), ki so tematizirali zdravstveno tveganje, in pet takih (33,3 %), ki so tematizirali okoljsko tveganje. Jana je objavila 13 virov (46,6 %), ki so tematizirali okoljsko tveganje, in 12 virov (42,8 %) s tematizacijo zdravstvenega tveganja. Slovenske novice so objavile 11 virov (52,4 %), ki so obravnavali okoljsko tveganje, in osem takih, ki so obravnavali zdravstveno tveganje. Finance kot poslovni dnevnik je pričakovano objavil največji delež virov, ki obravnavajo ekonomsko tveganje (šest virov oz. 23,1 %). Drugi mediji poleg okoljskega v ospredje postavljajo politično tveganje.

Tabela 6: Deleži virov glede na kategorijo tveganja/koristi, test χ^2 , N = 352, sig. p < 0.001.

Mediji	Tveganja				Koristi				Skupaj
	Okoljsko tveganje	Ekonomsko tveganje	Zdravstveno tveganje	Politično tveganje	Okoljska korist	Ekonomska korist	Znanstvena korist	Zdravstvena korist	
Organi EU	16,7	0	0	72,2	5,6	5,5	0	0	100
Nevladne okoljske org.	50	7,8	28,1	13,3	0	0	0,8	0	100
Slovenski politiki	32,3	12,3	15,4	35,4	0	0	1,5	3,1	100
Genetiki, biotehnologi	14,3	0	7,1	3,6	28,6	7,1	35,7	3,6	100
Tiskovne agencije	30,3	21,2	21,2	24,2	3,1	0	0	0	100
Kmetijske organizacije	65,5	17,2	3,5	6,9	6,9	0	0	0	100
Vlade drugih držav EU	70,4	0	11,1	18,5	0	0	0	0	100

Tabela 7 kaže, da so viri s strani organov EU prevladujoče tematizirali politično tveganje; takih je bilo 72,2 % oz. 13 virov. Nevladne okoljske organizacije so pričakovano prevladujoče obravnavale okoljsko tveganje (50 % oz. 64 virov), slovenski politiki politično tveganje (35,4 % oz. 23 virov), znanstveniki na področju biotehnologije in genetike pa znanstvene koristi (35,7 % oz. 10 virov). Tiskovne agencije (30,3 % oz. 10 virov), kmetijske organizacije (65,5 % oz. 19 virov) in vlade drugih držav EU (70,4 % oz. 19 virov) so obravnavale predvsem okoljsko tveganje.

6 Diskusija in zaključek

Prva ugotovitev raziskave je razmeroma velika pozornost, ki so jo mediji oz. novinarji namenili GSO. Glede na raziskave o pokritosti znanosti in kmetijsko-živilskih tem v slovenskih medijih (npr. Prpič 2006) ter nepridelavo GS-rastlin v Sloveniji so analizirani slovenski mediji objavili razmeroma veliko število novinarskih prispevkov o GSO. To pomeni, da novinarji GSO razumejo kot družbeno pomembno temo in kot tisto, ki pritegne pozornost občinstva. Razmeroma veliko prispevkov so objavili tako netabloidni, npr. Delo in Dnevnik, kot tudi tabloidni mediji, npr. Jana in Slovenske novice. Razmeroma veliko število prispevkov v tabloidnih medijih tudi dokazuje, da tudi novinarji tabloidnih medijev to temo razumejo kot dovolj kontroverzna in senzacionalistično, da je vredna objave v tabloidnem mediju.

Druga ključna ugotovitev je, da imajo analizirani mediji prevladujoče (zelo) negativno stališče do GSO. Pričakovano po deležu prispevkov z zelo negativnim stališčem

prevladujejo tabloidni mediji, ki prevladujoče objavljajo kontroverzna stališča o GSO (Maesele in Schuurman 2008). Med analiziranimi mediji izstopa Mladina, v kateri je bilo skoraj polovica prispevkov s pozivnim stališčem do GSO. Mladina je bila tudi edina, ki je objavila razmeroma veliko virov s področja biotehnologije in genetike ter agrokemične industrije (Monsanto), ki imajo izrazito pozitivno stališče do GSO. To si lahko pojasnimo z željo po objavi raznolikih stališč do GSO.

Tretja ključna ugotovitev raziskave je, da so novinarji vseh analiziranih medijev prevladujoče navajali vire iz nevladnih okoljskih organizacij. Slovenske in mednarodne okoljske nevladne organizacije so postale profesionalne v smislu rednega posredovanja »informatijske podpore« medijem in (so)oblikovanja medijske agende. Tem organizacijam je uspelo, da so jih novinarji prepoznali kot ključni vir interpretacij dogajanja na področju GSO. Drugi ključni vir so slovenski politiki (vlada, državni zbor z organi, posamezni politiki), ki so rutinski vir in imajo v medijih uveljavljen strateški položaj (Erjavec in Poler Kovačič 2004). Kot viri informacij o GSO organi EU ne igrajo pomembne vloge, kljub temu da se na ravni EU organizirajo številni dogodki na temo GSO, obenem pa Evropska komisija na tem področju ponuja rezultate številnih raziskav (Kessler in Economidis 2001). Očitno jih ne zna na primeren način predstaviti novinarjem.

Četrta ugotovitev je, da so analizirani slovenski mediji prevladujoče tematizirali GSO na splošno, najmanj pozornosti pa so namenili GS-živalim. To si lahko razlagamo z nerazširjenostjo in s tem neproblematiziranostjo gojenja GS-živali (izjema je tematizacija problema kloniranja živali, predvsem polemike o klonirani ovci Dolly, ki pa so potekale več kot desetletje pred našo raziskavo (1996)). Pri tem izstopajo tabloidni mediji, ki so prevladujoče tematizirali GS-hrano, drugi mediji pa so uporabljali kar nadpomenko GSO za vse GS-rabe. Osredotočenost tabloidnih medijev na GS-hrano si lahko razlagamo s strategijo tabloidov, da je obravnava čim bliže življenjskim izkušnjam članov občinstva (Maesele in Schuurman 2008). To potrjuje tudi podatek, da so tabloidi v ospredje postavili zdravstveno tveganje, in ne okoljsko kot drugi mediji. Ker je zdravje ključna vrednota Slovencev (Boljka in Rakar 2009; Hlebec in dr. 2010), so tabloidi z uokvirjanjem GSO kot zdravstvenega tveganja pri članih občinstva lažje ustvarili vtis nevarnosti in zaskrbljenosti.

Peti ključni rezultat raziskave je, da so analizirani slovenski mediji prevladujoče tematizirali različna tveganja. Med njimi prevladujejo okoljsko tveganje, še posebej pa znanstvena negotovost in manjša biološka raznovrstnost. Po številu navajanja sledi politično tveganje, med katerim prevladuje pomanjkanje ustrezne regulacije znotraj EU. Delno lahko to pripišemo sprejetju Zakona o soobstoju gensko spremenjenih rastlin z drugimi kmetijskimi rastlinami (2009) in predlogu uredbe, na podlagi katere bi se v prihodnje vsaka članica lahko sama odločila, ali bo na svojem ozemlju dovolila pridelovati GS-rastline. Pri zdravstvenem tveganju prevladuje slabša prehranska varnost populacije. Pri finančnem tveganju sta v ospredju odvisnost držav in kmetov od agrokemičnih multinacionalnih podjetij in izguba statusa ekološkega pridelovalca. Med koristmi prevladujejo okoljska, predvsem manjša onesnaženost in raba kemičnih sredstev ter odpornost na sušo. To je pričakovano, saj sta onesnaženost in suša po-

membna problema slovenskega in evropskega kmetijstva (Erjavec in Erjavec 2009). Na drugem mestu je finančna korist, pri čemer prevladujeta cenejša proizvodnja in večji dobiček. V okviru znanstvene koristi so viri navedli razvoj in napredek znanosti, v okviru zdravstvene pa nova biološka zdravila in GSO predstavljali kot rešitev medicinskih težav.

Analiza posameznih virov je pokazala, da so viri s strani organov EU in slovenskih politikov prevladujoče tematizirali politično tveganje, nevladne okoljske organizacije, kmetijske organizacije in vlade drugih držav EU so prevladujoče obravnavale okoljsko tveganje, znanstveniki na področju biotehnologije in genetike pa znanstvene koristi. Večina virov je torej tematizirala tveganje, tudi viri s strani uradnih političnih in kmetijskih institucij. To nakazuje, da je uradna slovenska (kmetijska) politika proti uvedbi GSO v Sloveniji.

Ali analiza slovenskih novičarskih medijev na kakršenkoli način zrcali dejansko mnenje Slovencev? Če apliciramo ključno in splošno sprejeto idejo prednostnega tematiziranja, tj. mediji ne določajo, kako naj ljudje razmišljajo, ampak o čem (McCombs in Shaw 1972), lahko trdimo, da mediji oblikujejo kontekst, v katerem državljani razmišljamo o GSO; ponujajo samo določen pogled in omejujejo raznolikost informacij, na podlagi katerih si lahko člani občinstva oblikujemo svoje stališče. Naša raziskava je razkrila tudi razkorak med medijskim pokrivanjem in javnim mnenjem. Slovenski mediji so prevladujoče tematizirali okoljsko tveganje, obstoječe evropsko (npr. Gaskell in dr. 2003; Bonny 2003; European commission 2005, 2010; Koivisto Hursti in Magnusson 2002) in slovensko javno mnenje (UMANOTERA 2002; Kirinčič in Tivadar 2005; Zveza potrošnikov Slovenije 2007a, 2007b) pa v ospredje postavljata zdravstveno tveganje. Razlog lahko iščemo v medijskem osredotočanju na vire okoljskih nevladnih organizacij, ki so tematizirale okoljsko tveganje.

Raziskava je odprla vprašanje, kako na prevladujoče negativno stališče do GSO, izraženo v analiziranih novinarskih prispevkih, vplivajo osebna stališča novinarjev in urednikov do GSO. Poleg tega bi bilo treba v prihodnosti raziskati, ali imajo mediji oz. uredništva jasno oblikovano stališče do tako vroče teme, kot je uvedba pridelave GS-rastlin v Sloveniji. Ker novinarji pišejo o kompleksni temi, kot sta biotehnologija in GSO, bi bilo smiselno poiskati odgovor na vprašanje, kolikšno je znanje novinarjev in urednikov na tem področju.

Literatura

- Batrinou, Anthimia, Spiliotis, Vassilis, in Sakellaris, George (2008): Acceptability of genetically modified maize by young people. *British Food Journal*, 110 (3): 250–259.
- Bauer, Martin W. (2002): Controversial Medical and Agrifood Biotechnology: A Cultivation Analysis. *Public Understanding of Science*, 11 (2): 93–111.
- Boljka, Urban, in Rakar, Tatjana (2009): Med otroštvom in odraslostjo. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Urad RS za mladino, Inštitut RS za socialno varstvo.
- Bonny, Silvie (2003): Why are most Europeans opposed to GMOs? Factors explaining rejection in France and Europe. *Electronic Journal of Biotechnology*, 6 (1): 50–71. Dostopno prek: www.ejbiotechnology.info/content/vol6/issue1/full/4/ (8. 2. 2011).

- Burn, Andrew, in Parker, David (2003): *Analysing Media Texts*. London: Continuum.
- Carlson, Les (2008): Use, Misuse, and Abuse of Content Analysis for Research on the Consumer Interest. *The Journal of Consumer Affairs*, 42 (1): 100–105.
- Castro, Paula, in Gomes, Isabel (2006): Genetically Modified Organisms in the Portuguese Press: thematization and anchoring. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 35 (1): 1–17.
- Debrix, Francois (2008): *Tabloid terror*. London: Routledge.
- Durant, John, Bauer, Martin W., in Gaskell, George (1998): *Biotechnology in the Public Sphere: A European Source Book*. London: Science Museum Press.
- Durant, John, in Linsey, Nicola (2000): The »Great GM Food Debate« – A Survey of Media Coverage in the First Half of 1999. Parliamentary Office of Science and Technology, Poročilo 138. Dostopno prek: <http://www.parliament.uk/post/report138.pdf> (8. 2. 2011).
- Erjavec, Karmen, in Erjavec, Emil (2009): Changing EU agricultural policy discourses? The discourse analysis of Commissioner's speeches 2000–2007. *Food policy*, 34 (2): 218–226.
- Erjavec, Karmen, in Poler Kovačič, Melita (2004): Rutinizacija slovenskega novinarstva u razdoblju društvene tranzicije. *Medijska istraživanja*, 10 (1): 5–21.
- European Commission (2005): Special Eurobarometer 225 – Social values, science and technology. Dostopno prek: http://www.infoeuropa.ro/ieweb/imgupload/Social_Values_Science_and_Technology_report_00001.pdf (5. 1. 2011).
- European Commission (2010): Special Eurobarometer 154 – Europeans, science and technology. Dostopno prek: <http://europa.eu.int/comm/research/press/2001/pr0612en-report.pdf> (5. 1. 2011).
- Ewen, Stanley W. B., in Pusztai, Arpad (1999): Effect of diets containing genetically-modified potatoes expressing *Galanthus nivalis* lectin on rat small intestine *The Lancet*, 354 (16. oktober): 1353–1354.
- Gaskell, George, Bauer, Martin W., Durant, John, in Allum, Nicholas C. (1999): Worlds apart? The reception of genetically modified foods in Europe and the US. *Science*, 285 (16. julij): 384–387.
- Gaskell, George, Allum, Nick, in Stares, Sally (2003): Europeans and Biotechnology in 2002. Eurobarometer 58.0. A report to the EC Directorate General for Research from the project »Life Sciences in European Society«. 21. marec 2003. Dostopno prek: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_177_en.pdf (5. 1. 2010).
- Gaskell, George, Stares, Sally, Allansdottir, Agnes, Allum, Nick, Corchero, Cristina, Fischler, Claude, Hampel, Jürgen, Jackson, Jonathan, Kronberger, Nicole, Mejlgard, Niels, Revuelta, Gemma, Schreiner, Camilla, Torgersen Helge, in Wagner, Wolfgang (2006): Eurobarometer 64.3 – Europeans and Biotechnology in 2005: Patterns and trends. Dostopno prek: http://www.ec.europa.eu/research/press/2006/pdf/pr1906_eb_64_3_final_report-may2006_en.pdf (20. 1. 2011).
- Hlebec, Valentina, Kavčič, Matic, in Filipovič Hrast, Maša (2010): Samo da bo denar in zdravje. Ljubljana: FDV.
- Hoban, Thomas J., in Kendall, Patricia A. (1993): *Consumer Attitudes about Food Biotechnology*. Raleigh: North Carolina Cooperative Extension Service.
- James, Clive (2009): Global Status of Commercialized Biotech/GM Crops: 2009. The first fourteen years, 1996 to 2009 ISAAA Brief No. 41. ISAAA: Ithaca, NY. Dostopno prek: <http://www.isaaa.org/resources/publications/briefs/41/executivesummary/default.asp> (10. 2. 2011).

- Jesse, Laura C. H., in Obrycki, J. John (2000): Field deposition of Bt transgenic corn pollen: lethal effects on the Monarch butterfly. *Oecologia*, 125 (2): 241–248.
- Kalaitzandonakes, Nicholas, Marks, Leonie A., in Vickner, Steven S. (2004): Media coverage of biotech foods and influence on consumer choice. *American Journal of Agricultural Economics*, 86 (5): 1238–1246.
- Kessler, Charles, in Economidis, Ioannis (ur.) (2001): EC-Sponsored Research on Safety of Genetically Modified Organisms – a Review of Results. Luksemburg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Kirinčič, Stanislava, in Tivadar, Blanka (2005): Odnos prebivalcev Slovenije do uživanja gensko spremenjene hrane. V *Sledljivost živil*, 23. Bitenčevi živilski dnevi 2005. Ljubljana: Biotehniška fakulteta.
- Koivisto Hursti, Ulla-Kaisa, in Magnuson, Maria K. (2002): Swedish consumers' opinions about gene technology. *British Food Journal*, 11 (4): 860–872.
- Lewison, Grant (2007): The reporting of the risk from genetically modified organism in the mass media, 2002–2004. *Scientometrics*, 72 (3): 439–458.
- Maesele, Pietre A., in Schuurman, D. (2008): Biotechnology and the Popular Press in Northern Belgium. *Science Communication*, 29 (4): 435–471.
- Marks, Leonie A., in Nicholas Kalaitzandonakes (2001): Mass Media Communications about agrotechnology. *AgBioforum*, 4 (3–4): 199–208.
- Martin, Marshall A., in Baumgardt, Bill R. (1991): *Agricultural Biotechnology. Issues and Choices*. West Lafayette: Purdue University Agricultural Experiment Station.
- McCombs, Maxwell E., in Shaw, Donald L. (1972): The Agenda-Setting Function of Mass Media. *Public Opinion Quarterly*, 36 (2): 176–187.
- Nisbet, Matthew C., in Lewenstein, Bruce V. (2002): Biotechnology and the American media: the policy process and the elite press, 1970 to 1999. *Science Communication*, 23 (4): 359–391.
- Pawlick, Thomas (2001): *The Invisible Farm: The Worldwide decline of Farm News and Agricultural Journalism*. Chicago: Burnham Inc.
- Poler Kovačič, Melita (2004): Novinarska rutina in 8pre)moč uradnih virov informacij. *Teorija in praksa*, 41 (3–4): 690–702.
- Priest, Susanna H. (2000): US public opinion divided over biotechnology? *Nature Biotechnology*, 18 (8): 939–942.
- Priest, Susanna H., in Talbert, Jeffery (1994): Mass media and the ultimate technological fix: newspaper coverage of biotechnology. *Southwestern Mass Communication Journal*, 10 (1): 76–85.
- Priest, Sussana. H., Gillespie, Allen (2000): Seeds of discontent: expert opinion, mass media and the public image of agricultural biotechnology. *Science and Engineering Ethics*, 6 (4): 529–539.
- Prpič, Marko (2006): Poročanje o dnevnih dogodkih v osrednjih večernih poročilih. V B. Petković, S. B. Hrvatin, L. J. Kučić, I. Jurančič, M. Prpič in R. Kuhar (ur.): *Mediji za državljane*: 77–118. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Rupar, Verica (2002): Keeping our options closed: the dominance of the conflict storytelling frame in media coverage of the Royal Commission's Report on Genetic Modification in New Zealand. *Political Science*, 54 (2): 59–67.
- Shaw, Alison (2002): It just goes against the grain. Public understandings of genetically modified GM food in the UK. *Public Understanding*, 11 (2): 273–291.

- Splichal, Slavko (1990): Analiza besedil: Statistična obravnava jezikovnih podatkov v družboslovnih raziskavah. Ljubljana: Raziskovalni inštitut FSPN.
- Ten Eyeck, Toby A., in Williment, Melissa (2003): The national media and things genetic: coverage in *The New York Times* (1971–2001) and *The Washington Post* (1977–2001). *Science Communication*, 25 (2): 129–152.
- UMANOTERA (2002): Telefonska mnenjska raziskava o GSO. Ljubljana: Slovenska fundacija za trajnostni razvoj.
- Van Dijk, A. Teun (1988): *News as Discourse*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum.
- Varzakas, Theodoros H., Arvanitoyannis, Ioannis S., in Baltas, Haralambos (2007): The political and Science Behind GMO Acceptance. *Critical Reviews in Food Science and Nutrition*, 47 (3): 335–361.
- Verdurme, Annelies, in Viaene, Jacques (2003): Exploring and modelling consumer attitudes towards genetically modified food. *Qualitative Market Research*, 6 (2): 95–110.
- Vilceanu, Olguta, in Murphy, Priscilla (2009): Food Science: Media Coverage of Genetically Modified Foods In the US and France, 1998–2002. International Communication Association. Dostopno prek: http://www.allacademic.com/meta/p13542_index.html (8. 2. 2011).
- Vlada Republike Slovenije (2010): Stališče slovenske vlade 545606-45/2010 Sporočilo Komisije Evropskemu parlamentu, Svetu, Ekonomsko-socialnemu odboru in Odboru regij o svobodni izbiri odločanja gojenja gensko spremenjenih rastlin v državah članicah. Dostopno prek: http://www.vlada.si/si/delo_vlade/gradiva_v_obrahnavi/gradivo_v_obrahnavi/article/fd7552dc41/?tx_govpapers_pi1%5Bsingle%5D=/upv/vladnagradaiva (20. 1. 2011).
- Whitman, B. Deborah (2000): Genetically Modified Foods: Harmful or Helpful? CSA Discovery Guides. Dostopno prek: <http://www.csa.com/discoveryguides/gmfood/review.pdf> (20. 1. 2011).
- Zveza potrošnikov Slovenije (2007a): Javnomnenjska anketa o gensko spremenjenih organizmih. September 2007. Dostopno prek: http://www.mkgp.gov.si/fileadmin/mkgp.gov.si/pageuploads/saSSo/2008_Sektor_za_varnost_in_kakovost_hrane_in_krme/anketa_o_GSO.pdf (20. 1. 2011).
- Zveza potrošnikov Slovenije (2007b): Od vil do vilic. Potrošniška mnenjska anketa o varnosti hrane. December 2007. Dostopno prek: http://www.mz.gov.si/si/delovna_podrocja/javno_zdravje/sektor_za_varnost_in_zdravstveno_ustreznost_hrane/projekti_raziskave/ (20. 1. 2011).

Naslov avtoric:

izr. prof. dr. Karmen Erjavec

Fakulteta za družbene vede

Kardeljeva ploščad 5, 1000 Ljubljana

e-mail: karmen.erjavec@fdv.uni-lj.si

Jožica Zajc, mlada raziskovalka

Fakulteta za družbene vede

Kardeljeva ploščad 5, 1000 Ljubljana

e-mail: jozica.zajc@fdv.uni-lj.si

Karmen Erjavec

Diskurzivni boj v slovenskih medijih: novinarska reprezentacija gensko spremenjenih organizmov

POVZETEK: Kritična diskurzivna analiza prispevkov o gensko spremenjenih organizmih (GSO) v slovenskih medijih, objavljenih v letu 2010, je pokazala, da so novinarji občinstvu ponudili dva nasprotujoča si diskurza. Proti-GSO-diskurz, ki navaja znanstveno negotovost, netransparenten vpliv multinacionalnih podjetij in uničevanje biološke raznovrstnosti kot vzroke proti uvedbi GSO, temelji na socialnodemokratski ideološki kulturi. Za-GSO-diskurz, ki kot vzroke za uvedbo GSO navaja manjšo porabo kemije v kmetijstvu, manjšo onesnaženost okolja, ekonomsko prednost in individualno izbiro, pa temelji na neoliberalni ideologiji. Mediji so prevladujoče objavljali vire nevladnih okoljskih organizacij, politikov, kmetov in znanstvenikov na področju biologije in ekološkega kmetijstva, ki so kritični do GSO.

KLJUČNE BESEDE: gensko spremenjeni organizmi, slovensko novinarstvo, mediji, biotehnologija, kritična diskurzivna analiza

1 Uvod¹

Jeseni 1996 se je z uvozom gensko spremenjene (dalje GS) Monsantoove soje tudi v Evropi začela javna razprava o gensko spremenjenih organizmih. Evropska komisija je dolgo zavlačevala s procesom odobritve GSO, leta 1999 pa je na podlagi vročih polemik – spodbujenih predvsem z objavo rezultatov raziskave Arpada Pusztaija (1999), v kateri je ta trdil, da je podganam škodilo prehranjevanje z GS-krompirjem, in je GS-hrano imenoval »frankensteinska hrana« (Ewen in Pusztai 1999) – uvedla moratorij na uvedbo novih GSO v EU.

Aprila 2004, po uvedbi razmeroma obsežnega regulacijskega ograjenja, je Evropska komisija sprostila moratorij in odobrila uvoz različnih GSO z namenom njihove predelave, ne pa pridelave oz. gojenja. Odziv evropske javnosti je bil močan in edinstven v političnem in ekonomskem kontekstu visokotehnološko razvitih družb, saj je bilo do takrat sprejemanje novih tehnologij v širši javnosti prevladujoče neproblematično

1. Članek je nastal v okviru raziskovalnega dela CRP-ja »Socio-ekonomski dejavniki gojenja gensko spremenjenih rastlin v Sloveniji«.

sprejeto (Maesele 2009). Ključno sporočilo javnih razprav je bilo, da uvedba GSO na trg EU ni v skladu z javnim interesom (prav tam).

Za razumevanje uvajanja GSO na globalni ravni je ključno spoznanje, da proces razvoja, promocije in trženja GSO poteka v tesnem sodelovanju med znanstvenimi inštituti ter multinacionalnimi in manjšimi zasebnimi podjetji, ki jih združuje močan ekonomski interes (Bauer in Gaskell 2002: 379–404). Na globalnem trgu z GSO vlada oligopol, saj ga nadzoruje šest multinacionalnih agrokemijskih podjetij (Monsanto, Bayer CropScience, BASF Plant Science, Syngenta, DuPont/Pioneer Hi-Bred in Dow AgroSciences) (Maesele 2009). Po Westu (2007) lahko vzrok za tako tesno sodelovanje znanosti in industrije najdemo v procesu deregulacije javnega sektorja in odvisnosti visokega šolstva od korporacijskih finančnih sredstev. To navezo je West poimenoval »znanstveno-industrijski kompleks« (prav tam). Vlade tistih držav, v katerih je biotehnologija postala izvozni izdelek in kjer ta pomembno prispeva k družbenemu bruto proizvodu, npr. ameriška (ZDA), brazilska in argentinska vlada, so prevladujoče podprle uvedbo GSO (prav tam). West (prav tam) nadalje trdi, da globalni znanstveno-industrijski kompleks spodkopava moč in avtonomijo posameznih držav ali zveze držav (EU), da samostojno regulirajo biotehnologijo. Tako imajo določene države, kot npr. Indija, na področju biotehnologije vzpostavljeno zelo šibko regulacijo. Številni avtorji (npr. Krinsky 2005; Goven 2006; Bauer 2008; Maesele 2009) opozarjajo, da sta se pri produkciji in trženju GSO uspešno združila neoliberalni diskurz in diskurz scientizma – katerega ključna ideja je, da le naravoslovna znanost, ki temelji na »čistih« empiričnih podatkih, meri resnico ter je politično in vrednotno nevtralna – s ciljem depolitizacije GSO, tj. izločitve iz družbenih razprav in politične regulacije. Tako je v večini držav (razen v EU) biotehnoški znanstvenik postal nekakšen tehnični strokovnjak, edini pristojen za ocenjevanje ustreznosti GSO, saj naj bi edini izrekal »objektivno resnične trditve« o GSO (Bauer 2008: 11).

Na drugi strani pa se je v drugi polovici devetdesetih let prejšnjega stoletja oblikovala široka koalicija družbenih skupin in gibanj z namenom boja proti vladajočemu neoliberalnemu soglasju ter naraščajoči moči multinacionalnih korporacij. Raznolike skupine, npr. okoljske, potrošniške in kmečke skupine, gibanja za človekove pravice, pravičnejši globalni razvoj in ohranitev naravne dediščine, ki so bile prej nezdružljive, imajo zdaj skupni motiv delovanja, tj. boj proti uvedbi GSO v različnih oblikah (Erjavec idr. 2003).

Zadnje letno poročilo ISAAA (International Service for the Acquisition of Agri-Biotech Applications) o globalni razširjenosti pridelave GS-rastlin ugotavlja, da so bile leta 2009 GS-rastline zasejane na 134 milijonov hektarjih. Vsako leto se površina z GS-rastlinami poveča za devet milijonov hektarjev oz. za 7 %. Največji pridelovalci so ZDA (64 milijonov hektarjev), Brazilija (21 milijonov hektarjev), Argentina (21,3 milijona hektarjev), Indija (8,4 milijona hektarjev), Kanada (8,2 milijona hektarjev) in Kitajska (3,7 milijona hektarjev). Evropske države kot Španija, Češka, Portugalska, Romunija, Poljska in Slovaška imajo zasejanih neprimerno manj površin (okrog sto tisoč hektarjev). Največ se prideluje GS-soje, -koruze in -bombaža.

V sodobnih družbah ključni družbeni boji o političnih zadevah potekajo v medijih

(Gamson in Modigliani 1989; Gitlin 2003; Maesele in Schuurman 2008). Hornig Priest (2006: 58) trdi, da je analiza medijev pomembna za razumevanje družbenega sprejemanja GSO, ker mediji ponujajo ključna vrednostna in stališčna sporočila o GSO, pomagajo podeljevati legitimnost ali diskreditirati določene družbene skupine na način, da jih predstavijo kot pomembne ali nepomembne. Na ta način vplivajo na prevlado določenih pogledov o GSO v javnem in/ali odločevalskem diskurzu. Številne študije (Besley in Shanahan 2005; Gunter in dr. 1999; Nisbet in dr. 2002) so razkrile ključno vlogo medijev pri obveščanju javnosti o biotehnologiji in GSO. Raziskava Eurobarometer »Evropejci, znanost in tehnologija« (Evropska komisija 2001: 13–15) je pokazala, da sta Evropejcem najpomembnejša vira informacij o znanosti in tehnologiji televizija (60 %) in tisk (37 %). Eurobarometer »Evropejci in biotehnologija leta 2005« je razkril, da je 65 % Evropejcev informacije o biotehnologiji dobilo z gledanjem televizije in 53 % z branjem časopisa (Gaskell in dr. 2006: 47). V tem kontekstu je reprezentacija biotehnologije v medijih pomembna.

V zadnjih dveh desetletjih so bile na ravni EU opravljene številne raziskave o medijski reprezentaciji GSO. Najobširnejši projekt je bil »Biotehnologija in evropska javnost«, longitudinalna analiza elitnega tiska v 14 EU državah v obdobju med 1973 in 1999 (Bauer in Gaskell 2002; Durant in Linsey 2000; Gaskell in Bauer 2001), opravljenih pa je bilo tudi nekaj raziskav tiska na ravni držav EU (npr. Castro in Gomes 2005; Maesele in Schuurman 2008; Augoustinos in dr. 2010), pri čemer so raziskave zanemarile analizo raznolikih medijev, saj so se osredotočile na elitni tisk. Večina obstoječih raziskav je kvantitativne narave (analiza vsebine); izjema so študije belgijskega (Maesele in Schuurman 2008) in britanskega tiska (Augoustinos in dr. 2010). Ker so obstoječe raziskave zanemarile kvalitativno analizo popularnih medijev, želimo v tem članku zapolniti to raziskovalno vrzel. V članku predstavljamo rezultate kritične diskurzivne študije pokrivanja ene najbolj polemičnih biotehnoloških tem (Gaskell in dr. 2006), tj. GSO, in sicer v vseh slovenskih časopisnih in televizijskih medijih, ki so v letu 2010 objavili prispevke o GSO. Naš cilj je razkriti, kakšen je diskurz slovenskih medijev o GSO.

V naslednjem poglavju bomo predstavili sociološki pristop k analizi novinarskega pokrivanja znanosti. Sledil bo pregled relevantnih študij medijske reprezentacije GSO in javne percepcije GSO v Sloveniji. Po opisu metod in podatkov bomo predstavili rezultate diskurzivne analize, ki jih bomo na koncu interpretirali v luči širšega konteksta novinarstva in družbe.

2 Teoretično ogrožje in družbeno-medijski kontekst

2.1 Novinarska legitimacija znanosti in GSO

Sociološki pristop k analizi novinarskega pokrivanja dogodkov, situacij in znanja (gl. Schlesinger 1991; Gans 2004; Maesele 2007) poudarja pomen analize virov, ki razkriva prednostni dostop določenih družbenih skupin in posameznikov do novinarjev oz. medijev z možnostjo reprezentacije določenega znanja kot edino pravilnega in legitimnega. Na podlagi ugotovitev socialne psihologije (npr. Gaskell 2001; Bauer 2003)

in sociologije znanosti (npr. Bucchi 1998; Nowotny in dr. 2001) sociološki pristop k analizi novinarstva na področju znanosti odnos med znanostjo in novinarji razume kot novinarsko legitimacijo znanosti. Družbena legitimacija znanosti ni vnaprej podeljena in posredovana javnosti, ampak je ustvarjena v samem komunikacijskem procesu (Wynne 1992).

Vsaka politična zadeva, kot je uvajanje GSO, ima svoj diskurz, ki vključuje oblikovanje pomena s pomočjo jezika v najširšem pomenu te besede. Diskurz je nekakšen interpretacijski paket, v katerem so jezikovne prvine med seboj koherentno povezane tako, da konstruirajo samo določen del družbene realnosti na obravnavanem področju kot zdravorazumski in legitimen (Van Dijk 1988). V procesu oblikovanja diskurza igrajo novinarji in mediji pomembno vlogo, saj mediji predstavljajo ključno javno areno, v kateri se odvija boj interpretacij družbene realnosti (Gamson 1988; Gamson in Modigliani 1989; Gitlin 2003; Maesele in Schuurman 2008). Položaj določenega diskurza v medijih ni stalen, ampak se mora nenehno preverjati in obnavljati z vključitvijo novih dogodkov v interpretacijski paket.

V kontekstu novinarskega diskurza je ključno prepoznanje določenega družbenega akterja kot strateškega. Novinarji podelijo posamezniku ali družbeni skupini, ki v zvezi z GSO izraža v javnosti prepoznani interes, status rednega novinarskega vira. To pomeni, da ga razumejo kot akterja z glasom, tj. skupino ali posameznika, ki nudi ključno interpretacijo določenega predmeta upovedovanja. S tem novinar viru omogoči, da uveljavi svoj interpretacijski paket oz. diskurz o GSO, v katerem je kompleksno jezikovno sporočilo prepričljivo izpostavljeno tako, da je poudarjena ena interpretacija ter jasno postavljena ločnica med bistvom in nebistvom (Nisbet in Hume 2006). Da določenemu diskurzu uspe prevladati, tj. zasesti hegemonski položaj, če parafraziramo Gramscija, mora vključevati kombinacijo kulturnega soglasja, medijske kompatibilnosti in obsežne promocije (Maesele in Schuurman 2008). Prevlada določenega diskurza je povezana s porazdelitvijo ekonomskih, političnih in kulturnih resursov, tj. s politično, ekonomsko in kulturno močjo. Zato so mediji vedno tekmujoče polje boja različnih diskurzov: zrcalijo in obenem ustvarjajo moč določenemu diskurzu oziroma zrcalijo in obenem dvigujejo položaj določenemu promotorju diskurza, ko ga predstavljajo kot pomembnega družbenega akterja, ter služijo kot merilo kulturne in družbene moči. Ker novinarji konstruirajo ideološke pomeni, ki so soglasni z interesi vplivnih elit (Van Dijk 1988), je pomembno analizirati, kateri diskurz v medijih zaseda hegemonski položaj. Zato je ključno, da diskurzivna študija proučuje ideološko naravo novinarskih prispevkov o GSO in odnose moči, ki jih ti oblikujejo.

2.2 Medijska reprezentacija GSO v evropskih medijih

Longitudinalni projekt Evropske komisije o medijski reprezentaciji GSO, ki je zajemal poročanje elitnega tiska v 14 evropskih državah (Bauer in Gaskell 2002; Durant in Linsey 2000; Gaskell in Bauer 2001), je pokazal na veliko razliko v medijski reprezentaciji GSO pred jesenjo 1996 in po njej, ko je bila v Evropo uvožena Monsanto GS-soja. Uvoz GS-soje je torej vplival na porast medijskega pokrivanja GSO. Analiza 24-letnega obdobja (1973–1996) je pokazala postopno povečevanje števila prispevkov

o GSO v medijih in potrdila hegemonski položaj znanstveno-industrijskega kompleksa, ki je uspel uveljaviti pozitivno reprezentacijo, pri čemer je v ospredje postavil pozitivne zdravstvene posledice, koristi uvedbe GSO za ljudi, živali in naravo ter za razvoj celotne družbe (Gutteling in dr. 2002: 95–128). Raziskava je tudi pokazala, da so med viri prevladovali predstavniki industrije in uveljavljene biotehnološke znanosti (prav tam). Analiza medijskega pokrivanja je razkrila dva ključna okvira (Bauer in Gaskell 2002): GSO so na medicinskem področju pozitivno reprezentirani kot koristni in kot kazalniki razvoja, na kmetijskem pa so reprezentirani kot problematični in tvegani, toda še vedno kot predmet ekonomskega razvoja. V devetdesetih letih prejšnjega stoletja je bil na področju medijskega pokrivanja GSO vzpostavljen prehod iz diskurza razvoja v diskurz tveganja.

Na primeru analize belgijskega tiska sta Maesele in Schuurman (2008) ugotovila, da so v novem tisočletju okoljske skupine in družbena gibanja uspeli zamajati hegemonski položaj znanstveno-industrijskega kompleksa, ki je v svojem »za-GSO-diskurzu« v ospredje postavljala razvoj znanosti, ekonomski razvoj, razvoj družbe in majhne stroške proti velikim koristim. Za-GSO-diskurz je vključeval pomen, da je uvedba GSO normalna prвина v neizogibnem ter naravnem znanstvenem in ekonomskem razvoju, ki služi javnemu interesu. Belgijski tisk je kot prevladujoče vire navajal predstavnike okoljskih nevladnih skupin, ki so s tematizacijo znanstvene negotovosti, dolgoročnega tveganja in poudarka na vlogi javnosti pri sprejemanju odločitev o uvedbi GSO uveljavili »proti-GSO-diskurz«.

Raziskava Augoustinos in kolegov (2010) je potrdila predhodne ugotovitve in obenem pokazala, da je britanski tisk v razpravi o morebitni uvedbi pridelave GS-rastlin v Veliki Britaniji uporabljal različne strategije, med katerimi je najpomembnejša reprezentacija javnosti, ki enoglasno nasprotuje uvedbi GSO in britanskemu parlamentu, ki je reprezentiran kot nedemokratski ter nadzorovan s strani močnih političnih in ekonomskih interesov.

2.3 Javna percepcija GSO v Sloveniji

Vse javnomnenjske raziskave o GSO v Sloveniji (UMANOTERA 2002; Kirinčič in Tivadar 2005; Javnomnenjska anketa o gensko spremenjenih organizmih 2007; Od vil do vilic 2007; Plahuta in dr. 2007) kažejo odklonilen odnos Slovencev do GSO in še posebej do GS-živil. Večina anketirancev se ne strinja, da bi bila GS-živila varna za človekovo zdravje in da je pridelava GSO varna za naravo (Kirinčič in Tivadar 2005). Proti pridelavi GS-rastlin na slovenskih poljih se je opredelilo 69 % anketirancev, za pa le 4 % (UMANOTERA 2002). Večino anketirancev vmešavanje GSO v naravo skrbi oz. zelo skrbi, saj je le 4 % anketiranih menilo, da jih vmešavanje GSO ne skrbi (prav tam). Večino anketirancev srednje do zelo skrbi (85 %), da ni dovolj dolgoročnih raziskav o vplivu GSO. Večina anketirancev vpliv GSO na zdravje ocenjuje kot negativen in tvegan oz. zaskrbljujoč (prav tam). Samo 11 % anketirancev je menilo, da ni vplivov GSO na biološko raznolikost v Sloveniji ter na zdravje posameznika in njegove družine. Kar 76 % vprašanih ne bi kupilo živil, če bi na izdelku prebrali, da živijo vsebuje GSO oz. da so bile živali krmljene z GSO (Od vil do vilic 2007).

3 Metodologija

Da bi razkrili diskurz o GSO v slovenskih medijih, bomo izvedli kritično diskurzivno analizo novinarskega diskurza. Ker je kritična diskurzivna analiza še posebej uporabna za »razkrivanje jasnih in skritih pomenov v medijih« (Fairclough 2005: 33), jo bomo uporabili kot metodo za razkrivanje diskurzov o GSO v slovenskih novičarskih medijih. Tekstovna analiza bo izvedena na treh ravneh: analiza makropropozicij, analiza ključnih besed in analiza virov. Po Van Dijk (1980: 32) so makropropozicije »najbolj ključni pomeni nekega teksta, izpeljani iz pomenov posameznih besed in povedi po makropravilih, kot so brisanje nepomembnih pomenov, posploševanje in oblikovanje pomena na abstraktni ravni«. Ta pravila izpuščajo nepomembne posameznosti, posplošujejo in povezujejo bistvo sporočenega na višjo raven abstraktnega pomena ali oblikujejo nov koherenten pomen. V tej študiji makropropozicijo razumemo kot idejno enoto povedi, različnih povedi, odstavka in celotnega teksta, odvisno od pomenske raznolikosti in koherentnosti. Analiza makropropozicij je torej makrosemantična analiza, ki vključuje celovite pomene in omogoča »prepoznavanje najpomembnejših informacij določenega diskurza« (Van Dijk 1988: 122). Na podlagi makropropozicij je Van Dijk preučeval tudi t. i. »teme«, ki jih je opredelil kot »posplošene makropropozicije« (1988: 63). V tej študiji bodo najpomembnejši pomeni tekstov določeni po prej omenjenih makropravilih, prepoznane bodo prisotne in manjkajoče makropropozicije v novinarskih prispevkih o GSO. Ker ne moremo predstaviti vseh makropropozicij, se bomo posebej osredotočili na vzroke za uvedbo oz. neuvedbo GSO v Sloveniji in širše.

Študija vključuje tudi analizo ključnih besed, ki konstituira določen diskurz, saj je »analiza ključnih besed ali analiza ‚lokalnih‘ pomenov na ravni besed najbolj uporabna za razkritje ideologij in diskurzov« (Van Dijk 1980: 78). Prva in osnovna naloga raziskovalca je, da v preučevanem diskurzu prepozna termine, ki diskurzivno pozornost usmerjajo na določen del družbenega sveta (Fowler 1991: 82). Vsaka družbena raba besed vključuje izbiro besed ali – z drugimi besedami – »izbor ene besede namesto druge ima vedno kontekstualen vzrok« (Van Dijk 2000: 39). Z analizo ključnih besed želimo razkriti, kako so novinarji oz. njihovi viri poimenovali GSO.

Uporabili bomo tudi analizo novinarskih virov informacij. Sigal (1973: 69) je ugotovil, da »večina novic ne govori o tem, kaj se je zgodilo, ampak o tem, kaj je nekdo povedal, da se je zgodilo«. To pomeni, da je analiza virov ključna v analizi novinarskega diskurza. Takšna analiza omogoča refleksijo procesa prednostnega tematiziranja (Weaver in Elliott 1985) in odgovarja na vprašanje, kdo določa primarno interpretacijo dogodka oz. situacije, torej diskurz o GSO. Na temelju analize virov bomo lahko odgovorili na vprašanje, katere družbene akterje so novinarji uporabili kot ključne vire.

Analiza vključuje vseh 123 novinarskih prispevkov, ki so pokrivali GSO med 1. januarjem 2010 in 31. decembrom 2010. Izbrali smo prispevke, ki so v naslovu, nadnaslovu, vodilu ali preostalem besedilu uporabili besedo GSO, GS-hrana, GS-živila, GS-rastline, genski inženiring. V analizo smo vključili vse slovenske dnevnike (*Delo* (19), *Dnevnik* (4), *Večer* (10), *Primorske novice* (7), *Finance* (2), *Slovenske novice* (11), *Žurnal* 24 (2)), tednike (*Jana* (13), *Mladina* (5), *Kmečki glas* (17)), in televizijske

programe (dnevnoinformativna oddaja *24 ur* na komercialnem programu *POP TV* (3) ter *Dnevnik* in *Odmevi* na javni televiziji *TV Slovenija* (7)), ki so v izbranem obdobju objavili prispevke o GSO. V izhodišču smo spremljali vse slovenske tednike in vse dnevnoinformativne oddaje na nacionalnih televizijah. V analizo smo vključili tudi Slovensko tiskovno agencijo (23), ker je ključni ponudnik informacij slovenskim medijem o dogajanju v Sloveniji (Poler Kovačič in Erjavec 2008). Ker smo želeli dobiti čim bolj celovito medijsko reprezentacijo o GSO, sestavljajo korpus novinarskih prispevkov različni (dnevniki/tedniki, splošni/strokovni, tabloidni/elitni, nacionalni/regionalni) časopisi in televizijski programi. Torej, korpusa nismo vnaprej omejevali, ampak smo vanj vključili vse prispevke, objavljene v časopisnih in televizijskih medijih v letu 2010. Leto 2010 smo izbrali, ker je v tem letu Evropska komisija na pobudo Sveta EU za okolje iz leta 2008 pripravila predlog nove uredbe, ki spreminja Direktivo 2010/18/ES z vključitvijo novega člena, na podlagi katerega bi lahko države članice poleg ocene tveganja za okolje, ki jo poda EFSA, same omejile ali prepovedale pridelavo GS-rastlin na svojem ozemlju tudi iz socioekonomskih razlogov (Evropska komisija 2010). To je sprožilo zelo burne odzive tako na ravni EU kot v posameznih državah članicah.

V naslednjem poglavju bomo najprej predstavili rezultate analize virov, ki ji bo sledila predstavitev rezultatov analize makropropozicij in ključnih besed po prvinah obeh identificiranih diskurzov: proti-GSO in za-GSO.

4 Rezultati

Analizirani slovenski mediji so v letu 2010 prevladujoče uporabljali vire, ki so izražali negativno stališče do GSO. Vendar pa se negativno stališče nanaša na uporabo GSO na področju kmetijstva in živilstva, ne pa na področju medicine, kjer je prevladovalo pozitivno stališče o novi uporabi GSO v medicini. Ker je bilo objavljeno le v enem prispevku, ga ne bomo posebej analizirali. Druga ključna ugotovitev je, da so mediji znotraj kmetijskega področja GSO reprezentirali negativen odnos do vseh GS-oblik (GSO, GS-rastline, GS-izdelki, GS-hrana), saj niso jasno ločili posamezne rabe oz. so »GSO« prevladujoče uporabljali kot nadpomenko za različne rabe.

Raziskava virov je pokazala, da so od vseh 123 analiziranih prispevkov samo štirje bili oblikovani tako, da je bil edini vir informacij akter, ki se je zavzemal za uvedbo GSO v Sloveniji in širše. V treh primerih so bili to znanstveniki z univerze na področju biotehnologije/živilstva in v enem primeru predstavnik GS-industrije (Monsanto). Objavljenih je bilo 38 prispevkov, v katerih so edini vir akterji, ki so proti uvedbi GSO. V večini primerov so bili predstavniki slovenskih in mednarodnih nevladnih okoljskih organizacij (26), kot so Greenpeace, Slovenski inštitut za trajnostni razvoj, Prijatelji zemlje, UMANOTERA, Zeleni forum Alpe Jadran, Ajda, Združenje za zdravo Slovenijo, predstavniki kmečkih oz. kmetijskih institucij in združenj (8), kot sta Kmetijsko gozdarska zbornica in Združenje ekoloških kmetov, ter znanstveniki z univerze (2), javnih institucij (1) in neodvisni (1). K prevladujočemu proti-GSO-diskurzu so prispevali tudi vsi objavljeni slovenski politični viri (24), kot so minister in drugi predstavniki ministrstva za kmetijstvo, gospodarstvo in prehrano, predstavniki

političnih strank, še posebej politiki strank Zares in SD. Prevladujoči način navajanja virov je bil takšen, da so novinarji večino virov (običajno dva ali tri) navedli s strani nasprotnikov uvedbe GSO in dodali še en vir, ki je podpiral uvedbo GSO.

Analiza virov je tudi pokazala, da slovenski novinarji ne uporabljajo splošno sprejete delitve na (naravoslovne) znanstvenike, ki naj bi podpirali uvedbo GSO, in laično javnost/potrošnike, ki nasprotujejo uvedbi GSO (West 2007), saj so kot vire navajali različne znanstvenike z nasprotujočimi si stališči do uvedbe GSO. Na eni strani so bili biologi in znanstveniki na področju okoljevarstva in ekološkega kmetovanja, ki so odločno nasprotovali uvedbi GSO, na drugi strani pa biotehnologi in živilci, ki so jo podpirali.

V nadaljevanju bomo predstavili ključne prvine proti-GSO- in za-GSO-diskurza glede na uporabo ključnih makropropozicij in tipičnih besed.

4.1 Proti-GSO-diskurz

a) Znanstvena negotovost o dolgoročnih učinkih GSO

Primerjava makropropozicij je pokazala, da so vsi analizirani mediji v večini svojih prispevkov upovedovali naslednje ključno sporočilo: Ker neodvisna znanost še nima rezultatov dolgoročnih raziskav, ki bi pojasnile vpliv GSO na ljudi, živali in okolje, je treba preprečiti uvedbo GSO v Sloveniji. Ta prevladujoča makropropozicija temelji na pomenu negotovosti sodobne neodvisne znanosti, ki ni sposobna dati odgovora na vprašanje o vplivu GSO na ljudi, živali in okolje. Ker znanost tega odgovora ne ponuja, slovenska vlada ne bi smela odobriti uvedbe GSO v Slovenijo. Tipičen primer:

Še vedno je mnogo premalo neodvisnih študij, kaj to dejansko pomeni za varnost hrane. Posledice se namreč lahko pokažejo šele čez več generacij. V zadnjih letih so študije na podganah in hrčkih pokazale, da so se tem živalim zaradi krmljenja z gensko spremenjeno sojo zmanjšale plodnosti in razmnoževalne sposobnosti. Leglo podgan je bilo v tretji generaciji veliko lažje. Zato znanstveniki poudarjajo, da je treba vpliv GSO nujno in strogo raziskovati naprej. /.../ Zato moramo v Sloveniji reči »ne« GSO. (»Tihi sovražnik vsepovsod«, Jana, 26. 10. 2010)

Da bi novinarji utrdili ključni pomen, so tudi pri navajanju znanstvenikov, ki so podpirali GSO, poudarili njihovo neznanje oz. negotovost. Tipičen primer:

Toda dr. Bohanec tako kot v zadnjem pogovoru pred dvema letoma niti danes ne odgovarja na ključno vprašanje: Kakšne so morebitne dolgoročne posledice GSO? (»Čigav gen našel pot do paradižnika«, Slovenske novice, 8. 3. 2010)

Raziskava ključnih besed je pokazala, da so novinarji netabloidnih medijev prevladujoče poimenovali GSO z istim imenom, novinarji tabloidnih medijev in njihovi viri pa so jih poimenovali z zelo negativno konotacijo, saj so jih označili kot nevidne škodljivce na eni strani, npr. »tihi sovražnik« (»Tihi sovražnik vsepovsod«, Jana, 26. 10. 2010) in »tiha grožnja« (24 ur, 14. 2. 2010), in na drugi kot neposredne uničevalce ljudi, živali in okolja, npr. »strup za ljudi, živali in okolje« (»Tihi sovražnik vsepovsod«, Jana, 26. 10. 2010), »uničevalci človeka«, »genski onesnaževalci« (»Zahtevajmo izdelke brez GSO«, Jana, 16. 11. 2010), »katastrofa za nas« (»Čigav gen našel pot do paradižnika«, Slovenske novice, 8. 3. 2010).

Novinarji so znanost delili na korporacijsko in neodvisno. Biotehnologi so prevladujoče označeni kot »prodani« (npr. »Čigav gen našel pot do paradižnika«, Slovenske novice, 8. 3. 2010), saj GSO podpirajo zaradi ekonomskega interesa, neodvisna znanost pa nima finančnih sredstev za izvedbo dolgoročnih raziskav o vplivu GSO. Tipičen primer: »Neodvisna znanost, ki bi raziskala dolgoročne učinke GSO na okolje ter vplivov na zdravje ljudi in živali, nima denarja za raziskave« (24 ur, 14. 2. 2010). Tudi znanstveniki, delujoči v Evropski agenciji za varno hrano (EFSA), ki je zadolžena za znanstveno presojo sprejemanja GSO v EU, so označeni negativno, tj. da so podrejeni multinacionalkam, saj sprejemajo sklepe o odobritvi GSO na podlagi raziskav multinacionalnih podjetij. Tipičen primer:

Prepoved ali omejitev bi morale države, ki bi se zanjo odločile, utemeljiti z razlogi, ki niso povezani z oceno vplivov GSO na zdravje ljudi in na okolje, saj o teh presoja Evropska agencija za varno hrano (Efsa), preden izda dovoljenje za pridelavo posameznega GSO. Znanstveniki v agenciji, ki je pristojna, da poda svoje mnenje, ali je kak GSO škodljiv za naše zdravje ali ne, pa se največkrat odločajo na podlagi raziskav, ki jih delajo multinacionalke, ki s svojimi GSO želijo močnejše prodreti tudi v EU. (»EU podira meje za GSO: demokratično metanje peska v oči«, Delo, 13. 11. 2010)

b) Nadvlada multinacionalne industrije in Svetovne trgovinske organizacije

Drugi ključni pomen, ki so ga v svojih prispevkih vključili vsi analizirani mediji, je bil: ker multinacionalne korporacije z GSO in Svetovna trgovinska organizacija želijo nadvladati EU in posamezne države, še posebej nerazvite, je treba preprečiti uvedbo GSO v Sloveniji in drugod. Ta makropropozicija v izhodišču implicira, da je uvedba GSO predmet tekmovanja akterjev različnih moči, pri čemer formalna in neformalna moč določata, na kakšen način bodo GSO regulirani. Ta pomen razkriva strukturne odnose moči na globalni ravni in implicira, da imajo multinacionalna podjetja z GSO, katerih ključni namen je izkoristiti manjše kmete in (revne) države, ter Svetovna trgovinska organizacija kot ključna organizacija, ki zahteva deregulacijo globalne trgovine z GS-izdelki (Maesele 2009), večjo moč kot EU in posamezne države. Ta pomen tudi implicira, da obstoječi institucionalni kontekst ni dovolj odgovoren, transparenten in demokratičen, da bi dovoljeval trženje GSO. Pomembnost temu sporočilu daje tudi dejstvo, da ga uveljavljajo vplivni slovenski družbeni akterji, tj. politiki, npr. minister za kmetijstvo, gospodarstvo in prehrano, predstavniki vladnih političnih strank ter predstavniki ključnih kmetijskih institucij. Na primer:

Predsednika kmetijsko-gozdarske zbornice Cirila Smrkolja skrbi, da o posledicah uporabe in uživanja GSO še premalo vemo. »Pomislike imam tudi zato, ker je genska tehnologija v lasti velikih svetovnih koncernov in monopolov, ki želijo to čim bolj unovčiti, kar bo še poslabšalo položaj malih kmetov in revnih držav in povečalo njihovo odvisnost od koncernov«. (»GSO: kmetje se lahko samo prilagajajo«, Finance, 20. 8. 2010)

V okviru tega pomena novinarji navajajo vire, ki negativno vrednotijo tudi uredbo EU, da se bo lahko vsaka država članica sama odločala o uvedbi GSO, in sicer kot izgubo skupnega regulacijskega ogrodja EU ter podreditev multinacionalnim organizacijam in Svetovni trgovinski organizaciji, saj bo z uveljavitvijo tega ukrepa vsaka

država članica posebej soočena z njihovim pritiskom. Sprejemanje sklepov na ravni držav članic pomeni, da EU ne predstavlja več skupnega trga. Tipičen primer:

Tako slabe direktive EU, tako dvomne in hinavske, kot je ta glede možnosti držav članic, da omejijo ali prepovejo gojenje GSO na svojem ozemlju, še nisem videla. Gre za veliko dvoličnost evropske komisije, ki se s problemom noče spopasti na pravi način. Zakaj pa imamo EU? Zato, da ščiti države članice. Jih bo glede GSO pustila na čistini, ko se bodo začele z njimi bosti Svetovna trgovinska organizacija in posamezne multinacionalke, ki so že močnejše kot deset Slovenij skupaj?» se je ob včerajšnji razpravi na seji parlamentarnega odbora za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano vprašala poslanka Zares Cveta Zalokar Oražem, znana kot ena najbolj zagriženih nasprotnic pridelave gensko spremenjenih rastlin (GSO). (»Evropa je glede GSO počepnila pred WTO«, Dnevnik, 5. 11. 2010)

Raziskava ključnih besed je pokazala, da so bile multinacionalne GS-korporacije označene skrajno negativno kot »izkoriščevalke šibkejših držav, še posebej nerazvitih« (npr. »Raje lačni kot siti dvomljivega pridelka«, *Kmečki glas*, 24. 6. 2010) in kmetov, npr. »žrejo male kmete« (24 ur, 14. 2. 2010). Novinarji so uporabili bipolarno predstavitev, v kateri so na en pol postavili GS-industrijo in Svetovno trgovinsko organizacijo ter ju prikazali kot tisti instituciji, ki imata »ogromen ekonomski interes« (24 ur, 14. 2. 2010), na drugi pol pa revnejše države (tudi Slovenija) in ljudi (predvsem potrošniki, mali kmetje in posamezni politiki) ter jih reprezentirali kot tiste, ki zagovarjajo javni interes oz. »protestirajo proti GSO v našem imenu« (prav tam).

c) GSO uničuje biološko raznovrstnost

Tretji ključni pomen, ki smo ga zasledili v večini medijev, je bil: ker GSO uničuje biološko raznovrstnost, je treba preprečiti uvedbo GSO v Sloveniji. Ta pomen ne vključuje dvoma v negativen učinek GSO, ampak kategorično trdi, da GSO uničuje biološko raznovrstnost. Tipičen primer:

Slovenski kmetovalci večinoma nasprotujejo gensko spremenjenim organizmom. Opozarjajo predvsem na negativen učinek, ki ga imajo na uničevanje avtohtonih rastlin. (»GSO: kmetje se lahko samo prilagajajo«, Finance, 20. 8. 2010)

Ta pomen implicira, da uvedba pridelave GS-rastlin pomeni uvedbo industrializirane ga, kapitalsko in energetsko intenzivnega kmetijstva, ki uničuje okolje. Tipičen primer:

Slovenija ne prenese industrializirane pridelave monokultur z GSO, ki uničujejo našo raznolikost. Še posebej je to nesprejemljivo v luči sodobnih podnebnih sprememb. (»Zahtevajmo izdelke brez GSO«, Jana, 16. 11. 2010)

V tem kontekstu so GSO označeni kot uničevalci biološke raznovrstnosti, predvsem pa domačih oz. avtohtonih rastlin. Tipičen primer: »GSO je začetek uničenja naših kulturnih rastlin« (»Zahtevajmo izdelke brez GSO«, Jana, 16. 11. 2010).

d) Ključni ukrep proti uvedbi GSO je glasno nasprotovanje potrošnikov

Izključno v tabloidih medijih (*Slovenske novice*, Jana) je bila prevladujoče objavljena naslednja makropropozicija: ker je edini razlog, da evropski trgovci ne uvažajo GS-izdelkov, nasprotovanje evropskih potrošnikov, moramo potrošniki glasno nasprotovati uvedbi GSO v EU in Sloveniji. Ta pomen v ospredje postavlja moč potrošnikov nasproti politikom, industriji in znanstvenikom. Tipičen primer:

Za zdaj je živila z oznako GSO pri nas težko najti, saj se trgovci bojijo, da jih našim kupcem ne bodo mogli prodati. V mnogih državah EU trgovci takih živil za zdaj nočejo nabavljati, saj upoštevajo glasno nasprotovanje evropskih kupcev, ki živila z GSO odklanjajo. To je edini razlog, da jih še niso začeli množično prodajati. /.../ Kaj nam Slovencem torej preostane? Predvsem moramo potrošniki glasno nasprotovati GSO v živilskih izdelkih in tudi v krmi za živali. Dokler bo »ne« GSO v živilih in krmi za živali dovolj glasen, se jih veletrgovci ne bodo upali bolj množično ponuditi na policah slovenskih trgovin. (»Tihi sovražnik vsepovsod«, Jana, 26. 10. 2010)

V tem kontekstu so tabloidi uporabili alarmantno besedišče v naslovih, npr. nadnaslov v *Jani*: »Alarm: Ste vedeli, da že jemo gensko spremenjeno hrano in meso živali, pitanih z GSO?« (»Tihi sovražnik vsepovsod«, *Jana*, 26. 10. 2011) in obenem mobilizirajoče besedišče z deklarativno obliko govora, ki zapoveduje način obnašanja (Van Dijk, 1988), npr. v naslovu »Zahtevajmo izdelke z oznako brez GSO!« (*Jana*, 16. 11. 2010).

4.2 Za-GSO-diskurz

a) GSO omogoča manjšo uporabo zaščitnih sredstev v kmetijstvu in manjšo onesnaženost okolja

Prvi ključni pomen, ki je vključeval vzroke za uvedbo GSO in so ga objavili vsi mediji, je bil: ker raba GSO zmanjšuje rabo kemije v kmetijstvu in s tem zmanjšuje onesnaženost okolja, je treba uvesti GSO Sloveniji in širše.

Letošnjega 2. marca je evropska komisija odobrila krompir amflora za komercialno uporabo v Evropi. Gre za »gensko modificiran« proizvod (GMO), ki tokrat prvič, vse od sprostitve gensko spremenjene koruze leta 1988, ni dobil le dovoljenja za trženje, ampak tudi za pridelavo. Novica je precejšnje presenečenje, v slovenskem prostoru pa je bila medijsko pospremljena s pristranskimi informacijami, ki so jih posredovali predstavniki aktivističnih gibanj. Zato bomo na kratko pojasnili, kaj nova sprostitev prinaša ter katere podobne sprostitev je mogoče pričakovati v prihodnje. /.../ Če bi torej pri nas pridelovali sorte z omenjenimi lastnostmi, pridelovalcem koruze ne bi bilo potrebno uporabljati insekticidov, plevel bi zatirali z okolju prijaznejšim herbicidom, pridelovanje bi se lahko brez skrbi za propad posevka ob suši izvajalo po vsej državi, podtalnica, jezera in reke bi bile manj obremenjene. Čim prej je potrebno uvesti predelavo gensko spremenjenih rastlin ... (»Pravzaprav smo dobili zastarel izdelek«, Delo, 11. 3. 2010)

Ta diskurz vključuje strategijo naturalizacije. Znanstveni in industrijski viri prikazujejo uvajanje GSO kot vsecivilizacijski človeški proces, ki je vedno bil in še vedno je v skladu z naravo in za dobrobit narave. Izhodiščni pomen je, da so vse današnje rastline, ki jih uporabljamo za prehrano, v primerjavi s prvotnimi gensko spremenjene, saj so bile vse pridelovalne rastline podvržene procesu selekcije. Gre za diskurzivno konstrukcijo biotehnologije kot tisočletnega naravnega procesa človeškega obvladovanja narave.

Vsekakor to ni nenaravno. Bakterije vstavljajo svoje gene v rastline. Obstajajo dokazi o visoko mobilnih genskih elementih v rastlinah, ki izvirajo iz gob, iz praživali. Gibanje genov je naravno. Žlahtnitelji so gene predstavljali, odkar obstaja človeštvo. /.../ Narava je dinamična in ljudje smo njen del. Ljudje danes samo uporabljamo znanje, ki smo ga pridobili iz narave. Pri tem ni nič nenaravnega. (»Pogled od znotraj«, Mladina, 30. 4. 2010)

Kot kaže prvi primer, podporniki GSO slovenske medije kot tudi vse nasprotnike uvedbe GSO označujejo kot pristranske. Analiza ključnih besed je tudi pokazala, da so GS-rastline pozitivno označene kot »naravne« in »boljše« od običajnih. Tipičen primer: »Prebivalci, ki v kmetijskih krajih že vrsto let živijo z gensko spremenjenimi poljščinami, vedo, da niso babbav, kot jih slikajo nasprotniki, temveč poljščine kot vse druge, samo malo boljše.« (»Gensko spremenjena Brazilija«, *Mladina*, 19. 6. 2010)

b) GS-pridelki so večji od običajnih in prinašajo ekonomske prednosti

Drugi ključni pomen, ki so ga objavili vsi mediji, je bil: ker so GS-pridelki večji od običajnih in prinašajo ekonomske prednosti, je treba dovoliti uvedbo GSO v Sloveniji in širše. Ta pomen implicira, da bodo imeli kmetje s povečanim donosom GS-posevkov tudi ekonomske prednosti. Tipičen primer:

*Doslej se je izkazalo, da gensko spremenjene poljščine poleg manjše obremenitve okolja kmetom prinašajo tudi ekonomske prednosti, zato je uvedba smiselna. (»Zaradi hajke proti GSO evropska komisija predlaga kompromis«, *Dnevnik*, 19. 7. 2010)*

Če proti-GSO-diskurz vključuje negativno reprezentacijo regulacijskih institucij in procesov, za-GSO-diskurz vključuje zaupanje v regulacijo. Ocenjevanje tveganja uvedbe GSO je domena znanstvenikov, in ne javnosti. Ker akterji tega diskurza zahtevajo deregulacijo, lahko predpostavljamo, da hvaljenje obstoječe EU-regulacije pomeni, da jim ta ustreza. Obenem pa pomen ustrezne regulacije uporabljajo kot obrambo pred očitki o morebitni škodljivosti GSO. Ti viri izražajo podcenjujoč odnos do javnosti, ki je predstavljena kot tista, ki ne razume regulacijskih postopkov in delovanje GSO. Tipičen primer:

*Presoja tveganj je zelo specifično področje znanosti. Ne gre za osnovne raziskave, gre za aplikacijo teh raziskav na posebna vprašanja glede varovanja posameznih stvari. In tega veliko znanstvenikov, sploh pa večina javnosti, ne razume. Razumejo regulacijo. Regulacija naj bi jih varovala. Najprej bi morali razumeti regulacijske postopke. Ni mogoče razumeti vseh podrobnosti celotne znanosti. Treba pa je imeti zaupanje v regulacijske organe. (»Gensko spremenjena Brazilija«, *Mladina*, 19. 6. 2010)*

Ta diskurz vključuje tudi pravico vsakega potrošnika do izbire GSO izdelkov, ki je sedaj potrošniki EU nimajo. Z uvajanjem GSO bi izboljšali življenjsko raven potrošnikov EU. Tipičen primer:

*Bolj me skrbi vprašanje enakih možnosti ljudi, ko govorimo o dostopu do tehnologije za proizvodnjo hrane, in s tem za izboljšanje njihove življenjske ravni. Tega danes dejansko ni. (»Gensko spremenjena Brazilija«, *Mladina*, 19. 6. 2010)*

5 Razprava in zaključek

Rezultati kritične diskurzivne analize kažejo, da je razprava o GSO v slovenskih medijih reprezentirana na zelo polemičen in polariziran način, ter potrjujejo tezo, da mediji predstavljajo prostor boja različnih interesnih skupin za uveljavitev svojega diskurza. Medijska reprezentacija GSO torej razkriva politični boj med različnimi družbenimi skupinami, ki skuša mobilizirati občinstvo. Na tej točki se je še posebej pokazala razlika med tabloidnimi (*Slovenske novice*, *Jana*, 24 ur na POP TV) in

ostalimi mediji, saj so se prvi z uporabo skrajno negativnega, alarmantnega in mobilizirajočega jezika izkazali kot izraziti promotorji proti-GSO-diskurza. Raziskava je potrdila izhodiščno predpostavko, da je smiselno raziskovati različne medije, in ne le elitni tisk, kot so ga analizirale obstoječe študije.

Analizirani slovenski mediji so občinstvu ponudili dva nasprotujoča si diskurza, med katerima prevladuje proti-GSO-diskurz. Podobno kot v belgijskem (Maesele in Schuurman 2008) in britanskem tisku (Augoustinos in dr. 2010) so tudi slovenski mediji v večini prispevkov vključili vire nevladnih okoljskih organizacij, politikov, kmetov in znanstvenikov na področju biologije, ki so bili kritični do GSO. To dokazuje, da so se nevladne organizacije v Sloveniji kot tudi drugod v EU (Maesele 2009) naučile komunicirati z novinarji in jim uspešno postavljajo agendo sporočanja o GSO. Da so politiki kot drugi ključni vir artikulirali proti-GSO-diskurz, lahko interpretiramo s populističnim prevzetjem čustev »navadnih« ljudi in javnega mnenja.

Medtem ko so mediji prevladujoče oblikovali proti-GSO-diskurz, je edino politični tednik *Mladina* objavil povsem nasprotujoče si pomene prispevkov: dva prispevka sta vključevala izraziti proti-GSO-diskurz, trije pa izraziti za-GSO-diskurz.

Proti-GSO-diskurz temelji na potencialnih tveganjih, ki bi jih prinesla uvedba GSO, še posebej pridelava GS-rastlin v Sloveniji. Ta diskurz vključuje naslednje ključne vzroke proti uvedbi GSO: pomanjkanje rezultatov neodvisne znanosti o vplivu GSO na ljudi, živali in okolje (znanstvena negotovost), močan in netransparenten vpliv multinacionalnih podjetij in Svetovne trgovske organizacije, ki želijo nadvladati EU in posamezne države članice ter nerazviti svet, uničevanje biološke raznovrstnosti. V tem diskurzu je ključen tudi mobilizacijski pomen: ker evropski trgovci GS-izdelkov zaradi nasprotovanja evropskih potrošnikov ne uvažajo, je potrebno glasno nasprotovanje uvedbi GSO v EU in Sloveniji. Ta diskurz temelji na pristopu javne odgovornosti, v katerem so varnostni pridržek – ki implicira, da GSO ne bi smeli uvesti na prosti trg, preden tveganja in nevarnosti ne bi bili znani v zadovoljivi meri – družbena odgovornost in solidarnost na vseh ravneh (od lokalne do globalne) ključne prvine politično-medijske akcije. Pripisemo ga lahko »socialnodemokratski ideološki kulturi« (Carvalho 2007 v Maesele 2009: 214).

Za-GSO-diskurz vključuje naslednje vzroke za uvedbo GSO: manjša uporaba kemije v kmetijstvu in posledično manjša onesnaženost okolja, ekonomske prednosti in individualna izbira. Ta diskurz temelji na vrednotah tržnega liberalizma, individualne svobode in dobičkonosnosti, ki se nanaša na »neoliberalno kapitalistično ideološko kulturo« (prav tam).

Če pogledamo primerjalno z obstoječimi študijami medijskega pokrivanja GSO, lahko ugotovimo, da slovenski mediji ne vključujejo etičnega argumenta (biotehnologija se je razvila do točke, ko je treba v razpravi o GSO upoštevati predvsem vrednostne ocene) (Maesele in Schuurman 2008: 467), saj sta oba diskurza v ospredje postavljala znanstveno oceno, čeprav lahko tudi trdimo, da proti-GSO-diskurz pri poudarjanju solidarnostne vrednote in pomena mnenja potrošnikov vključuje tudi etično dimenzijo. Za-GSO eksplicitno ne vključuje argumenta o revščini: »pridelava GS-rastlin bo svet rešila lakote«, ki je prisoten v belgijskih in britanskih medijih (Maesele in Schuurman 2008; Augoustinos in dr. 2010). Ta pomen je sicer implicitno prisoten v pomenu večjih

donosov GS-pridelkov, ki implicira rešitev lakote. Nepomembnost tega pomena si lahko vsaj delno razlagamo z neprisotnostjo diskurza o enakopravnejšem globalnem razvoju ter reševanju problema revščine in lakote v nerazvitem svetu v slovenski medijski in družbeni razpravi (Kovačič 2008). Akterji, ki promovirajo GSO, med slovensko javnostjo nimajo naslovnika na področju boja proti globalni revščini, zato so raje v ospredje postavljali ekonomske in okoljske prednosti.

Če pogledamo, kakšen novinarski pristop so uporabljali novinarji analiziranih medijev, lahko ugotovimo, da niso uporabljali »odvetniškega«, v katerem novinar izvaja vlogo kritika in interpreta, ampak »mediacijskega«, ki temelji na vlogi novinarja kot prenosnika informacij različnih virov (Janowitz 1975/2008). Strinjamo se z argumentom Meyerja (2006), da je lahko v sodobnem kontekstu ideja znanja kot javne dobrine ohranjena le z opustitvijo tega novinarskega pristopa in vzpostavitvijo kritične analize znanosti, znanja in tehnoloških inovacij, med katere spadajo tudi GSO. Salleh (2008) poziva k dejanski uveljavitvi ideje novinarjev kot »psov čuvajev«, ki analizirajo in razkrivajo strukturne odnose moči in spodbujajo razpravo v družbi. Novinarji bi morali znanost reprezentirati kot družbeno zadevo ter razkriti nasprotujoče si epistemološke, normativne in aksiomske poglede. Ali natančneje, razpravo o GSO bi morali reprezentirati kot družbeno zadevo ter jo razkriti kar se da poglobljeno in analitično, a obenem dovolj razumljivo, da bi jo člani občinstva razumeli.

Analizirani novinarski diskurz kaže, da novinarji zaradi prevladujoče tržne usmerjenosti (McManus 1994; Poler Kovačič in Erjavec 2010), katere ključna značilnost je podreitev novinarske prakse tržnim interesom, rutinsko povzemajo vire, ki so bili v izhodišču dovolj učinkoviti, da so uspeli pritegniti pozornost novinarjev, zdaj pa uveljavljajo svojo »strateško« pozicijo (Nisbet in Huge 2006). Politiki kot ključni viri v politizaciji problema uvajanja pridelave GS-rastlin izrabljajo populistična čustva in javno mnenje, ki je prevladujoče proti pridelavi GS-rastlin v Sloveniji. Z enostranskim, dramatičnim in populističnim diskurzom skušajo homogenizirati in mobilizirati svoje volivce (prav tam). Ker je večinsko mnenje proti uvedbi GSO, si z uporabo tega diskurza politiki obetajo tudi pridobitev novih volivcev. Tako tema GSO predstavlja še eno od aktualnih bojnih polj merjenja in uveljavljanja družbene moči. Posledica takšnega diskurza je med drugim tudi »kriminalizacija« celotne znanstvene discipline, tj. biotehnologije, ki je v medijih prevladujoče predstavljena skrajno negativno, tj. kot izključno tržno usmerjena disciplina in neposredno povezana z multinacionalnimi podjetji na področju GSO.

Literatura

- Augoustinos, Martha, Crabb, Shona, in Shepherd, Richards (2010): Genetically modified food in the news: media representations of the GM debate in the UK. *Public Understanding of Science*, 19 (1): 98–114.
- Bauer, Martin (2008): Paradigm change for science communication: commercial science needs a critical public. V D. Cheng, M. Claessens, T. Gascoigne, J. Metcalfe, B. Schiele in S. Shi (ur): *Communicating science in social contexts. New models, new practices*: 7–25. Dordrecht: Springer.

- Bauer, Martin W. (2003): Science in the media as a cultural indicator: Contextualizing surveys with media analysis. V M. Dierkes in C. von Grote (ur): Between understanding and trust. The public, science and technology: 157–178). London, New York: Routledge.
- Bauer, Martin, in Gaskell, George (ur.) (2002): Biotechnology-The making of a global controversy. Cambridge: Cambridge University Press.
- Besley, John, in Shanahan, James (2005): Media attention and exposure in relation to support for agricultural biotechnology. *Science Communication*, 26 (4): 347–367.
- Bucchi, Massimiano (1998): Science and the media. Alternative routes in scientific communication. London, New York: Routledge.
- Castro, Paula in Gomes, Isabel (2006): Genetically Modified Organisms in the Portuguese Press: thematization and anchoring. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 35 (1): 1–17.
- Durant, John, in Linsey, Nicola (2000): The »Great GM Food Debate« – A Survey of Media Coverage in the First Half of 1999. Parliamentary Office of Science and Technology, Report 138. Dostopno prek: <http://www.parliament.uk/post/report138.pdf> (20. 1. 2011).
- Erjavec, Emil, Rednak, Miroslav, Volk, Tina, in Turk, Jernej (2003): The transition from ‚socialist‘ agriculture to the common agricultural policy: the case of Slovenia. *Post-communist economy*, 15 (4): 557–569.
- European Commission. (2001): Special Eurobarometer 154 – Europeans, science and technology. Dostopno prek: <http://europa.eu.int/comm/research/press/2001/pr0612en-report.pdf> (5. 1. 2011).
- European Commission. (2005): Special Eurobarometer 225 – Social values, science and technology. Dostopno prek: http://www.infoeuropa.ro/ieweb/imgupload/Social_Values_Science_and_Technology_report_00001.pdf (5. 1. 2011).
- Ewen, Stanley, in Pusztai, Arpad (1999): Effect of diets containing genetically-modified potatoes expressing *Galanthus nivalis* lectin on rat small intestine *The Lancet*, 354 (16. oktober): 1353–1354.
- Evropska komisija (2010): Predlog: Uredba Evropskega parlamenta in Sveta o spremembi Direktive 2010/18/ES glede možnosti držav članic, da omejijo ali prepovejo gojenje GSO na svojem ozemlju. 13. julij 2010. Dostopno prek: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0375:FIN:SL:PDF> (21. 1. 2011).
- Fairclough, Norman (2005): Media discourse. London, New York: Routledge.
- Fowler, Roger (1991): Language in the News. London, New York: Routledge.
- Gamson, William (1988): The 1987 distinguished lecture: A constructionist approach to mass media and public opinion. *Symbolic Interaction*, 11(2): 161–174.
- Gamson, William, in Modigliani, Andre (1989): Media discourse and public opinion on nuclear power: A constructionist approach. *American Journal of Sociology*, 95 (1): 1–37.
- Gans, Herbert J. (2004): Deciding what's news. Evanston: Northwestern University Press.
- Gaskell, George (2001): Attitudes, social representations, and beyond. V K. Deaux in G. Philogène (ur.): Representations of the social. Bridging theoretical traditions: 228–241. Oxford: Blackwell.
- Gaskell, George, in Bauer, Martin W. (ur.) (2001): Biotechnology 1996–2000: The years of controversy. London: Science Museum.
- Gaskell, George, Stares, Sally, Allansdottir, Agnes, Allum, Nick, Corchero, Cristina, Fischler, Claude, Hampel, Jürgen, Jackson, Jonathan, Kronberger, Nicole, Mejlgard, Niels, Revuelta, Gemma, Schreiner, Camilla, Torgersen Helge, in Wagner, Wolfgang (2006):

- Eurobarometer 64.3—Europeans and Biotechnology in 2005: Patterns and trends. Dostopno prek: http://www.ec.europa.eu/research/press/2006/pdf/pr1906_eb_64_3_final_report-may2006_en.pdf (20. 1. 2011)
- Gitlin, Todd (2003): *The whole world is watching: mass media in the making & unmaking of the New Left*. Berkeley: University of California Press.
- Goven, Joanna (2006): Processes of Inclusion, Cultures of Calculation, Structures of Power. Scientific Citizenship and the Royal Commission on Genetic Modification. *Science, Technology & Human Values*, 31 (5): 565–98.
- Gunter, Barrie, Kinderlerer, Julian, in Beyleveld, Deryck (1999): The media and public understanding of biotechnology. A survey of scientists and journalists. *Science Communication*, 20 (4): 373–394.
- Gutteling, Jan M., Olofsson, Anna, Fjaestad, Bjorn, in Kohring, Matthias (2002): Media coverage 1973–1996: Trends and dynamics. V M. W. Bauer in G. Gaskell (ur): *Biotechnology – The making of a global controversy*: 95–128. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hornig Priest, Susanna (2006): The Public Opinion Climate for Gene Technologies in Canada and the United States: Competing Voices, Contrasting Frames. *Public Understanding of Science*, 15 (1): 55–71.
- International Service for the Acquisition of Agri-Biotech Applications (ISAAA) (2010): Dostopno prek: <http://www.isaaa.org/resources/publications/briefs/41/executivesummary/default.asp> (3. 1. 2011).
- Janowitz, Morris (1975/2008): Professional Models of Journalism: The Gatekeeper and the Advocat. V *Journalism: Critical Concepts in Media and Cultural Studies (Volume II)*, ur. H. Tumber, 45–56. London, New York: Routledge.
- Javnomnenjska anketa o gensko spremenjenih organizmih. Zveza potrošnikov Slovenije. September 2007. Raziskava zveze potrošnikov. Dostopno prek: http://www.mkgp.gov.si/fileadmin/mkgp.gov.si/pageuploads/saSSo/2008_Sektor_za_varnost_in_kakovost_hrane_in_krme/anketa_o_GSO.pdf (3. 1. 2011).
- Kirinčič, Stanislava, in Tivadar, Blanka (2005): Odnos prebivalcev Slovenije do uživanja gensko spremenjene hrane. V *Sledljivost živil*, 23. Bitenčevi živilski dnevi 2005. Ljubljana: Biotehniška fakulteta.
- Kovačič, Gorazd (2008): Zunanjepolitično ali svetovno novinarstvo? *Medijska preža* (maj 2008): 4–5.
- Krimsky, Sheldon (2005): From Asilomar to Industrial Biotechnology: Risks, Reductionism and Regulation. *Science as Culture*, 14 (4): 309–323.
- Maesele, Pieter (2007): Science and technology in a mediatized and democratized society. *Journal of Science Communication*, 6 (1): 1–10.
- Maesele, Pieter (2009): On Media and Science in late modern societies: the GM case study. Gent: Universiteit Gent.
- Maesele, Pieter, in Schuurman, Dimitri (2008): Biotechnology nad the Popular Press in Northern Belgium. *Science Communication*, 29 (4): 435–471.
- McManus, John H. (1994): *Market-Driven Journalism: Let the Citizen Beware?* Thousand Oaks: Sage.
- Meyer, Gitta (2006): Journalism and Science: How to Erode the Idea of Knowledge. *Journal of Agricultural and Environmental Ethics* 19 (3): 239–52.

- Nisbet, Mattheew C., in Huge, Mike (2006): Attention cycles and frames in the plant biotechnology debate: Managing power and participation through the press/policy connection. *Harvard International Journal of Press/Politics*, 11 (2): 3–40.
- Nisbet, Matthew C., Scheufele, Dietram A., Shanahan, James, Moy, Patricia, Brossard, Dominique, in Lewenstein, Bruce V. (2002): Knowledge, reservations, or promise? A media effects model for public perceptions of science and technology. *Communication Research*, 29 (5): 584–608.
- Nowotny, Helga, Scott, Peter, in Gibbons, Michael (2001): Re-thinking science. Knowledge and the public in an age of uncertainty. Cambridge: Polity.
- Od vil do vilic (2007): Potrošniška mnenjska anketa o varnosti hrane. Raziskava zveze potrošnikov. Dostopno prek: http://www.mz.gov.si/si/delovna_podrocja/javno_zdravje/sektor_za_varnost_in_zdravstveno_ustreznost_hrane/projekti_raziskave/ (20. 1. 2011).
- Plahuta, Primož, Tivadar, Blanka, in Raspor, Peter (2007): Slovenian public opinion regarding genetically modified organism in winemaking. *Acta Alimentaria*, 36 (1): 61–73.
- Poler Kovačič, Melita, in Erjavec, Karmen (2008): Mobi Journalism in Slovenia. *Journalism Studies*, 9 (6): 874–890.
- Poler Kovačič, Melita, in Erjavec, Karmen (2010): The image of doctors in the Slovenian daily press : white mafia or hardworking altruists? *Zdravstveni vestnik*, 80 (3): 182–187.
- Salleh, Anna (2008): The fourth estate and the fifth branch: the news media, GM risk, and democracy in Australia. *New Genetics and Society*, 27 (3): 233–250.
- Schlesinger, Philip (1991): Media, state and nation: political violence and collective identity. London: Sage.
- Sigal, Leon V. (1973): Journalists and Officials. Lexington: D. C. Heath And Company.
- UMANOTERA (2002): Telefonska mnenjska raziskava o GSO. Ljubljana: Slovenska fundacija za trajnostni razvoj.
- Van Dijk, Teun A. (1980): Macrostructures. Hillsdale: Lawrence Erlbaum.
- Van Dijk, Teun A. (1988): News as Discourse. Hillsdale: Lawrence Erlbaum.
- Van Dijk, Teun A. (2000): New(s) Racism. V S. Cottle (ur.): *Ethnic Minorities and the Media*: 33–59. Buckingham: Open University Press.
- Weaver, David, in Elliot, Swanzy Nimley (1985): Who Sets the Agenda for the Media? *Journalism Quarterly*, 62 (1): 87–94.
- West, Darrel M. (2007): Biotechnology Policy Across National Boundaries. The Science-Industrial Complex. New York: Palgrave Macmillan.
- Wynne, Briane (1992): Misunderstood misunderstanding: Social identities and public uptake of science. *Public Understanding of Science*, 1 (3): 281–304.

Naslov avtorice:

izr. prof. dr. Karmen Erjavec

Fakulteta za družbene vede

Kardeljeva ploščad 5, 1000 Ljubljana

e-mail: karmen.erjavec@fdv.uni-lj.si

Melita Poler Kovačič, Luka Juvančič

Družbeno-ekonomska merila odločanja o gojenju gensko spremenjenih organizmov v Sloveniji

POVZETEK: Po predlogu uredbe Evropske komisije iz leta 2010 bi države članice Evropske unije lahko omejile ali prepovedale gojenje gensko spremenjenih organizmov (GSO) na svojem ozemlju tudi na temelju družbeno-ekonomskih dejavnikov vpliva GSO. Po obsežnem pregledu referenčnih pristopov k oblikovanju in argumentaciji družbeno-ekonomskih dejavnikov vpliva GSO lahko ugotovimo, da se med seboj pomembno razlikujejo. Dogovor o celovitem, empirično utemeljenem in skupno sprejemljivem naboru dejavnikov, ki bi omogočal vgraditev v zakonodajni okvir EU, še ni dosežen. Slovenija v proces oblikovanja nabora relevantnih družbeno-ekonomskih dejavnikov na ravni EU vstopa z odklonilnim stališčem javnosti do gojenja GSO, restriktivno zakonodajo s področja ravnanja z GSO ter naravnimi in strukturnimi danostmi kmetijstva, ki že v izhodišču omejujejo možnosti gojenja GSO. V prispevku predlagamo nabor sedmih družbeno-ekonomskih dejavnikov, ki odražajo značilnosti slovenskega kmetijskega in družbenega okolja ter bi lahko služili kot izhodišče za javno razpravo o tej problematiki.

KLJUČNE BESEDE: gensko spremenjeni organizmi, kmetijstvo, družbeno-ekonomski dejavniki vpliva, Evropska komisija, Slovenija

1 Uvod¹

Evropska komisija (2010) je v predlogu Uredbe Evropskega parlamenta in Sveta o spremembi Direktive 2001/18/ES navedla, da države članice lahko sprejmejo ukrepe za omejitev ali prepoved gojenja gensko spremenjenih organizmov (v nadaljevanju: GSO) na svojem ozemlju, če ti temeljijo na razlogih, ki niso povezani z oceno škodljivega vpliva na zdravje in okolje. Politična novost, ki naj bi jo prinesla uredba, je, da bi države članice omejitev ali prepoved gojenja GSO lahko utemeljevale tudi na podlagi družbeno-ekonomskih dejavnikov.

Potreba po vključitvi družbeno-ekonomskih dejavnikov v presojo o gojenju GSO temelji na ugotovitvah o medsebojni povezanosti tehnologije in družbenega konteksta (Daňo 2007), utemeljuje pa jo tudi prevladujoče nezaupanje javnosti do genske teh-

1. Članek je nastal v okviru raziskovalnega dela CRP-ja »Socio-ekonomski dejavniki gojenja gensko spremenjenih rastlin v Sloveniji«.

nologije oziroma razkorak med javnim mnenjem in presojami strokovne javnosti, ki tvorijo izhodišče za kasnejše politične odločitve. Odločanje o uporabi GSO je doslej potekalo na osnovi presoj zdravstvenih in okoljskih tveganj, medtem ko se stališča različnih javnosti ne nanašajo zgolj na skrb za zdravje in okolje, ampak – zlasti pri zavračanju GSO – temeljijo predvsem na družbeno-ekonomskih dejavnikih vpliva. Ker percepcije in naravnosti javnosti glede novih znanstvenih dognanj in tehnoloških rešitev pomembno določajo verjetnost uspešnega razvoja in uporabe novih tehnologij (Frewer 2003: 319), družbeno-ekonomski dejavniki ne bi smeli biti prezrti.

Kljub nesporni družbeni relevantnosti družbeno-ekonomski dejavniki GSO na ravni Evropske unije oziroma v obstoječi strokovno-znanstveni literaturi niso jasno opredeljeni. Tudi predlog uredbe, ki dovoljuje njihovo upoštevanje, jih ne navaja. Nabor sedmih dejavnikov sicer najdemo v dokumentu Evropske komisije iz februarja 2011 (European Commission 2011), vendar je ta zgolj indikativen in ne predstavlja vseh možnosti, na katere se lahko sklicuje država članica, ko upravičuje nacionalni ukrep prepovedi oziroma omejitve. Dokument tudi določa, da zgolj sklicevanje na enega ali več navedenih dejavnikov v abstraktnem smislu ne vzdrži pravne presoje po standardih Sodišča Evropskih skupnosti.

Na področju sistematičnega ocenjevanja družbeno-ekonomskih vplivov GSO imamo malo izkušenj. Možnost upoštevanja družbeno-ekonomskih dejavnikov še ni bila poglobljeno in izčrpno obravnavana v znanstveni literaturi oziroma pravnih dokumentih. Prav tako ni povsem razviden proces določanja, utemeljevanja in upoštevanja družbeno-ekonomskih dejavnikov. Ključni cilj tega članka je utemeljiti pomen vključevanja teh dejavnikov v presojo o gojenju GSO, ovrednotiti dosedanje pristope k obravnavi družbeno-ekonomskih vplivov GSO in oblikovati nabor dejavnikov, ki bi lahko predstavljali izhodišče za družbeno razpravo o tej temi v Sloveniji in bi jih bilo smotrno dodatno empirično ovrednotiti.

2 Pomen vključevanja družbeno-ekonomskih dejavnikov v presojo o gojenju GSO

Nobena tehnologija ni nastala v socialni praznini, torej vpeljava oziroma uporaba tehnologije vpliva na različne sfere družbe – ekonomsko, politično, socialno, kulturno in etično. V zgodovini človeštva so tehnološke in znanstvene inovacije močno vplivale na družbeno-ekonomska razmerja in politično življenje. Enako pa imajo tudi različne sestavine družbe določen vpliv na način, kako je tehnologija v družbi sprejeta in uporabljena (Daño 2007: 3).

Pomen vključevanja družbeno-ekonomskih dejavnikov v presojo gojenja GSO povezujemo s pogosto izraženim nezaupanjem javnosti do genske tehnologije. Dosedanje raziskave stališč različnih javnosti o GSO sicer kažejo na raznolikost pogledov (argumente zagovornikov gl. npr. v Harlander 2002; Shaw 2002; GM Science Review Panel 2004; Kleter in dr. 2005; WHO 2005; Brookes in Barfoot 2006; James 2006; EFSA 2009), pri čemer zlasti v Evropi ugotavljamo naraščajočo skrb glede GS-hrane med politiki, aktivisti in potrošniki (Varzakas in dr. 2007: 355). Pri tem so še posebej

dejavne nevladne organizacije, na primer Greenpeace (gl. npr. Cotter in Tirado 2008; Carrasco 2009; Cotter in Mueller 2009; Greenpeace 2010). Mnenjske raziskave o GSO (gl. npr. Koivisto Hursti in Magnusson 2002; Bonny 2003; Gaskell in dr. 2003; Grunert in dr. 2004; Arvanitoyannis in Krystallis 2005; European Commission 2005, 2010a, b; Batrinou in dr. 2008; EFSA 2010) so pokazale, da večina Evropejcev nasprotuje GSO, še posebej v hrani, bolj pozitivno stališče pa imajo do uporabe GSO v zdravstvu. Kljub poostreni zakonodaji na področju GSO se je zaskrbljenost javnosti povečala. Posebna raziskava Eurobarometra na temo tveganj, povezanih s hrano (European Commission 2010a; European Food Safety Authority 2010), je glede »tveganj, povezanih z GSO v hrani in pijači«, pokazala, da je 66 % Evropejcev leta 2010 zaskrbljenih, kar je 4 odstotne točke več kot leta 2005. Samo v Veliki Britaniji se je število zmanjšalo (za 6 odstotnih točk), povsod drugod je naraslo. V Sloveniji je leta 2010 71 % vprašanih dejalo, da so zelo ali precej zaskrbljeni (European Commission 2010b), kar je za tri odstotne točke več kot leta 2005 (European Commission 2006) in 5 odstotnih točk nad povprečjem EU. Tudi druge raziskave v Sloveniji (gl. npr. Umanotera 2002; Kirinčič in Tivadar 2005; Perko 2006; ZPS 2007a, b) kažejo na zaskrbljenost slovenskih potrošnikov glede GSO.

Vzroki za nezaupanje do genske tehnologije so različni, ugotavlja Moseley (2002: 131), pri čemer izpostavlja etične pomisleke, skrb za revne skupnosti in države tretjega sveta ter skrb glede varnosti. Honkanen in Verplanken (2004) negativne drže do GSO povezuje z vrednotami ljudi. Shaw (2002) med razlogi za nenaklonjenost GS-hrani navaja negotovost strokovnega in znanstvenega vedenja, etične pomisleke, skepticizem glede motivov znanstvenikov, odsotnost potrebe po GS-hrani ter širša socialna in politična vprašanja, povezana z distribucijo hrane, monopolnimi praksami ponudnikov GS-proizvodov, močjo in izkoriščanjem s strani razvitih držav idr. Gre torej za pomisleke, ki jih lahko uvrstimo v okvir družbeno-ekonomskih vplivov GSO. GSO so predmet nezaupanja javnosti v različnih evropskih državah tudi zato, ker splošna javnost pogosto nima zaupanja v tiste, ki promovirajo GSO, in tudi ne v regulacijski proces, piše Bonnyjeva (2003). Nezaupanje je deloma povezano z medijskimi objavami o GSO. Že vse od začetka komercialne rabe so GSO predmet intenzivne medijske obravnave, v njej pa prevladujejo kritični pogledi. Informacije o možnih tveganjih GS-hrane posameznike dosegajo zlasti prek novičarskih medijev, ki informacije o tej problematiki najpogosteje pridobijo od zainteresiranih deležnikov, ugotavljajo Batrinou in dr. (2005: 149). Na vlogo medijev na primer opozarja raziskava medijskih reprezentacij razprave o GSO, ki so jo opravili Augoustinos in dr. (2010); mediji so razpravo predstavili kot visoko kontroveržno, rezultat pa je bila prevladujoče negativna konstrukcija GS-pridelkov in GS-hrane. Tudi najnovejše raziskave slovenskih medijev so pokazale bipolarno in prevladujoče negativno reprezentacijo GSO (Erjavec 2011; Erjavec in Zajc 2011).

Upoštevanje družbeno-ekonomskih dejavnikov pri odločanju o gojenju GSO je pomembno (tudi) zato, ker sodobno biotehnologijo, zlasti aplikativni del raziskav, poleg javnih raziskovalnih organizacij intenzivno razvijajo tudi mednarodne korporacije. Pri slednjih gre razvoj v smeri komercialno zanimivih produktov, katerih cilji so usmerjeni primarno v maksimiranje korporativnih dobičkov, skupni blaginjski učinki takih

praks pa so praviloma manj ugodni (Moschini in dr. 2005; Jhamtani 2000). Naraščajoči vpliv zasebnega financiranja in komercializacija genetskega inženiringa sta vplivala na znanstveno skupnost, trdijo Devos in dr. (2008: 52). Proces, v katerem je del biotehnoške znanstvene skupnosti v model financiranja raziskovalne dejavnosti vključil zasebni kapital ali pa je v celoti prešel v podjetniški model organiziranosti, je imel posledice za njihov družbeni ugled. Trajna skeptična in/ali ambivalentna naravnost Evropejcev do prehranske biotehnologije in nadaljujoče se polemike o komercializaciji prehranskih proizvodov z vsebnostjo GSO ponazarjajo trenutno krizo legitimnosti. Ta se odraža v zmanjševanju zaupanja javnosti v znanstvene institucije in ekspertne sisteme ter izraža družbeni odziv proti redukciji kompleksnosti tematike GSO zgolj na problem, ki temelji na znanstvenih tveganjih. Tudi zato je potreben odmik od zgolj znanstvenega ovrednotenja vprašanj, povezanih z uporabo GSO, k takemu, ki upošteva tudi previdnost in družbeno-etične vidike na bolj »občutljiv« način, zaključujejo avtorji (Devos in dr. 2008: 54).

Dokler bodo potrošniki sumili, da so ocene in znanstvene reprezentacije tveganj prikrito podrejene komercialnim ali političnim interesom, ni verjetno, da bodo zaupali tistim, ki jih poskušajo pomiriti; znanstveniki, podjetja in snovalci politik lahko zaupanje pridobijo tudi s tem, da priznajo moč in omejitve razpoložljive znanosti ter svoje izbire (Millstone in Van Zwanenberg 2000: 1308). To pa vključuje tudi priznanje, da je ob presoji zdravstvenih in okoljskih tveganj upoštevanja vredna tudi presoja družbeno-ekonomskih vplivov gojenja GSO.

3 Formalnopravni okvir upoštevanja družbeno-ekonomskih dejavnikov gojenja GSO

Svet Evropske unije za okolje je 4. decembra 2008 sprejel sklepe, v katerih je pozval države članice, naj do januarja 2010 zbirajo in izmenjajo informacije o družbeno-ekonomskih posledicah – vključno s koristmi in tveganji – dajanja GSO v promet, Komisijo pa je pozval, naj do junija 2010 Evropskemu parlamentu in Svetu predloži poročilo o družbeno-ekonomskih posledicah, pripravljeno na podlagi prejetih informacij držav članic (Svet Evropske unije 2008). Evropska komisija je državam poslala vprašalnik o družbeno-ekonomskih dejavnih sprejemanja GSO in jih pozvala, naj predložijo vse relevantne informacije.

Evropska komisija je julija 2010 vložila *predlog Uredbe Evropskega parlamenta in Sveta o spremembi Direktive 2001/18/ES* (Evropska komisija 2010). Obrazložitveni memorandum predloga se sklicuje na politične smernice komisarske ekipe predsednika Barrosa (2009–2014) glede vprašanj, povezanih z GSO. Smernice poudarjajo potrebo po tem, da se sistem EU za odobritev GSO, ki temelji na znanstvenih ugotovitvah, poveže s prosto presojo držav članic, ali želijo na svojem ozemlju gojiti GS-rastline ali ne. Cilj predloga uredbe je izvajanje teh smernic z zagotovitvijo pravne podlage,

da se državam članicam dovoli omejitev ali prepoved gojenja GSO, odobrenih na ravni EU, na svojem celotnem ozemlju ali njegovem delu. Te prepovedi ali omejitve temeljijo na drugih razlogih, kot so tisti, zajeti v oceno tveganja za okolje in zdravje na podlagi sistema odobritev EU (Evropska komisija 2010).

Nekatere države članice so doslej za posamezen GSO zavzele varnostni pridržek v skladu z *Direktivo 2001/18/ES* ali *Uredbo Evropskega parlamenta in Sveta št. 1829/2003*, vendar ti ukrepi niso bili utemeljeni. Svet je s kvalificirano večino štirikrat zavrnil vse predloge Komisije za razveljavitev nacionalnih zaščitnih ukrepov glede gojenja GSO, čeprav je bilo v vseh primerih z znanstvenimi ocenami dokazano, da ukrepi niso temeljili na novih ali dodatnih znanstvenih podatkih, pridobljenih po odobritvi, in torej s pravnega vidika niso bili upravičeni. Številne države članice, med njimi tudi Slovenija, problematizirajo obstoječi zakonodajni okvir, ki pri odločanju o gojenju GSO upošteva zgolj znanstvene ocene in ignorira druge relevantne dejavnike. Evropska komisija se je na te pomisleke odzvala s predlagano spremembo zakonodaje, ki bi poskrbela za boljše ravnotežje »med ohranjanjem sistema odobritev EU, ki temelji na znanstveni oceni tveganja za okolje in zdravje, in potrebo po zagotovitvi proste presoje držav članic, da se upoštevajo posebna nacionalna ali lokalna vprašanja, ki jih sproža gojenje GSO« (Evropska komisija 2010).

Ker se ocenjevanje varnosti GSO za zdravje ljudi/živali in okolje izvaja na ravni EU, imajo države na podlagi obstoječega pravnega okvira možnost, da uporabijo posebne postopke iz zaščitne klavzule *Direktive 2001/18/ES* (člen 23) ali ukrep ob nesreči iz *Uredbe (ES) št. 1829/2003* (člen 34), če menijo, da lahko odobreni proizvod povzroči resno tveganje za zdravje in okolje. Zato predlog določa, da se države članice razen pri teh posebnih postopkih ne morejo sklicevati na varovanje zdravja in okolja, da bi upravičile nacionalno prepoved gojenja GSO. Ukrepi držav članic morajo biti v skladu s *Pogodbo o Evropski uniji* in *Pogodbo o delovanju Evropske unije* ter z mednarodnimi obveznostmi EU, zlasti z obveznostmi iz Svetovne trgovinske organizacije (v nadaljevanju: STO). Po predlogu uredbe (Evropska komisija 2010) se v *Direktivo 2001/18/ES* vstavi člen 26.b:

Države članice lahko sprejmejo ukrepe za omejitev ali prepoved gojenja vseh ali nekaterih GSO, ki so odobreni v skladu z delom C te direktive ali Uredbe (ES) št. 1829/2003 in sestojijo iz gensko spremenjenih sort, danih na trg v skladu z ustrezno zakonodajo EU o trženju semen in razmnoževalnega materiala rastlin, na svojem celotnem ozemlju ali njegovem delu, če: (a) navedeni ukrepi temeljijo na razlogih, ki niso povezani z oceno škodljivega vpliva na zdravje in okolje, ki ga lahko povzroči namerno sproščanje GSO ali njihovo dajanje na trg; in (b) so v skladu s Pogodbama.

Evropska komisija je februarja 2011 objavila indikativen seznam družbeno-ekonomskih dejavnikov, ki naj bi jih države članice upoštevale pri prepovedi oziroma omejevanju gojenja GSO (European Commission 2011), države članice pa pozvala, naj podajo mnenja. Ukrepi držav bi morali biti upravičeni, proporcionalni in nediskriminatorni, sodišču Evropskih skupnosti pa bi bila dodeljena izključna pristojnost pri končni interpretaciji zakonodaje.

Vlada Republike Slovenije (2010) je sprejela stališče, da zagovarja iskanje rešitev, ki bi omogočale državam članicam, da lahko same odločajo o pridelavi v EU odobrenih GSO, pri čemer poudarja potrebo po enotnem zakonodajnem in upravnem okviru na ravni EU. Zaradi potrebe po usklajenosti s pogodbama EU in mednarodnimi pogodbami Slovenija zagovarja stališče, da je treba »pripraviti in opredeliti jasne kriterije, na podlagi katerih države članice lahko prepovedo pridelavo odobrenih GSO« (Vlada

RS 2010). To zahtevo je treba izpolniti zlasti zaradi možnih sankcij s strani Sodišča Evropskih skupnosti ali STO.

Kartagenski protokol o biološki varnosti (Secretariat of the Convention on Biological Diversity 2000) v 26. členu pogodbenicam podeljuje pravico, da upoštevajo družbeno-ekonomske vidike. Tudi zakonodaja STO teh vidikov vnaprej ne izključuje, če so preverljivi oziroma dokazljivi, transparentni in nediskriminatorni; države jih morajo opredeliti v povezavi s tveganji oziroma vplivi na zdravje ali trgovino, da bi bili podvrženi kateremu od treh sporazumov STO. Ključnega pomena na tem področju je *Sporazum o uporabi sanitarnih in fitosanitarnih ukrepov* (gl. WTO), ki pokriva širok nabor zdravstvenih in okoljskih zadev; sklicuje se na t. i. »prehranski kodeks« (Codex Alimentarius Commission 2007). V tem kontekstu velja omeniti tudi *Splošni sporazum o carinah in trgovini* (The general agreement on tariffs and trade 1947), zlasti člena III.4 in XX, *FAO Draft International Code of Conduct on Plant Biotechnology* (Commission on Genetic Resources for Food and Agriculture 1993) in *International Technical Guidelines for Safety in Biotechnology* (UNEP 1995).

Področje GSO v Sloveniji ureja več zakonov oziroma podzakonskih aktov, med njimi *Zakon o ravnanju z gensko spremenjenimi organizmi*, *Zakon o soobstoju gensko spremenjenih rastlin z ostalimi kmetijskimi rastlinami*, *Zakon o krmi*, *Zakon o zdravstveni ustreznosti živil in izdelkov ter snovi, ki prihajajo v stik z živi ter Uredba o izvajanju Uredbe (ES) o gensko spremenjenih živilih in krmi in Uredbe (ES) o sledljivosti in označevanju gensko spremenjenih organizmov ter sledljivosti živil in krme, izdelanih iz gensko spremenjenih organizmov*.

V skladu z EU in slovensko zakonodajo je v Sloveniji dovoljeno gojiti tiste GSO, ki so odobreni za pridelavo v EU in katerih sorte so vpisane v skupen katalog poljščin. Trenutno je to le gensko spremenjena korenina MON810, ki ima vgrajeno odpornost na koruzno večjo. Pridelave GS-rastlin v Sloveniji ne zasledimo. K temu zagotovo prispeva stroga nacionalna zakonodaja na tem področju. Na dosedanje nezanimanje slovenskih pridelovalcev za pridelavo GS-rastlin, katerih pridelava in dajanje na trg sta po veljavni zakonodaji EU dovoljena, nemara vplivajo tudi drugi vzroki, ki pa do sedaj še niso bili ustrezno raziskani. Poleg stroge zakonodaje lahko možne vzroke za nezainteresiranost pridelovalcev iščemo tudi v tehnoloških parametrih ali nezadostni ekonomski smotrnosti take pridelave. Ob tem kaže poudariti, da obstaja še vrsta drugih objektivnih ovir, ki onemogočajo ali vsaj pomembno ovirajo tovrstno pridelavo tudi v primeru, da bi se v prihodnosti pomembno spremenile pridelovalne razmere (npr. povečan pojav škodljivcev, omejitve ali prepovedi uporabe nekaterih zaščitnih sredstev), ali pa bi se na seznamu dovoljenih GS-rastlin za pridelavo znašle take, katerih lastnosti bi bile zanimivejše za pridelovalce v Sloveniji (npr. povečana odpornost na boleznin podnebne razmere). V prvi vrsti kaže s tem v zvezi omeniti naravne razmere in strukturne danosti slovenskega kmetijstva. Že samo podatek, da povprečna slovenska kmetija meri 6,4 hektarja, pridelava pa večinoma poteka na majhnih in razdrobljenih parcelah (SURS 2011), priča o omejenih tržnih potencialih za rastlinsko pridelavo. Če temu dodamo še dejstvo, da v strukturi kmetijskih zemljišč prevladujejo trajni travniki in pašniki (57 %) ter da je obseg sklenjenih njivskih površin, ki bi dovoljevale intenzivno

pridelavo poljščin, izrazito omejen (MKGP 2009), lahko ugotovimo, da so objektivne možnosti za tržno pridelavo GS-rastlin praktično zanemarljive. Tudi z vidika družbene sprejemljivosti ima pridelava GS-rastlin negativen prizvok. V javnosti in politiki je prisoten velik dvom do pridelave GS-rastlin. Zato ni presenetljivo, da se Republika Slovenija v ključnih strateških dokumentih za področje kmetijstva in proizvodnje hrane (*Resolucija o strateških usmeritvah slovenskega kmetijstva in živilstva, Akcijski načrt za ekološko kmetijstvo*) negativno opredeljuje glede možnosti za pridelavo GS-rastlin.

4 Ovrednotenje dosedanjih raziskav o družbeno-ekonomskih dejavnikih GSO

Tudi v dosednji strokovni in znanstveni literaturi ne zasledimo enovitega nabora družbeno-ekonomskih dejavnikov vpliva gojenja GSO, ki bi bili vključeni v proces sproščanja GSO v okolje. V nadaljevanju bomo po časovnem sosledju predstavili nekatere poskuse opredelitev in jih ovrednotili, nato pa na tej podlagi oblikovali nabor dejavnikov oziroma tem kot izhodišče za družbeno razpravo v Sloveniji.

Myhr in Traavik (2003), Rosendal (2007, 2008) ter Rosendal in Myhr (2009) opisujejo primer Norveške ter njenih meril trajnostnega razvoja in družbene koristnosti pri uporabi GSO (gl. Norwegian Biotechnology Advisory Board 2006), katerih upoštevanje ima podlago v Zakonu o genski tehnologiji. Ovrednotenje vpliva GSO poleg posledic za okolje ter zdravje ljudi in živali upošteva tudi »druge posledice« (gl. Ministry of Environment 2005, člen 17), in sicer:

1. Pozitivne ali negative učinke za trajnostni razvoj (globalne vplive, ekološka tveganja, temeljne človeške potrebe, medgeneracijsko distribucijo, distribucijo med bogatimi in revnimi državami ter ekonomsko rast).
2. Korist projekta oz. produkta za družbo (značilnosti produkta, produkcijo in uporabo).
3. Etične premisleke (implementacijo v praksi, etične norme in vrednote oziroma ekološko-etične premisleke).

V literaturi je pogosto naveden nizozemski model družbeno-ekonomskih dejavnikov GSO. Nizozemski COGEM (*Netherlands Commission on Genetic Modification*) (COGEM 2009) je po naročilu nizozemskega ministrstva za okolje in prostorsko načrtovanje (VROM) oblikoval družbeno-ekonomska merila za uporabo GS-rastlin v kmetijstvu v obliki t. i. gradnikov, s katerimi je mogoče ocenjevati možni prispevek posameznega GSO k bolj trajnostno (socialno, ekonomsko in okoljsko) naravnemu kmetijstvu. Nizozemski model obsega devet tem in z njimi povezanih meril za ocenjevanje družbeno-ekonomskih in trajnostnih vidikov GSO:

1. Korist za družbo.
2. Gospodarske koristi in razvoj.
3. Zdravje in blaginja.
4. Lokalna in splošna oskrba s hrano.
5. Kulturna dediščina.

6. Svoboda izbire.
7. Varnost.
8. Biološka raznolikost.
9. Kakovost okolja.

Nabor temelji na rezultatih dveh raziskovalnih projektov COGEM-a, tj. analize argumentov javne razprave o genetski modifikaciji (COGEM 2007) in poročila o perspektivah GS-pridelkov za trajnostno naravnano kmetijstvo (COGEM 2008). Operacionalizacija meril ni bila namen tega poročila, čeprav je COGEM nakazal nekatere točke, ki bi morale biti upoštevane pri nadaljnjem razvoju meril v ocenjevalni okvir. Pri operacionalizaciji bi bilo zaželeno, da so indikatorji, uporabljeni za merjenje, objektivno merljivi in da jih je možno oceniti vnaprej.

Za francoski pristop je značilno presojanje od primera do primera brez izrecno opredeljenih meril (Noiville, nav. po Spök 2010). Junija 2008 so v Franciji sprejeli nov zakon o biotehnologiji, ki je prinesel velike spremembe pri odobranju GSO. V postopke odobranja GSO je po novem vključen tudi etični in socialni odbor komisije za biotehnologijo (*Haut Conseil des Biotechnologies*), ki je pristojen za ocenjevanje ekonomskih, etičnih in socialnih vidikov (Golstein 2010). Za njegovo delovanje je značilen naslednji pristop vrednotenja: (a) analiza primerov, (b) ugotavljanje, zakaj in za koga je določen GSO lahko koristen ali škodljiv, (c) umestitev v ekonomski, socialni, etični in agronomski kontekst (Rémondet 2010). Med izzivi, ki še niso ustrezno rešeni, Noiville (nav. po Spök 2010) navaja odsotnost smernic o tem, kaj ocenjevati, pomanjkanje podatkov in neopredeljenost meril za ocenjevanje. Odbor namerava pripraviti seznam vprašanj, ki bodo sedanji pristop obravnave dopolnjevala od primera do primera. Merila za ovrednotenje družbeno-ekonomskih vplivov GSO doslej še niso bila predstavljena.

Inštitut za delo in gospodarstvo (IAW) na univerzi v Bremnu je na podlagi norveških meril junija 2009 oblikoval nemški model družbeno-ekonomskih meril za odobritev GSO (Nischwitz in dr. 2009); trije vidiki so operacionalizirani z vprašanji:

1. Trajnostni razvoj:
 - Kmetijski trajnostni razvoj, npr.: Kakšne učinke ima na družbeni ravni uvedba GS-rastlin za kmete, podjetnike in potrošnike? Ali bo uvedba GS-pridelkov omejila raznolikost obstoječih sort?
 - Regionalni trajnostni razvoj/razvoj podeželja, npr.: Ali bodo tradicionalne produkcijske tehnike zaradi uvedbe GSO izrinjene iz regije? Kakšne učinke ima uvedba GSO na sliko podeželja in kulturno krajino?
2. Socialna razsežnost: ali obstajajo družbeno-ekonomske prednosti in slabosti za družbo?
 - Vprašanja o lastnostih izdelka, npr.: Ali obstaja potreba po GS-izdelkih? Ali rešujejo določene probleme? Ali so bile preverjene alternativne prakse?
 - Proizvodnja in uporaba, npr.: Ali GSO ustvarja delovna mesta v določeni regiji? Ali povzroča probleme, konflikte?

– Konkretna vprašanja, npr.: Kolikšni so stroški za novo delovno mesto ali izgubo delovnega mesta? Kakšen vpliv ima uvedba GSO na strukturo podeželskega prostora?

– Participacija, npr.: Ali obstaja širok proces participacije državljanov in potrošnikov pri odločanju o uvedbi? V kakšnih oblikah javnost sodeluje pri odločanju?

3. Etični pomisleki:

–Npr.: Ali bo uporaba GSO prizadela družbene norme in etična načela? Ali bo povzročila več problemov, kot jih rešila?

Avstrijsko raziskovalno poročilo na temo ocenjevanja družbeno-ekonomskih vplivov GSO (Spök 2010) ne navaja priporočenega seznama, ampak na primerih tujih pristopov opozarja na postopkovne dileme pri upoštevanju družbeno-ekonomskih vplivov GSO. Pri določanju postopkov je po Spöku (prav tam) ključno, da se razjasnijo normativni temelji in ključni pojmi. Temeljno vprašanje je, ali izbrati seznam razsežnosti vplivov ali dati prednost ocenam od primera do primera. Eksplicitno je treba opredeliti okvire; uokvirjanje pa med drugim obsega odgovore na vprašanja, kot so katere tipe sprememb in učinkov upoštevati kot relevantne, kako obravnavati probleme znanstvene negotovosti, katere vrste dokazov vključiti in o katerih dvomiti, kako izbrane dokaze interpretirati, koliko različnih vrst dokazov je nujnih za odločitev idr. Opredeliti je treba participacijo javnosti, ki se povezuje s transparentnostjo kot predpogojem za javni nadzor.

Poročilo s petega srečanja pogodbenic *Kartagenskega protokola o biološki varnosti* (UNEP 2010) o aplikaciji in izkušnjah v zvezi z družbeno-ekonomskimi dejavniki odločanja o živih GSO vsebuje nabor dvajsetih družbeno-ekonomskih dejavnikov, katerih pomembnost je bila preverjana z anketiranjem strokovnjakov in deležnikov:

1. Vplivi na dostop do trga in trgovino na nacionalni in mednarodni ravni.
2. Narodnogospodarski učinki, npr. na trajnostni razvoj.
3. Mikroekonomski vplivi na posameznika, gospodinjstvo ali skupnost.
4. Ekonomski vplivi sprememb v razširjenosti škodljivcev zaradi sprememb v kmetijskih upravljaljskih praksah.
5. Ekonomski vplivi sprememb v stopnji aplikacij ter učinkovitosti pesticidov in herbicidov.
6. Skladnost z ukrepi biološke varnosti, vključno z institucionalnimi stroški.
7. Soobstoj živih GSO z npr. konvencionalnim in ekološkim kmetijstvom.
8. Z zdravjem povezani vplivi, vključno s tistimi, ki izhajajo iz sprememb pri uporabi pesticidov in herbicidov.
9. Vplivi na enakost med spoloma.
10. Delo in zaposlitev.
11. Vplivi na izbire potrošnikov ali potrošniške vzorce.
12. Varnost hrane.
13. Zakup zemljišč.
14. Migracijski tokovi med podeželjem in mesti.
15. Pravice kmetov, kot npr. pravica do uporabe lastnega semenskega materiala.

16. Prvobitne in lokalne skupnosti, npr. tradicionalno znanje, povezano z biološko raznovrstnostjo.
17. Kulturni, duhovni in etični vidiki.
18. Vpliv na ohranitev in trajnostno uporabo biološke raznovrstnosti.
19. Pravice intelektualne lastnine.
20. Vpliv na raziskovanje in razvoj javnega sektorja.

V kronološkem opisu opredelitev družbeno-ekonomskih dejavnikov GSO kot zadnjega navajamo nabor dejavnikov, ki ga je februarja 2011 objavila Evropska komisija (European Commission 2011). Gre za nabor razlogov, povezanih z javnim interesom, na podlagi katerih bi lahko država članica potencialno prepovedala ali omejila gojenje GSO na svojem ozemlju:

1. Javna morala (vključno z religioznimi, filozofskimi in etičnimi vidiki).
2. Javni red.
3. Izogibanje prisotnosti GSO v drugih produktih, tj. prispevanje k ohranjanju ekoloških in konvencionalnih kmetijskih sistemov ter izogibanje prisotnosti GSO v drugih produktih, kot so določeni prehranski produkti v shemah »brez GSO«.
4. Cilji socialne politike, npr. ohranjanje določenega tipa kmetijskega razvoja na danih območjih, da bi ohranili sedanje ravni zaposlovanja (kot npr. specifične politike za gorske regije).
5. Prostorsko načrtovanje in načrtovanje rabe zemljišč.
6. Kulturna politika, npr. ohranjanje družbenih tradicij v smislu tradicionalnih metod kmetijske pridelave ter ohranjanje kulturne dediščine, povezane s tradicionalno kmetijsko rabo na območju.
7. Splošni cilji okoljske politike, drugačni od ocenjevanja škodljivih učinkov GSO na okolje, npr. ohranjanje določenega tipa naravnih in pokrajinskih značilnosti, ohranjanje določenih habitatov in ekosistemov ter ohranjanje specifičnih ekosistemskih funkcij in storitev.

Evropska komisija (2011) poudarja, da je ta seznam zgolj indikativen, torej se od držav članic pričakuje priprava lastnih naborov, katerih dejavniki pa morajo biti prikazani kot upravičeni, proporcionalni in nediskriminatorni. Kljub navidezni svobodi pri odločanju o dejavnikih, ki jo Evropska komisija pušča posameznim članicam, ne gre prezreti zaključka, da je za končno interpretacijo zakonodaje EU pristojno zgolj Sodišče Evropskih skupnosti.

Vsem naborom, ki smo jih predstavili, je skupna odsotnost prikaza empirične podlage, ki jih utemeljuje, prav tako imajo različne zasnove, ki se kažejo v različnih, med seboj težko primerljivih oblikah: Evropska komisija navaja *razloge za prepoved, povezane z javnim interesom*; norveški nabor v obliki *vprašalnic išče odgovore, namenjene ovrednotenju drugih posledic GSO*; nizozemski model ponuja *teme oziroma gradnike in z njimi povezana merila, namenjena ocenjevanju družbeno-ekonomskih vidikov GSO*; UNEP navaja *družbeno-ekonomske vplive GSO oz. družbeno-ekonomske dejavnike odločanja o GSO*. V različnih naborih vidimo podobne, četudi včasih različno poimenovane dejavnike; avtorji posamezne dejavnike jemljejo od drugih ter jih brez

(prikazanih) empiričnih dokazil oziroma načinov izpeljave preubesedijo in prikažejo v bolj ali manj podobnih seznamih. Pri tem kombinirajo interpretacije empiričnih dokazov, obstoječih norm in prevladujočih pogledov različnih uradnih organov.

Ni jasno razvidno, do katere mere normativno postavljena merila različnih študij temeljijo na empiričnih dokazih in kako so bila izpeljana. Na primer, študija Nischwitz in kolegov iz leta 2009 temelji na norveških merilih (Norwegian Biotechnology Advisory Board 2006), z navajanjem ocene, ki jo je pripravila deležniška organizacija in ki se osredotoča na negativne učinke kot edini empirični dokaz (Then in Lorch 2009). Razsežnosti in merila, ki jih je predlagal nizozemski COGEM, v veliki meri temeljijo na rezultatih dveh predhodnih raziskovalnih projektov COGEM-a, analizi razprave o GSO in analizi možnega prispevka GS-pridelkov k trajnostno naravnemu kmetijstvu na Nizozemskem (gl. Spök 2010).

Eden od načinov oblikovanja meril je, da bi izhajali iz izčrpnega pregleda obstoječih empiričnih dokazov družbeno-ekonomskih vplivov, vendar so ti pomanjkljivi in razdrobljeni ter omejeni na določene države, regije ali skupnosti (gl. npr. Spök), glede na interesno ozadje tistih, ki so študije naročali ali izvajali, pa je vprašljiva tudi njihova verodostojnost. Večino študij o ekonomskih vplivih so izvedli ali naročili zagovorniki biotehnologije, mnoge študije o stroških onesnaženja pa so bile pripravljene v imenu interesnih skupin, ki nasprotujejo GSO. Tudi tiste študije, ki so bile objavljene v recenziranih znanstvenih revijah, se razlikujejo po cilju, obsegu, kakovosti, pristopih in metodah.

5 Nabor družbeno-ekonomskih dejavnikov GSO kot izhodišče družbene razprave in ovrednotenja v Sloveniji

Ker je vloga družbeno-ekonomskih dejavnikov pri odločanju o gojenju GSO pomembna in ker ne obstaja celovit, empirično podprt in formalno veljaven nabor takih dejavnikov, ampak jih različni avtorji brez poglobljene analize kombinirajo in interpretirajo po svoje, je nujna širša družbena razprava, v kateri bodo različne interesne družbene skupine oziroma deležniki prispevali svoja stališča in utemeljitve. Da bi omogočili kakovostno razpravo v Sloveniji, v nadaljevanju predstavljamo izhodiščni nabor družbeno-ekonomskih dejavnikov GSO.

Za osnovo smo vzeli seznam Evropske komisije (European Commission 2011), ki smo ga preoblikovali na podlagi kritičnega pregleda in ovrednotenja obstoječih naborov in raziskav, upoštevajoč usmeritve *Resolucije o strateških usmeritvah razvoja slovenskega kmetijstva in živilstva do leta 2020* (MKGP 2010) ter druge posebnosti slovenskega kmetijskega in družbenega okolja. Predlagani nabor predstavljamo v Tabeli 1. Menimo, da mora biti nabor meril, na podlagi katerih je mogoče prepovedati/omejiti GSO, del skupne zakonodaje na ravni EU, pri čemer morajo biti upoštevane:

1. strukturne danosti slovenskega kmetijstva (zemljiško-posestna struktura, topografske in naravne značilnosti, raba zemljišč);
2. posebnosti slovenskega kmetijstva (tradicionalni načini kmetijske proizvodnje, ohranjanje kulturne dediščine, ohranjanje določenega tipa kmetijske rabe na nekaterih območjih, npr. gorskih).

Tabela 1: Predlog nabora družbeno-ekonomskih dejavnikov pri odločanju o GSO kot izhodišče družbene razprave in ovrednotenja v Sloveniji.

<i>Etični vidiki in pravica do izbire</i> , npr. pridelava in raba GSO je v nasprotju z družbenimi vrednotami in etičnimi načeli; pravica potrošnikov in pridelovalcev do izbire glede GSO (ali »brez GSO«).
<i>Zaščita pred nenamernim sproščanjem GSO v okolje</i> , tj. prispevanje k ohranjanju ekoloških in konvencionalnih kmetijskih sistemov.
<i>Obveščenost potrošnikov glede vsebnosti GSO v proizvodih široke potrošnje</i> , predvsem hrane.
<i>Prostorsko načrtovanje in načrtovanje rabe zemljišč</i> , npr. upoštevanje padca cene zemljišč in nepremičnin ob GS-posevkih, družbenih konfliktov med pridelovalci in nepridelovalci GS-rastlin ter drugimi uporabniki zemljišč na področju z GS-pridelavo, odnosov s sosedi.
<i>Kulturna politika</i> , npr. ohranjanje družbenih tradicij v smislu tradicionalnih metod kmetijske pridelave in ohranjanje kulturne dediščine, povezane s tradicionalno kmetijsko rabo v območju.
<i>Specifična zemljiško-posestna struktura in z njo povezani krajinski tipi</i> , npr. razdrobljenost parcel, velikost posamezne enote rabe, tradicionalni krajinski vzorci (npr. mozaična kulturna krajina).
<i>Splošni cilji okoljske politike</i> , npr. ohranjanje določenega tipa naravnih in pokrajinskih značilnosti, ohranjanje biotske raznovrstnosti, ohranjanje specifičnih ekosistemskih funkcij.

V nadaljevanju kratko utemeljujemo dejavnike, predstavljene v Tabeli 1.

Upoštevanje etičnih vidikov in pravica do izbire sta pomembna, ker GSO sprožajo vrsto etičnih vprašanj (gl. npr. Lee 2008: 34–38). Vstavljanje tujevrstnih genov v GS-pridelke, GS-živino ali GS-hrano je za določene ljudi (in religije) lahko nesprejemljivo (Jhamtani 2000), zato so etični pomisleki vpliven vzrok nezaupanja ljudi do genske tehnologije. Raziskave (gl. npr. Moseley 2002; Shaw 2002) so razkrile skrb ljudi, da se znanstveniki »igrajo boga« in da genetska modifikacija s prebijanjem ločnic med vrstami, ki jih je v evolucijskem procesu postavila narava, pomeni nepri- merno človeško posredovanje v naravi. Pravica do izbire temelji na načelu spoštovanja posameznikovih pravic in avtonomije oziroma samoopredelitve; če je primarna etična odgovornost spoštovati samoopredelitev, individualnih presoj ni mogoče zavrniti ali prezreti zaradi pričakovanj doseganja največjega skupnega dobrega. Vsako »družbeno dobro« je treba opredeliti tako, da imajo posamezniki svobodo izbire, ta pa vključuje tudi svobodo nasprotovanja GS-hrani iz razlogov, ki se posamezniku zdijo primerni (Burkhardt 2008: 66). Pri tem je relevantna pravica vsakega potrošnika do izbire med GS- in ne-GS-izdelki (Lewison 2007).

Naslednji v vrsti relevantnih dejavnikov je **preprečevanje nenamernega sproščanja GSO v okolje**. Problematika (morebitnega) nadzorovanega sproščanja GSO v okolje in s tem povezane aktivnosti (npr. ocena tveganja za okolje) je v Sloveniji zakonsko regulirana z *Zakonom o ravnanju z gensko spremenjenimi organizmi*, *Zakonom o so-obstoju gensko spremenjenih rastlin z ostalimi kmetijskimi rastlinami* in spremljajočimi podzakonskimi akti. Nenadzorovano sproščanje nedovoljenih GSO v okolje namreč lahko povzroči škodo, tako pri pridelavi hrane kakor v okolju. Z vidika ohranjanja konvencionalnih kmetijskih sistemov bi lahko bilo sproščanje transgenega genetskega materiala škodljivo zaradi nevarnosti genske erozije (npr. opuščanje pridelave tradi- cionalnih rastlinskih sort) in genske polucije (npr. križanje z naravnimi sorodniki,

pojavljanje odpornih plevelov in njihova invazivnost) (Maxted in Guarino 2006). Taki dogodki potencialno kvarno vplivajo na ekološko kmetijsko pridelavo, pri kateri se po določilih *Uredbe ES/834/2007* ugotovljena prisotnost posameznega GSO, ki presega 0,9 %, posledično odrazi v nezmožnosti nadaljnega opravljanja dejavnosti, pa četudi je ta nenamerna in tehnično neizogibna. Nenadzorovano sproščanje GSO v okolje bi lahko bilo nevarno tudi s širšega vidika posrednih vplivov na biotsko raznovrstnost.

Z vidika širše javnosti je – še posebej intenzivno v evropskem prostoru – močno izražena zahteva po **obveščeniosti o prisotnosti sestavin z vsebnostjo GSO** v proizvodih široke potrošnje, še posebej hrane (Baker in Burnham 2001). Evropska zakonodaja skuša slediti tem zahtevam ter z uredbama *ES/1829/2003* in *ES/1830/2003* določa pravila obveznega označevanja. Povečana skrb potrošnika se odraža tudi v zahtevah javnosti v smeri zakonskih prepovedi vsebnosti GS-sestavlin v oskrbi s hrano, ali vsaj njihovega obveznega označevanja. Rastoč pomen teh vprašanj se kaže tudi v nedavnih referenčnih sodnih primerih s tega področja (npr. sodba bavarskega deželnege upravnega sodišča C-442/09).

Upoštevanje **prostorskega načrtovanja in načrtovanja rabe zemljišč** se nanaša na negativne blaginjske učinke, izvirajoče iz posledic uvajanja GS-posevkov na trg z zemljišči. Lewison (2007: 444) navaja negativne učinke v smislu konfliktnih odnosov med sosedi in padca cene zemljišč, ki so vključena v pridelavo GS-rastlin, kot tudi zemljišč, ki se nahajajo v neposrednem vplivnem območju. Za hipotetični primer sprostitev restrikcij za pridelavo GS-rastlin v EU so Moschini in dr. (2005) ugotovili negativne skupne blaginjske učinke v znesku 7,7 milijarde EUR. Med dejavniki, ki so vplivali na to, da so se skupni blaginjski učinki uvajanja GS-rastlin prevesili na negativno stran, avtorji pomembno vlogo pripisujejo tudi posrednim negativnim učinkom na zemljiških trgih.

Dejavniki **kulturne politike** temelji na skrbi za varovanje družbenih tradicij in kulturne dediščine. Številne ogrožene vrste v Evropi naseljujejo postopoma izginjajoča območja, kjer še obstajajo tradicionalne oblike kmetijstva, navajajo Watt in dr. (2007: 144); zlasti v vzhodni Evropi opuščanje tradicionalnih oblik kmetijstva vpliva na biotsko raznovrstnost. Pridelava in uporaba GS-pridelkov morata omogočati določeni deželi ali regiji prostor za varovanje in kontinuiteto določenih vidikov kulturne dediščine ali drugih lokalnih rab (COGEM 2009).

S tradicionalno kmetijsko rabo zemljišč so tesno povezani tudi dejavniki, povezani z ohranjanjem **zemljiško-posestne strukture in z njo povezanih specifičnih krajinskih tipov**. Že omenjena majhnost in razdrobljenost parcel, značilni strukturni danosti slovenskega kmetijstva, sta neugodni s stališča tehnološke in ekonomske učinkovitosti kmetijske proizvodnje. Po drugi strani pa sta ravno ti dve danosti bistveni pri oblikovanju značilne mozaične kulturne krajine, ki jo zaradi estetske in številnih okoljskih funkcij lahko prištevamo med najpomembnejše javne dobrine, ki jih proizvaja slovensko kmetijstvo. Intenziviranje rabe (predvsem njivskih) zemljišč z morebitno uvedbo GS-poljščin bi hkrati okrepilo težnje po združevanju posesti, s čimer bi prišlo do izgubljanja tipičnih krajinskih tipov in potencialno tudi na zmanjšanje biotske raznovrstnosti.

Z vidika preferenc javnosti so pomembni tudi dejavniki, ki se nanašajo na **splošne cilje okoljske politike, drugačne od ocenjevanja škodljivih učinkov GSO na okolje**. Ti se zgolj posredno (in vsaj zaenkrat hipotetično) nanašajo na škodljive posredne učinke GSO na okolje. Med cilji, ki bi jih nenadzorovano sproščanje GSO v okolje lahko ogrozilo, lahko izpostavimo skrb za ohranjanje biotske raznovrstnosti, območno značilnih ekosistemov in naravnih vrednot ter z njimi povezanih značilnosti naravne in kulturne krajine. Med posredne negativne učinke sproščanja GSO lahko prištevamo tudi vpliv na nekatere ekosistemske storitve, kot so npr. opraševanje, delovanje mikroorganizmov, ki vplivajo na kroženje hranil v tleh, ali delovanje organizmov, ki izvajajo funkcijo biotske zaščite pred škodljivci (Lövei in dr. 2010).

6 Sklep

Doseganje soglasja o enem naboru družbeno-ekonomskih dejavnikov in skupnih smernicah interpretacije oziroma uporabe na ravni EU, verjetno ne bo enostaven in hiter proces, meni Jarvis (2009). Po drugi strani pa je vprašljivo, kako dejavnike uveljaviti, če ne bo oblikovan skupen seznam in vključen v zakonodajo na ravni EU. Prihodnost družbeno-ekonomskih dejavnikov in njihovega upoštevanja pri odločanju o GSO je v tem smislu negotova. Vendar bi vnaprejšnje opuščanje možnosti, ki jo prinaša predlog uredbe Evropske komisije (2010), pomenilo strinjanje s sedanjim sistemom odločanja o GSO zgolj na podlagi zdravstvenih in okoljskih tveganj, ki pa evropskih javnosti – vključno s slovenskimi – ni spodbudil k zaupanju. Kot ugotavljata Noteborn in van Duijne (2011: 85), evropski pristop k reguliranju GS-pridelkov kaže, da se predstavniki industrije, politiki, strokovne javnosti in regulatorne institucije niso ustrezno soočili s pomisleki javnosti, ki izhajajo iz zavedanja o negotovostih in tveganjih v zvezi z GSO ter tudi iz odsotnosti zaupanja v študije znanstvenikov in zakonodajalcev. Nadaljevanje polemik o GS-hrani lahko interpretiramo kot izraz težav ukrepov politike, da bi zadovoljili in pomirili skepso javnosti (Devos in dr. 2008: 50). Potrebno je boljše razumevanje vrednot, na katerih temelji dojemanje tveganj, in tudi vloge medijev pri uokvirjanju tematike GSO v javni sferi. Globlji vpogled v naravnosti javnosti ter njihove vloge v dinamiki polemik o GSO lahko izboljša odločanje in oblikovanje politik.

Naša ugotovitev je, da je nujna širša družbena razprava, v kateri bodo različni deležniki predstavili svoje argumente v zvezi z odobritvijo oz. zavrnitvijo GSO. Pri tem izhajamo iz koncepta »vključujočega upravljanja«, ki temelji na predpostavki, da lahko vsi deležniki nekaj prispevajo k procesu upravljanja tveganj ter da njihova vključitev izboljšuje končne odločitve in ne ovira odločevalskega procesa oziroma ne ogroža kakovosti znanstvenega vložka (IRGC 2005: 18). Strinjamo se s Frewerjevo (2003: 330), da je pri odločanju o GSO nujnega več posvetovanja tako s splošno javnostjo kot tudi z deležniškimi skupinami. Pri odločanju o GSO v povezavi z družbeno-ekonomskimi vplivi GSO so relevantna tako javno mnenje kot mnenja različnih družbenih skupin: kmetov (npr. različnih skupin proizvajalcev konvencionalne, integrirane, ekološke pridelave hrane, čebelarjev idr.), kmetijskih organizacij, predelovalne industrije, trgovcev, državnih uradnikov, strokovne javnosti (tako s področja biotehnologije kot

tudi družboslovja), okoljevarstvenih nevladnih organizacij, potrošniških organizacij in političnih subjektov.

Literatura

- Arvanitoyannis, Ioannis S., in Krystallis, Athanasios (2005): Consumers' beliefs, attitudes and intentions towards genetically modified foods, based on the »perceived safety vs. benefits« perspective. *International Journal of Food Science and Technology*, 40 (4): 343–630.
- Augoustinos, Martha, in dr. (2010): Genetically modified food in the news. *Public Understanding of Science*, 19 (1): 98–114.
- Baker, Gregory A., in Burnham, Thomas A. (2001): The market for genetically modified foods. *International Food and Agribusiness Management Review*, 4 (4): 351–360.
- Batrinou, Anthimia M., in dr. (2005): Genetically modified foods. *Nutrition & Food Science*, 35 (3): 148–155.
- Batrinou, Anthimia M., in dr. (2008): Acceptability of genetically modified maize by young people. *British Food Journal*, 110 (3): 250–259.
- Bonny, Silvie (2003): Why are most Europeans opposed to GMOs? *Electronic Journal of Biotechnology*, 6 (1). Dostopno prek: www.ejbiotechnology.info/content/vol6/issue1/full/4/ (28. 1. 2011).
- Brookes, Graham, in Barfoot, Peter (2006): GM Crops: The First Ten Years. Dostopno prek: <http://www.isaaa.org/resources/publications/briefs/36/download/isaaa-brief-36-2006.pdf> (27. 1. 2011).
- Burkhardt, Jeffrey (2008): The Ethics of Agri-Food Biotechnology. V K. David in P. B. Thompson (ur.): *What Can Nanotechnology Learn from Biotechnology?*: 56–79. Burlington: Elsevier Inc.
- Carrasco, Juan-Felipe (2009): Testimonies of Contamination. Dostopno prek: <http://www.green-peace.org/raw/content/eu-unit/press-centre/reports/testimonies-of-contamination-15-10-09.pdf> (28. 1. 2011).
- Codex Alimentarius Commission (2007): Joint FAO/WHO Food Standards Programme. Dostopno prek: <http://www.codexalimentarius.net/download/report/684/al30REPe.pdf> (23. 1. 2011).
- COGEM (2007): Het Gentech Debat Ontleed. Een analyse van terugkerende kernthema's en argumenten. Dostopno prek: <http://www.cogem.net/ContentFiles/071004-01%20signalering%20Het%20gentech%20debat%20ontleed1.pdf> (22. 4. 2011).
- COGEM (2008): Perspectieven van gg-gewassen voor een duurzame landbouw. Dostopno prek: <http://www.cogem.net/ContentFiles/080201-01%20Signalering%20perspectieven%20gg-gewassen.pdf> (22. 4. 2011).
- COGEM (2009): Socio-Economic Aspects of GMOs: Building Blocks for an EU Sustainability Assessment of Genetically Modified Crops. Dostopno prek: <http://www.cogem.net/ContentFiles/summary%20socio-economic%20aspects%20of%20gmos%20COGEM2.pdf> (22. 1. 2011).
- Commission on Genetic Resources for Food and Agriculture (1993): Code of Conduct on Biotechnology as it Relates to Genetic Resources for Food and Agriculture. Dostopno prek: <http://www.fao.org/ag/CGRFA/biocode.htm> (23. 1. 2011).

- Cotter, Janet, in Mueller, Werner (2009): A critique of the European Food Safety Authority's opinion on genetically modified maize MON810. Dostopno prek: <http://www.greenpeace.org/raw/content/eu-unit/press-centre/reports/review-EFSA-MON810-opinion-29-07-09.pdf> (28. 1. 2011).
- Cotter, Janet, in Tirado, Reyes (2008): Food Security and Climate Change. Dostopno prek: <http://www.greenpeace.org/raw/content/eu-unit/press-centre/reports/food-security-and-climate-change.pdf> (28. 1. 2011).
- Daño, Elenita C. (2007): Potential Socio-Economic, Cultural and Ethical Impacts of GMOs. Penang: TWN.
- Devos, Yann, in dr. (2008): Ethics in the Societal Debate on Genetically Modified Organisms. Journal of Agricultural and Environmental Ethics, 21 (1): 29–61.
- Direktiva 2001/18/ES Evropskega parlamenta in Sveta z dne 12. marca 2001 o namernem sproščanju gensko spremenjenih organizmov v okolje in razveljavitvi Direktive Sveta 90/220/EGS. Dostopno prek: http://ec.europa.eu/health/files/eudralex/vol-1/dir_2001_18/dir_2001_18_sl.pdf (18. 4. 2011).
- EFSA (2009): Scientific opinion on applications for renewal of authorisation for the continued marketing of maize MON810 and existing derived food and feed products. Dostopno prek: <http://www.efsa.europa.eu/en/efsajournal/doc/1149.pdf> (27. 1. 2011).
- EFSA (2010): Rezultati nove raziskave o potrošnikovem dojemljanju tveganj v zvezi s hrano v EU. Dostopno prek: http://www.efsa.europa.eu/en/pr/docs/EFSA_2010_02930000_SL_TRA.pdf (28. 1. 2011).
- Erjavec, Karmen (2011): Diskurziven boj v slovenskih medijih: novinarska reprezentacija gensko spremenjenih organizmov. Družboslovne razprave, v tisku.
- Erjavec, Karmen, in Zajc, Jožica (2011): Stališča slovenskih medijev o gensko spremenjenih organizmih. Družboslovne razprave, v tisku.
- European Commission (2005): Special Eurobarometer 225. Dostopno prek: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_225_report_en.pdf (18. 4. 2011).
- European Commission (2006): Special Eurobarometer 238. Dostopno prek: <http://www.efsa.europa.eu/en/riskperception/docs/riskperceptionreport.pdf> (20. 4. 2011).
- European Commission (2010a): Special Eurobarometer 354. Dostopno prek: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_354_en.pdf (28. 1. 2011).
- European Commission (2010b): Special Eurobarometer: Food-related risks. Results for Slovenia. Dostopno prek: <http://www.efsa.europa.eu/en/factsheet/docs/ebsien.pdf> (20. 4. 2011).
- European Commission (2011): Indicative list of grounds for Member States to restrict or prohibit GMO cultivation. Dostopno prek: <http://www.europarl.europa.eu/oeil/file.jsp?id=9960843> (15. 2. 2011).
- Evropska komisija (2010): Predlog: Uredba Evropskega parlamenta in Sveta o spremembi Direktive 2001/18/ES glede možnosti držav članic, da omejijo ali prepovejo gojenje GSO na svojem ozemlju. Dostopno prek: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0375:FIN:SL:PDF> (21. 1. 2011).
- Frewer, Lynn (2003): Societal issues and public attitudes towards genetically modified foods. Trends in Food Science & Technology, 14 (5–8): 319–332.
- Gaskell, George, in dr. (2003): Europeans and Biotechnology in 2002. Dostopno prek: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_177_en.pdf (5. 1. 2010).

- GM Science Review Panel (2004): GM Science Review Second Report. Dostopno prek: <http://www.gmsciencedebate.org.uk/report/pdf/gmsci-report2-pt1.pdf> (27. 1. 2011).
- Golstein, Catherine (2010): The High Council for biotechnologies in France. Dostopno prek: http://www.biosafety.be/ERA2010/post_symposium/101221_Compilation_abstracts.pdf (26. 1. 2011).
- Greenpeace (2010): 1 million voices for a GE-free future. Dostopno prek: <http://www.greenpeace.org/international/en/campaigns/agriculture/solution-ecological-farming/take-action/EU-Petition/> (28. 1. 2011).
- Grunert, Klaus G., in dr. (2004): Attitudes Towards the Use of GMOs in Food Production and Their Impact on Buying Intention. *Agribusiness*, 20 (1): 95–107.
- Harlander, Susan K. (2002): Safety Assessments and Public Concern for Genetically Modified Food Products. *Toxicologic Pathology*, 30 (1): 132–134.
- Honkanen, Pirjo, in Verplanken, Bas (2004): Understanding Attitudes Towards Genetically Modified Food. *Journal of Consumer Policy*, 27 (4): 401–420.
- IRGC (2005): An introduction to the IRGC Risk Governance Framework. Dostopno prek: http://www.irgc.org/IMG/pdf/An_introduction_to_the_IRGC_Risk_Governance_Framework.pdf (26. 1. 2011).
- James, Clive (2006): Global Status of Commercialized Biotech/GM Crops. Dostopno prek: <http://www.isaaa.org/resources/publications/briefs/35/download/isaaa-brief-35-2006.pdf> (27. 1. 2011).
- Jarvis, Andrew (2009): A Way Forward for GMO Cultivation in Europe? Dostopno prek: [http://www.appg-agscience.org.uk/linkedfiles/Chatham%20House%20\(Nov.%202009\)%20-%20A%20way%20forward%20for%20GMO%20cultivation%20in%20Europe_.pdf](http://www.appg-agscience.org.uk/linkedfiles/Chatham%20House%20(Nov.%202009)%20-%20A%20way%20forward%20for%20GMO%20cultivation%20in%20Europe_.pdf) (23. 1. 2011).
- Jhamtani, Hira (2000): The Socio-Economic Aspects of Genetically Modified Organisms and the Need for Applying Precautionary Principles. Dostopno prek: <http://www.twinside.org.sg/title/aspects.htm> (23. 1. 2011).
- Kirinčič, Stanislava, in Tivadar, Blanka (2005): Odnos prebivalcev Slovenije do uživanja gensko spremenjene hrane. V *Sledljivost živil*: 23. Bitenčevi dnevi 2005: 81–92. Ljubljana: Biotehnična fakulteta.
- Kleter, Gijs A., in dr. (2005): Health Considerations Regarding Horizontal Transfer of Microbial Transgenes Present in Genetically Modified Crops. *Journal of Biomedicine and Biotechnology*, 4: 326–352. Dostopno prek: <http://downloads.hindawi.com/journals/jbb/2005/386567.pdf> (27. 1. 2011).
- Koivisto Hursti, Ulla-Kaisa, in Magnuson, Maria K. (2002): Swedish consumers' opinions about gene technology. *British Food Journal*, 11 (4): 860–872.
- Lee, Maria (2008): EU Regulation of GMOs: Law and Decision Making for a New Technology. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.
- Lewison, Grant (2007): The reporting of the risks from genetically modified organisms in the mass media, 2002–2004. *Scientometrics*, 72 (3): 439–458.
- Lövei, Gábor L., in dr. (2010): Biodiversity, Ecosystem Services and Genetically Modified Organisms. Penang: Third World Network.
- Maxted, Nigel, in Guarino, Luigi (2006): Genetic erosion and genetic pollution of crop wild relative. V B. Ford-Lloyd, S. R. Dias in E. Bettencourt (ur.): Genetic erosion and pollution assessment methodologies. Proceedings of PGR Forum Workshop 5, Terceira Island, Autonomous Region of the Azores, Portugal, 8.–11. september 2004: 35–45, Rim: Biodiversity international.

- Millstone, Erik, in Van Zwanenberg, Patrick (2000): A crisis of trust: for science, scientists or for institutions? *Nature Medicine*, 6 (12): 1307–1308.
- MKGP (2009): Analiza stanja in razvojnih možnosti po posameznih proizvodnih usmeritvah in politikah (delovno gradivo). Dostopno na: http://www.mkgp.gov.si/fileadmin/mkgp.gov.si/pageuploads/Aktualno/Porocila_delovnih_skupin1608-1.VERZIJA_brez_DS_TK_220909.pdf (4. 5. 2011).
- MKGP (2010): Resolucija o strateških usmeritvah razvoja slovenskega kmetijstva in živilstva do leta 2020. Dostopno prek: http://www.mkgp.gov.si/fileadmin/mkgp.gov.si/pageuploads/Aktualno/Iresolucija_koncna.doc (22. 2. 2011).
- Ministry of Environment (2005): Regulations relating to impact assessment pursuant to the Gene Technology Act. Dostopno prek: http://www.regjeringen.no/nb/dep/md/dok/lover_regler/forskrifter/2005/regulations-relating-to-impactassessmen.html?id=440455 (25. 1. 2011).
- Moschini, GianCarlo, in dr. (2005): On the Segregation of Genetically Modified, Conventional, and Organic Products in European Agriculture: A Multi-market Equilibrium Analysis. Center for Agricultural and Rural Development, Working Paper 05-WP 411, Ames, Iowa: Iowa State University.
- Moseley, Bevan E. B. (2002): Safety Assessment and Public Concern for Genetically Modified Food Products. *Toxicologic Pathology*, 30 (1): 129–131.
- Myhr, Anne Ingeborg, in Traavik, Terje (2003): Sustainable Development and Norwegian Genetic Engineering Regulations. *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*, 16 (3): 317–335.
- Nischwitz, Guido, in dr. (2009): Berücksichtigung von sozioökonomischen Kriterien bei der Zulassung von GVO in der EU. Bremen: IAW.
- Norwegian Biotechnology Advisory Board (2006): Sustainability, Benefit to the Community and Ethics in the Assessment of Genetically Modified Organisms. Dostopno prek: http://www.bion.no/filarkiv/2010/07/2009_11_18_diskusjonsnotat_baerekraft_engelsk.pdf (25. 1. 2011).
- Noteborn, P. J. M., in van Duijne, F. H. (2011): The Dutch Approach to Safety Governance of GM Agriculture. V M. Baram in M. Bourrier: *Governing Risk in GM Agriculture*: 85–112. Cambridge: Cambridge University Press.
- Perko, Branka (2006): Odnos javnosti do gensko spremenjenih organizmov v prehrani ljudi. Ljubljana: Biotehniška fakulteta.
- Rémondet, Martin (2010): The French »High Council for Biotechnologies«. Dostopno prek: <http://www.oecd.org/dataoecd/11/55/46084695.pdf> (26. 1. 2011).
- Rosendal, G. Kristin (2007): Competing Knowledge Claims and GMO Assessment by the Norwegian Biotechnology Advisory Board. Dostopno prek: <http://www.fni.no/doc&pdf/FNI-R0507.pdf> (25. 1. 2011).
- Rosendal, G. Kristin (2008): Interpreting Sustainable Development and Societal Utility in Norwegian GMO Assessments. *European Environment*, 18 (4): 243–256.
- Rosendal, G. Kristin, in Myhr, Anne Ingeborg (2009): GMO assessment in Norway: societal utility and sustainable development. *EMBO Reports*, 10 (9): 939–940.
- Secretariat of the Convention on Biological Diversity (2000): Cartagena Protocol on Biosafety to the Convention on Biological Diversity. Dostopno prek: <http://www.cbd.int/doc/legal/cartagena-protocol-en.pdf> (23. 1. 2011).
- Shaw, Alison (2002): »It just goes against the grain«. *Public Understanding*, 11 (2): 273–291.

- Spök, Armin (2010): Assessing Socio-Economic Impacts of GMOs Issues to Consider for Policy Development. Dostopno prek: https://www.dafne.at/prod/dafne_plus_common/attachment_download/b92e769569d4abc52cc057963009e72f/Assessing_Socio-Economic_Impacts_of_GMOs_Band_2_2010.pdf (23. 1. 2011).
- SURS (2011): Pomembnejši podatki Popisa kmetijstva: zemljišča, tržno vrtnarstvo, število živine, kmetijska mehanizacija, Slovenija, 2010 – začasni podatki (30. marec 2011, Prva objava). Dostopno prek: http://www.stat.si/novica_prikazi.aspx?id=3818 (4. 5. 2011).
- Svet Evropske unije (2008): Sklepi Sveta o gensko spremenjenih organizmih. Dostopno prek: <http://register.consilium.europa.eu/pdf/sl/08/st16/st16882.sl08.pdf> (21. 1. 2011).
- The general agreement on tariffs and trade (1947). Dostopno prek: <http://www.worldtradelaw.net/uragreements/gatt.pdf> (18. 4. 2011).
- Then, Christoph, in Lorch, Antje (2009): Bund Ökologische Lebensmittelwirtschaft (Hrsg.): Schadensbericht Gentechnik. Dostopno prek: http://www.boelw.de/uploads/media/BOE-LW_Schadensbericht_Gentechnik090318.pdf (26. 1. 2011).
- Umanotera (2002): Telefonska mnenjska raziskava o gensko spremenjenih organizmih. Dostopno prek: http://www.umanotera.org/upload/files/GSO%20dokumenti/GSO_mnenjska_raziskava_2002_p.pdf (28. 1. 2011).
- UNEP (1995): International Technical Guidelines for Safety in Biotechnology. Dostopno prek: <http://www.unep.org/biosafety/Documents/Techguidelines.pdf> (25. 1. 2011).
- UNEP (2010): Summary Report on the Survey on the Application of and Experience in the Use of Socio-Economic Considerations in Decision-Making on Living Modified Organisms. Dostopno prek: <http://www.cbd.int/doc/meetings/bs/mop-05/information/mop-05-inf-10-en.pdf> (15. 2. 2011).
- Varzakas, Theodoros H., in dr. (2007): The Politics and Science Behind GMO Acceptance. Critical Reviews in Food Science and Nutrition, 47 (4): 335–361.
- Vlada RS (2010): Stališče 545606–45/2010. Dostopno prek: http://www.vlada.si/si/delo_vlade/gradiva_v_obrahnavi/gradivo_v_obrahnavi/article/fd7552dc41/?tx_govpapers_pi1%5Bsingle%5D=upv/vladnagradaiva-08.nsf/18a6b9887c33a0bdc12570e50034eb54/5b0b0ef303f6f236c12577bb00369a8f%3FOpenDocument (21. 1. 2011).
- Watt, A. D., in dr. (2007): Trends in Biodiversity in Europe and the Impact of Land-use Change. V R. E. Hester in R. M. Harrison (ur.): Biodiversity Under Threat: 135–160. Cambridge: The Royal Society of Chemistry.
- WHO (2005): Modern food biotechnology, human health and development. Dostopno prek: http://www.who.int/foodsafety/publications/biotech/biotech_en.pdf (27. 1. 2011).
- WTO. The Agreement on the Application of Sanitary and Phytosanitary Measures. Dostopno prek: http://www.wto.org/english/tratop_e/sps_e/spsagr_e.htm (23. 1. 2011).
- Zakon o krmu. Uradni list RS 127/06. Dostopno prek: <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=2006127&stevilka=5351> (18. 4. 2011).
- Zakon o ravnanju z gensko spremenjenimi organizmi. Uradni list RS 23/05. Dostopno prek: <http://www.uradni-list.si/1/content?id=54449> (18. 4. 2011).
- Zakon o soobstoju gensko spremenjenih rastlin z ostalimi kmetijskimi rastlinami. Uradni list RS 41/09. Dostopno prek: <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=200941&stevilka=1980> (18. 4. 2011).
- Zakon o spremembah in dopolnitvah določenih zakonov na področju zdravja. Uradni list RS 47/04. Dostopno prek: <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=200447> (18. 4. 2011).

Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o ravnanju z gensko spremenjenimi organizmi. Uradni list RS 21/10. Dostopno prek: <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=201021&stevilka=882> (18. 4. 2011).

Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o zdravstveni ustreznosti živil in izdelkov ter snovi, ki prihajajo v stik z živilo. Uradni list RS 42/02. Dostopno prek: <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=200242&stevilka=2005> (18. 4. 2011).

Zakon o zdravstveni ustreznosti živil in izdelkov ter snovi, ki prihajajo v stik z živilo. Uradni list RS 52/00. Dostopno prek: <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=200052&stevilka=2452> (18. 4. 2011).

ZPS (2007a): Javno mnenjska anketa o gensko spremenjenih organizmih. Dostopno prek: http://www.mkgp.gov.si/fileadmin/mkgp.gov.si/pageuploads/saSSo/2008_Sektor_za_varnost_in_kakovost_hrane_in_krme/anketa_o_GSO.pdf (28. 1. 2011).

ZPS (2007b): Od vil do vilic. Dostopno prek: http://www.mz.gov.si/fileadmin/mz.gov.si/pageuploads/mz_dokumenti/zakonodaja/varnost_hrane/splosno-varnost_hrane/Objava_raziskave_OD_VIL_DO_VILIC_maj_08.pdf (28. 1. 2011).

Naslov avtorjev:

izr. prof. dr. Melita Poler Kovačič

e-mail: melita.poler-kovacic@fdv.uni-lj.si

doc. dr. Luka Juvančič

e-mail: luka.juvancic@bf.uni-lj.si

Katja Vintar Mally

Vloga gensko spremenjenih organizmov v sodobnem afriškem kmetijstvu

POVZETEK: Prispevek vrednoti sedanjo in potencialno prihodnjo vlogo gensko spremenjenih organizmov v kmetijski proizvodnji afriških držav ter proučuje njihove možne učinke na okolje in socialno-ekonomski položaj samooskrbnih afriških kmetov. Južnoafriška republika, Burkina Faso in Egipt so zaenkrat edine afriške države s komercialnim gojenjem gensko spremenjenih pridelkov, številne druge pa poročajo o poljskih poskusih in raziskovalnih kapacitetah. V zadnjih letih je večina afriških držav prejemale mednarodno pomoč v hrani, ki je pogosto gensko spremenjena. Iz zdravstvenih in okoljskih pomislov je več držav takšno pomoč zavrnilo in posledično spodbudilo reforme v mednarodni politiki zagotavljanja pomoči v hrani. Prispevek predstavlja tudi glavne zakonodajne odzive afriških držav na uvajanje gensko spremenjenih organizmov kot tudi alternative zagotavljanja zanesljive preskrbe s hrano, upošteva napovedane posledice podnebnih sprememb in rasti prebivalstva.

KLJUČNE BESEDE: gensko spremenjeni organizmi, hrana, kmetijstvo, Afrika

1 Uvod

Gensko spremenjeni organizmi niso izjemno aktualna tema le v gospodarsko razvitih državah, ampak se razprava o njihovem razvoju in rabi širi tudi v državah v razvoju, vključno z afriškimi. Medtem ko jim nasprotniki očitajo negativne vplive na človekovo zdravje in okolje, se zagovorniki sklicujejo na njihove potenciale za zagotavljanje zanesljive preskrbe s hrano. Biotehnoška podjetja, ki so na čelu zagovornikov, vidijo v Afriki ogromen in še skoraj neizkoriščen trg, afriško kmetijstvo na drugi strani pa se sooča z zahtevno nalogo, kako definirati prihodnjo kmetijsko politiko, da bo sočasno zadovoljevala potrebe rastočega števila prebivalstva in se uspešno spopadala še z izzivi napovedanih podnebnih sprememb.

Preučitve vloge gensko spremenjenih organizmov v afriškem kmetijstvu se lotevamo s hipotezo, da so v prvem petnajstletnem obdobju komercialnega gojenja gensko spremenjenih organizmov afriške države ostajale bolj na obrobju svetovnega dogajanja, vendar se v zadnjih letih pritisk na afriško kmetijstvo in njegovo sposobnost zagotavljanja zadostnih količin hrane povečuje, kar odpira nove možnosti tudi za gojenje gensko spremenjenih pridelkov in dotok tovrstne hrane iz tujine. Vlogo gensko spremenjenih organizmov v afriškem kmetijstvu bomo skušali empirično opredeliti prav s sledenjem dogajanju na omenjenih dveh področjih. V pričujočem prispevku se razprava omejuje

izključno na prehransko rabo gensko spremenjenih organizmov, vendar ne z vidika posledic uporabe takšne hrane na človekovo zdravje, kar je domena drugih strok.

V razpravi nameravamo opozoriti zlasti na socialne in ekonomske učinke, ki jih gojenje gensko spremenjenih pridelkov prinaša afriškim kmetom, kakor tudi na najbolj značilne posledice za okolje. Za lažje opredeljevanje sedanje in prihodnje vloge gensko spremenjenih organizmov v kmetijstvu afriških držav je treba najprej poznati splošne razmere v tej gospodarski dejavnosti ter naravne in družbene okoliščine, ki nanje vplivajo. Prispevek zato v prvem delu predstavi splošne značilnosti afriškega kmetijstva na začetku 21. stoletja, ki ga kot »sodobnega« označujemo zgolj v časovnem pogledu, in ne z vidika presojanja morebitne tehnološke naprednosti prevladujočih kmetijskih praks v posameznih delih regije. V nadaljevanju se preučitev osredotoča na analizo razširjenosti različnih oblik prisotnosti gensko spremenjenih organizmov v posameznih delih Afrike: od njihovih laboratorijskih raziskav, poljskih poskusov in komercialnega gojenja do prejemanja pomoči v obliki gensko spremenjene hrane. Zaradi pomanjkljivih in skromnih podatkov o uspešnosti komercialnega gojenja gensko spremenjenih poljščin v afriških državah ter v odsotnosti podatkov o razširjenosti gensko spremenjene hrane na afriškem trgu je možnost uporabe kvantitativnih metod pri vrednotenju vloge gensko spremenjenih organizmov v sodobnem afriškem kmetijstvu izjemno omejena, argumentacija pa se v večji meri opira na posamezne kazalnike, opisno vrednotenje in iskanje vzročno-posledičnih povezav.

Odločanje o ukrepih na področju zagotavljanja biološke varnosti je tema, ki najbolj polarizira politiko in strokovnjake, zato morajo biti države v razvoju še posebej previdne pri sprejemanju odločitev, da bodo ščitile dobrobit lastnih prebivalcev in okolja. Posebno pozornost zato v sklepnem delu namenjamo prav analizi prednosti in pasti gojenja gensko spremenjenih organizmov z vidika specifičnih razmer v Afriki. V sintezi spoznanj velja dodaten razmislek tudi alternativnim možnostim za zagotavljanje zanesljive preskrbe s hrano in za doseganje dolgoročnih trajnostnih rešitev.

2 Sodobno afriško kmetijstvo

Kmetijstvo je za afriško celino izjemnega pomena, saj ni zgolj gospodarska dejavnost, ampak tudi način življenja in preživetja za večino prebivalcev. Vloga kmetijstva je zato bistveno večja, kot pa bi lahko sklepali na podlagi osnovnih statističnih podatkov. Slednji pripisujejo kmetijstvu 21 odstotkov bruto domačega proizvoda afriških držav in okrog polovico celotnega izvoza celine (Economic Report ... 2010). Po podatkih Organizacije združenih narodov za prehrano in kmetijstvo (FAO – Food and Agriculture Organization of the United Nations) je v Afriki število kmečkega prebivalstva leta 2010 doseglo 518 milijonov (50 odstotkov vsega prebivalstva), od tega v Podsaharski Afriki 454 milijonov (55 odstotkov prebivalstva regije). Še višji pa so deleži na podeželju živečega prebivalstva. V vsej Afriki živi na podeželju 60 odstotkov, v Podsaharski Afriki pa 63 odstotkov prebivalcev, kar je takoj za južnoazijskimi državami najvišji delež podeželskega prebivalstva na svetu. Vsekakor pa med afriškimi državami obstajajo tudi velike razlike, saj ima denimo Burundi kar 89 odstotkov

kmečkega prebivalstva, Uganda in Džibuti okrog 74 odstotkov, Libija na drugi strani pa le 3 odstotke (FAO Statistics Division 2011). Običajne ocene deležev prebivalstva, ki se v Podsaharski Afriki preživljajo s samooskrbnim kmetijstvom, pa v povprečju navajajo do 65 oziroma 70 odstotkov prebivalstva regije (Rauch 2007; Pulsipher in Pulsipher 2008; Economic Report ... 2009), saj ni neobičajno niti kmetovanje na sicer urbanih površinah. V izhodišču lahko torej ugotovimo, da razprava o uvajanju gensko spremenjenih organizmov in njihovi potencialni koristnosti ali škodljivosti neposredno zadeva več kot dve tretjini afriškega prebivalstva v vlogi proizvajalcev hrane.

Večina Afričanov na podeželju obdeluje male kmetije (velike v povprečju od enega do štirih hektarjev), kjer običajno redijo še manjše število govedi ali drobnice in perutnino. Poljedelstvo in živinorejo pogosto dopolnjujejo z ribolovom, lovom in nabiranjem plodov (Pulsipher in Pulsipher 2008). Vse do poznega kolonialnega obdobja na trgih Podsaharske Afrike praktično ni bilo povpraševanja po kmetijskih proizvodih, saj je bil delež nekmečkega prebivalstva nižji od 10 odstotkov, kar 90 odstotkov kmetijskih površin pa so pretežno za lastne potrebe obdelovali mali kmetje. Velike farme so bile prisotne zlasti na območjih neafriških priseljencev, v naravnogeografsko ugodnejših delih celine (Rauch 2007). Kolonialna davčna politika je male afriške kmete silila v gojenje pridelkov za trg, zaradi česar je še dandanes zelo razširjena praksa, da poleg pridelkov za lastne potrebe gojijo še arašide, kakav, riž ali kavo za izvoz. Običajno s praho in kolobarjenjem več kulturnih rastlin razmeroma uspešno uravnavajo rodovitnost prsti, čeprav zaradi močno povečane gostote prebivalstva njive marsikje ne ostajajo več dovolj dolgo v prahi (Pulsipher in Pulsipher 2008).

Afriško kmetijstvo se sooča s številnimi naravnogeografskimi omejitvami: na obsežnih (pol)puščavskih območjih je pglavitni omejitveni dejavnik kmetijstva pomanjkanje padavin, na tropskih območjih pa primanjkuje za intenzivno poljedelstvo primernih prsti. Glede na obseg celine in številčnost prebivalstva so zelo omejena rodovitna območja z visokimi hektarskimi donosi (kot na primer Etiopsko višavje ali višavja Južnoafriške republike), zato jih po nosilnih zmogljivostih ne moremo primerjati z obsežnimi nižavji Indije in Kitajske, ki s proizvodnjo riža in pšenice vzdržujejo stotine milijonov prebivalcev. Glavni afriški žiti sta koroza in proso, katerih hektarski donosi so bistveno nižji od azijskih (de Blij in Muller 1997: 333). Povprečni hektarski donos žit v Podsaharski Afriki tako ostaja najnižji na svetu: v obdobju 2006–2008 je znašal 1205 kg na hektar. Istočasno so v južni Aziji pridelali 2678 kg žit na hektar, v Latinski Ameriki 3487 kg in v evroobmočju 5597 kg žit na hektar (World Development ... 2010). Nizka produktivnost se pripisuje večinoma degradaciji prsti, dolgotrajni uporabi nespremenjenih semen, skromni uporabi gnojil, slabši izobraženosti ter omejenemu dostopu do kreditov in drugih finančnih storitev (African lands ... 2005). Afriško kmetijstvo nasploh pesti pomanjkanje kapitala, kar se odraža v skromnem obsegu namakanih ornih površin (le 6 odstotkov, medtem ko v Aziji namakajo kar 40 odstotkov ornih površin), neučinkovitem trženju, že omenjeni nizki porabi gnojil in mehanizacije, slabi cestni infrastrukturi, omejenem dostopu do kreditov, zavarovanj, energije in telekomunikacij, pa tudi v skromnih sredstvih za naložbe v izobraževalne in raziskovalne ustanove s področja kmetijstva. Povezave kmetijstva z drugimi dejavnostmi, vključno s predelo-

valno industrijo, so šibke, vlade pa ga na prioritetnih lestvicah postavljajo nizko in mu večinoma namenjajo manj kot 6 odstotkov proračunskih izdatkov (Economic Report ... 2009). Posamezni kmetje so pogosto frustrirani zaradi formalno neurejenega lastništva kmetijskih zemljišč, ki bodisi še vedno pripadajo celi skupnosti ali pa so jim bila odvzeta v času kolonializma. Posledično imajo težave pri pridobivanju kreditov ali pa so manj motivirani za obdelavo teh zemljišč, kar vse pomembno zavira splošni gospodarski razvoj (African lands ... 2005).

Od celotne površine afriške celine zavzemajo kmetijske površine le 37 odstotkov (svetovno povprečje je 38, evropsko pa 22 odstotkov); od tega je večina travnikov in pašnikov (30 odstotkov) ter le manjši del njivskih površin (6 odstotkov) in trajnih nasadov (1 odstotek). Čeprav je obdelovalnih površin razmeroma malo, pa so se v zadnjih štirih desetletjih povečale kar za 29 odstotkov, zlasti na račun širjenja v nekdanja gozdnata območja (Cole in de Blij 2007: 179). Širjenje obdelovalnih površin na nova območja je z okoljskega vidika zelo problematično, vendar pričakovana posledica zadovoljevanja potreb naraščajočega prebivalstva kot tudi nadomeščanja degradiranih površin. Degradacija prsti je resen problem, ki je zmerno ali močno prisoten kar na 65 odstotkih njivskih površin in 30 odstotkih pašnikov v Afriki (Economic Report ... 2009). Z vidika pričakovanih podnebnih sprememb so napovedi za Afriko še posebej neugodne, saj naj bi bila zaradi ekonomske šibkosti prebivalstva, odvisnosti od kmetijstva in omejenih sposobnosti prilagajanja najbolj ranljiva celina (Africa – Up in smoke 2005). Afriško kmetijstvo bodo predvidoma prizadele višje temperature in pogostejše suše, pričakuje se krčenje za kmetijstvo primernih območij, krajšanje trajanja vegetacijske dobe in upad hektarskih donosov, zlasti na obrobju suhih in polsuhih območij. Visoke temperature v času cvetenja lahko močno zmanjšajo pridelek pšenice, sadja, soje ali arašidov, medtem ko utegnejo daljša suha obdobja v južni Afriki ogroziti gojenje koruze, v severni pa donose pšenice. Ocenjuje se, da bodo hektarski donosi pri pšenici v severni Afriki manjši za 18 odstotkov, pri koruzi v južni Afriki pa za 22 odstotkov (Conway 2009). Z vidika prilagajanja napovedanim podnebnim spremembam bi torej afriškim državam najbolj koristilo razvijanje takšnih (gensko spremenjenih) sort, ki bi bile bolj tolerantne na sušo in višje temperature, istočasno pa njihovo gojenje ne bi smelo finančno preobremeniti že tako ekonomsko šibke večine prebivalstva.

3 Prisotnost gensko spremenjenih organizmov v Afriki

Afriške države zaenkrat večinoma še nimajo veliko lastnih izkušenj z gensko spremenjenimi organizmi za prehrano. Do leta 2010 se je večina držav v Afriki z njimi srečala bodisi kot prejemnica pomoči v hrani ali pa na ravni raziskav gojenja gensko spremenjenih rastlin. Gojenje v komercialne namene je zaenkrat omejeno le na tri afriške države.

Od začetka komercialnega gojenja gensko spremenjenih pridelkov v letu 1996 so se njim namenjene obdelovalne površine po svetu povečale z 1,7 milijona hektarjev na 148 milijonov hektarjev v letu 2010. Tega leta je gensko spremenjene rastline gojilo 29 držav po svetu, od tega 19 držav v razvoju. Največje površine so gojenju gensko

spremenjenih rastlin namenjale ZDA (66,8 milijona ha), Brazilija (25,4 milijona ha), Argentina (22,9 milijona ha) in Indija (9,4 milijona ha). V Afriki so jih gojile Južnoafriška republika (z 2,2 milijona ha obdelovalnih površin deveta na svetu), Burkina Faso (na 300.000 ha) in Egipt (na manj kot 50.000 ha obdelovalnih površin) (James 2010). Na Afriko je torej odpadlo le okrog 1,7 odstotka vseh svetovnih površin in kljub hitremu širjenju gojenja v državah v razvoju ta celina ostaja še bolj na obrobju glavnega dogajanja. Izračuni nam pokažejo, da zasedajo gensko spremenjene poljščine od manj kot dva odstotka vseh ornih površin v Egiptu, do 5 odstotkov v Burkinu Faso in okrog 15 odstotkov ornih površin v Južnoafriški republiki. Gensko spremenjene rastline so se leta 2010 gojile na okrog 1,2 odstotka ornih tal afriške celine, kar potrjuje tezo o njihovi (zaenkrat še) skromni razširjenosti.

Na svetu se je leta 2010 z gojenjem gensko spremenjenih organizmov ukvarjalo že več kot 15,4 milijona kmetov oziroma 1,4 milijona več kot leta 2009. V več kot 90 odstotkih primerov so to mali kmetje v državah v razvoju, ki pridelajo že več kot 48 odstotkov gensko spremenjenih pridelkov, v prihajajočih letih pa naj bi delež njihove pridelave presegel tisto v gospodarsko razvitih državah. Samo med letoma 2009 in 2010 je bila rast obdelovalnih površin s tovrstnimi pridelki v državah v razvoju 17-odstotna, v gospodarsko razvitih državah pa 5-odstotna. Navedeni podatki kažejo, da se je spodbujanje gojenja gensko spremenjenih rastlin preusmerilo zlasti na male kmete v latinskoameriških, afriških in azijskih državah. Posledično beležijo porast tudi vse tri afriške države. V Burkinu Faso so leta 2009 gensko spremenjeni bombaž gojili na 115.000 hektarjih, leta 2010 pa ga je gojilo že skupno 80.000 kmetov na 260.000 hektarjih površin. V Burkinu Faso je zaenkrat dovoljeno gojiti le gensko spremenjeni bombaž, medtem ko Egipt dovoljuje gojenje gensko spremenjene koruze. Največja afriška pridelovalka gensko spremenjene hrane, Južnoafriška republika, pa goji tako gensko spremenjeni bombaž kot tudi koruzo in sojo (James 2010). Zagovorniki pridelave gensko spremenjenih pridelkov trdijo, da so trendi rasti odraz zaupanja in zadovoljstva milijonov kmetov po vsem svetu, zaradi česar naj bi se iz leta v leto odločali za nadaljevanje gojenja in celo povečevanje površin. Na drugi strani pa se po podatkih okoljskih nevladnih organizacij pod okriljem Friends of the Earth International z gensko spremenjenimi rastlinami obdelane kmetijske površine v Evropi dejansko krčijo (med letoma 2008 in 2010 za 23 odstotkov), saj jim nasprotuje kar 61 odstotkov Evropejcev, nasprotovanje pa se krepi tudi v drugih državah proizvajalkah po svetu (Who benefits ... 2011). Kljub temu je bila leta 2010 pridelavi gensko spremenjenih rastlin namenjena že skoraj desetina od okrog 1,5 milijarde hektarjev svetovnih ornih zemljišč. Pridelava koruze, bombaža in soje v afriških državah je del širšega svetovnega trenda, saj je od vse na svetu pridelane soje že 81 odstotkov gensko spremenjene, pri bombažu znaša delež gensko spremenjenih pridelkov 64 odstotkov svetovne proizvodnje, pri koruzi pa 29 odstotkov. Večinoma pa prevladujejo gensko spremenjene sorte s toleranco na herbicide (James 2010). Kritiki biotehnoškemu podjetjem očitajo neučinkovitost pri razvijanju sort, ki bi se afriški celini pomagale boriti s podhranjenostjo in podnebnimi spremembami. Večina danes gojenih sort se namreč uporablja za vlakna, živalsko krmo in goriva, ne pa za hrano ljudi. Medtem ko v pridelavi gensko spremenjenih organizmov

prevladujejo soja, koruza, bombaž in oljna ogrščica, so v afriški prehrani pomembni pšenica, riž, maniok, proso, sirek ipd. Upravičeno se torej zastavlja vprašanje, v kolikšni meri lahko gojenje tržnih pridelkov, pogosto monokultur, ki so večinoma namenjene za izvoz v tretje države, dejansko pripomore k zagotavljanju prehranske varnosti in izboljšanju socialno-ekonomskega položaja afriških kmetov. Podobne strategije tržnega kmetijstva se v afriških državah ohranjajo že od kolonialnih časov dalje, pa do napredka ni prišlo oziroma je tak način gospodarjenja sprožil celo vrsto drugih problemov.

O prodiranju gensko spremenjenih organizmov na afriško celino pričajo tudi podatki o državah, ki so se v preteklih letih lotevale raziskav in poskusov na poljih. Med vodilne pri tem štejejo Južnoafriško republiko, Zimbabve, Kenijo, Nigerijo, Mali, Egipt in Ugando (Africa Environment ... 2006). Po podatkih preglednega poročila Afriškega centra za biološko varnost (African Centre for Biosafety) je do leta 2007 določene poskuse na poljih izvajalo devet afriških držav: Burkina Faso, Egipt, Kenija, Maroko, Senegal, Južnoafriška republika, Tanzanija, Zambija in Zimbabve, kar 24 držav (Tabela 1) pa je imelo določene kapacitete in ustanove, v katerih so izvajali raziskave gensko spremenjenih organizmov (Moola in Munnik 2007). Kritiki opozarjajo, da oblikovanje državnih politik in zakonodaje ni uspevalo slediti temu hitremu razvoju.

Tabela 1: Raziskovanje gensko spremenjenih organizmov v afriških državah in uveljavljanje Kartagenskega protokola o biološki varnosti.

Država	Raziskave GSO ¹	Poljski poskusi z GSO ²	Kartagenski protokol – podpis ³	Ratifikacija Kartagenskega protokola ⁴	Država	Raziskave GSO ¹	Poljski poskusi z GSO ²	Kartagenski protokol – podpis ³	Ratifikacija Kartagenskega protokola ⁴
Alžirija	•		•	•	Malavi	•		•	•
Angola			•		Mali	•		•	•
Benin	•		•	•	Maroko	•	•		
Bocvana	•		•	•	Mavretanija			•	
Burkina Faso	•	•*	•	•	Mauritius	•		•	
Burundi			•		Mozambik			•	•
Čad			•	•	Namibija	•		•	•
DR Kongo			•		Niger	•		•	•
Džibuti			•		Nigerija	•		•	•
Egipt	•	•*	•	•	Ruanda			•	•
Ekvatorialna Gvineja					Sejšeli			•	•
Eritreja			•		Senegal	•	•	•	•
Etiopija	•		•	•	Sierra Leone				
Gabon			•		Slonokoščena obala				
Gambija			•	•	Somalija			•	

Gana	•		•		Srednjeafriška republika			•	•
Gvineja			•	•	Sudan			•	
Gvineja Bissau			•		Svazi			•	
Južnoafriška republika	•	•*	•		São Tomé in Príncipe				
Kamerun	•		•	•	Tanzanija	•	•	•	
Kenija	•	•	•	•	Togo			•	•
Komori			•		Tunizija	•		•	•
Kongo			•	•	Uganda	•		•	•
Lesoto			•		Zahodna Sahara				
Liberija			•		Zambija	•	•	•	
Libija			•		Zelenortski otoki			•	
Madagaskar	•		•	•	Zimbabve	•	•	•	•

Opombe:

¹ Države z razpoložljivimi raziskovalnimi kapacitetami in ustanovami za izvajanje raziskav gensko spremenjenih organizmov.

² Države, ki so kadarkoli do leta 2007 registrirano izvajale poskuse gojenja gensko spremenjenih organizmov na poljih.

³ Države podpisnice Kartagenskega protokola.

⁴ Države, ki so do začetka leta 2011 ratificirale Kartagenski protokol.

* Tudi komercialno gojenje gensko spremenjenih organizmov.

Viri: Moola in Munnik (2007); James (2010); Convention on ... (2011).

Biotehnološka podjetja si zagotavljajo financiranje iz vrste zasebnih in javnih virov, saj obljublajo boj proti lakoti, revščini, podhranjenosti in tudi proti podnebnim spremembam (Africa: up for grabs 2010; Who benefits ... 2011). Zaradi odmikanja od javnega v zasebni sektor je gonilna sila raziskav v kmetijstvu postal dobiček, manj pa zadovoljevanje potreb lokalnega prebivalstva. Dosedanje raziskave na afriških tleh so se najbolj osredotočale na gensko spremenjen sladek krompir, koruzo, bombaž, sojo, banane in tobak. Večina raziskav si je prizadevala za izboljšanje kakovosti pridelkov in gospodarjenja ter inovacije, ki bi zniževale stroške delovne sile, ne pa zviševale hektarske donose, povečevale toleranco na sušo ali ustvarjale nova delovna mesta (Africa Environment ... 2006: 303). Predvsem slednje je zelo pomembno za afriške države z visoko stopnjo revščine. Po mnenju strokovnjakov in ekonomistov Združenih narodov (Human ... 2003) k odpravljanju revščine najbolj učinkovito prispeva gospodarska rast, ki temelji na delovno intenzivnih dejavnostih, kakršna je tudi kmetijstvo, in obsega večje dele države. V takšnih razmerah oziroma na trenutni stopnji razvoja afriškega gospodarstva lahko napredno samooskrbno kmetijstvo z velikim številom delovne sile postane motor vsesplošnega napredka, kar ne velja za velike mehanizirane plantaže oziroma farme z maloštevilnimi zaposlenimi.

V prihodnje lahko v Afriki zagotovo pričakujemo nove raziskave in širitev gojenja gensko spremenjenih rastlin. Nedavno je bila zaradi nakupa delnic podjetja Monsanto odmevnih kritik deležna Fundacija Billa in Melinde Gates, ki sicer z visokimi zneski

financira kmetijske projekte v Afriki. Monsanto namreč skuša agresivno prevzeti nadzor nad trgom semen na afriški celini. V zadnjem času je pritisk po odobritvi gojenja gensko spremenjenih rastlin zlasti velik v Nigeriji, prebivalstveno največji afriški državi (Who benefits ... 2011). Poleg argumentov o prednostih in slabostih gojenja ter uporabe novih sort na odločitve Nigerije in drugih afriških držav pomembno vplivajo zlasti obstoječa nezanesljiva oskrba s hrano, rastoča revščina, podhranjenost znatnih deležev prebivalstva in nizka kmetijska produktivnost. Za afriške težave pri zagotavljanju prehranske varnosti se običajno okrivi nizke hektarske donose, spregleda pa težave z dostopanjem do vode, nizko rodovitnostjo prsti, pomanjkljivo infrastrukturo, zdravstvenim stanjem delovne sile, politično nestabilnostjo, neurejenostjo lastništva kmetijskih zemljišč in podobnim. Z več kot milijardo prebivalcev pa ima Afrika seveda velik potencial tako v vlogi proizvajalke kot potrošnice gensko spremenjene hrane, zato so pritiski multinacionalk povsem razumljivi.

Gensko spremenjena hrana je v afriškem prostoru zagotovo bolj razširjena, kot pa bi lahko sklepali na podlagi podatkov o njeni proizvodnji in raziskavah v posameznih državah. Afriško prebivalstvo gensko spremenjeno hrano prejema tudi z mednarodno pomočjo. Ta praksa je bila prvič v večjem obsegu problematizirana leta 2002, ko je v južni Afriki vladalo hudo pomanjkanje hrane in je v sklopu mednarodnih ukrepov za preprečevanje hujše lakote vlada Združenih držav Amerike na to območje poslala pol milijona ton koruznega zrnja. Ker v ZDA ne ločujejo gensko spremenjenih pridelkov od ostalih, niso mogli zagotoviti, da med koruzo ni zrnja gensko spremenjenih sort. Ameriško pomoč v hrani so prek Svetovnega programa za prehrano (WFP – World Food Programme) in nevladnih organizacij prejele Zambija, Zimbabve, Malavi, Svazi, Mozambik in Lesoto. Vlade so izrazile zaskrbljenost glede potencialnih negativnih zdravstvenih učinkov velikih količin take hrane, saj koruza v prehrani povprečnega prebivalca regije predstavlja tudi do 80 odstotkov vnosa kalorij, pri čemer ima velik delež prebivalstva oslabilen imunski sistem zaradi okuženosti z virusom HIV (aids). Dodatno so zaskrbljenost izražali tudi iz okoljskih razlogov – varovanja biotske raznovrstnosti, v strahu pred posledicami gojenja prejete koruze, ki jo prebivalci namesto porabe za prehrano pogosto zasejejo na poljih. Medtem ko je zambijska vlada hrano zavrnila, so druge države v regiji (na primer Zimbabve, Malavi in Mozambik) zahtevale, da se zrnje predhodno zmelje in tako onemogoči sejanje na poljih oziroma klitje celih zrn. Lesoto in Svazi sta naknadno dovolila distribucijo nezmlatega zrnja, vendar šele po kampanji opozarjanja javnosti, da je namenjeno izključno prehrani (Clapp 2006; Africa Environment ... 2006). Poleg Zambije sta se gensko spremenjeni hrani kasneje uprla tudi Sudan in Angola, kar je povzročilo spremembe v mednarodni politiki pomoči v hrani. Evropska unija tako vztraja, da se z njenimi finančnimi prispevki kupuje le hrana brez gensko spremenjenih organizmov, od leta 2003 pa tudi politika razdeljevanja pomoči v okviru Svetovnega programa za prehrano prejemnicam omogoča, da na zahtevo prejmejo hrano brez vsebnosti gensko spremenjenih organizmov. V Afriko še vedno prihajajo obsežne količine pomoči v obliki hrane, le redke države pa imajo na voljo ustrezno opremo za preverjanje pošiljk glede prisotnosti gensko spremenjenih organizmov. Ker ZDA niso spremenile svoje politike in še vedno ne označujejo gensko

spremenjene hrane, lahko predpostavljamo, da je ta še vedno prisotna v pomoči. Samo leta 2006 je pomoč v hrani prejelo kar 44 afriških držav; od skupno 5 milijonov ton hrane so ZDA prispevale najmanj 75 odstotkov (Moola in Munnik 2007: 5). Zbirnih podatkov o količinah uvožene živalske krme ali hrane z vsebnostjo gensko spremenjenih organizmov ni na voljo, zato je nemogoče vrednotiti njuno vlogo na afriški celini.

4 Prednosti in pasti gojenja gensko spremenjenih rastlin z afriškega vidika

Med razvojnimi prioritetami afriških držav sta med najpomembnejšimi zagotovo odpravljanje revščine in lakote, dveh medsebojno povezanih problemov. V skladu z razvojnimi cilji tisočletja bi se morala v obdobju 1990–2015 delež v absolutni revščini živečega prebivalstva in delež prebivalstva, ki trpi lakoto, prepoloviti. Manj kot pol desetletja do ciljnega leta se doseganje obeh ciljev državam južno od Sahare očitno izmika. Tudi s tega vidika so za afriške kmete in politike mikavni obeti biotehnoških podjetij o zvišanih hektarskih donosih v laboratorijih razvitih transgenih rastlin.

Podnebje in prsti na številnih območjih Afrike omejujejo vrsto hrane, ki jo je mogoče pridelovati lokalno. Zaradi pomanjkanja sredstev za nakup mesa ali drugih virov proteinov so prebivalci pogosto slabo hranjeni in zaradi šibkosti bolj dovzetni za bolezni, običajno celo življenje. Močno podhranjeni otroci tudi v odraslem obdobju trpijo zaradi zmanjšane odpornosti (de Blij in Muller 1997). Lakota vsekakor ni samo afriški problem, saj svojih dnevnih energetskih potreb v državah v razvoju denimo v letih 1990–1992 ni zadovoljevalo kar 20 odstotkov prebivalstva oziroma okrog 817 milijonov ljudi. Petnajst let pozneje je delež sicer nekoliko nižji (16 odstotkov), vendar se je zaradi rasti prebivalstva absolutno število podhranjenih zvišalo na 830 milijonov prebivalcev. Razmere sta v zadnjih letih dodatno poslabšala rast cen hrane in upadanje dohodkov zaradi svetovne gospodarske krize. Po ocenah naj bi bilo leta 2008 podhranjenih že 915 milijonov, leta 2009 pa celo več kot milijarda prebivalcev. Medtem ko je v severnoafriških državah podhranjenih manj kot 5 odstotkov prebivalcev, jih je v Podsaharski Afriki okrog 26 odstotkov (oziroma le 5 odstotkov manj kot v letih 1990–1992) (The Millennium ... 2010: 12). Več kot 200 milijonov podhranjenih Afričanov predstavlja največjo koncentracijo lačnega prebivalstva v katerikoli svetovni regiji. Omenjeni prebivalci so najbolj očitne žrtve obstoječe nizke produktivnosti afriškega kmetijstva in slabe distribucije hrane ter tako najbolj zainteresirani za tehnološke izboljšave v kmetijstvu, ki pa si jih sami, v vlogi pridelovalcev hrane, zaradi slabega ekonomskega položaja večinoma ne morejo privoščiti.

V povezavi z lakoto so zaskrbljujoči tudi podatki o razširjenosti revščine v Podsaharski Afriki. Zadnji razpoložljivi podatki kažejo, da sta se v obdobju 1990–2005 v svetovnem merilu zmanjšala tako delež kot tudi število revnega prebivalstva, ki se dnevno prebija z manj kot 1,25 USD (s 46 na 27 odstotkov oziroma z 1,8 milijarde na približno 1,4 milijarde prebivalcev). Medtem ko je bilo znatnejši upad revščine zaslediti v dobršnem delu Azije (najbolj v državah z azijskega vzhoda in juga) in tudi v severnoafriških državah (s 5 na 3 odstotke revnih), se je v Podsaharski Afriki delež

revnih zmanjšal le za nekaj odstotkov (z 58 na 51 odstotkov) (The Millennium ... 2010: 7), vendar je prebivalstvo vmes naraslo z okrog 518 na približno 764 milijonov (World Population ... 2011), kar je v preučevanih petnajstih letih pomenilo absolutno povečanje števila revnega prebivalstva za okrog 89 milijonov. Analiza podatkov iz Poročila o človekovem razvoju (Human ... 2010) je pokazala, da so v obdobju 2000–2008 z izjemo Haitija (54,9 odstotka) in Nepala (55,1 odstotka) vse države z več kot polovico v pogojih absolutne revščine živečega prebivalstva iz Afrike. Izstopajo na primer Tanzanija (88,5 odstotka), Liberija (83,7 odstotka) in Burundi (81,3 odstotka), več kot 70 odstotkov revnega prebivalstva pa imajo še Ruanda, Mozambik, Malavi in Gvineja. Na drugi strani pa je svetla izjema Gabon s 4,8 odstotka revnih. V absolutni revščini oziroma pod eksistenčnim minimumom živeče prebivalstvo ima težave s pokrivanjem osnovnih potreb po hrani, obleki, obutvi, bivališču in pitni vodi ter z dostopom do zdravstvene oskrbe in izobraževanja. Pomanjkanje kapitala za naložbe v kmetijstvo (vključno z nakupovanjem gensko spremenjenih semen in nanje vezanih herbicidov) je pri tej skupini prebivalstva več kot očitno.

Večina lačnega svetovnega prebivalstva živi na podeželskih območjih ter je tako dohodkovno kot prehransko odvisna od proizvodnje in prodaje naravnih proizvodov. Lakota je najpogosteje prisotna med prebivalstvom brez lastnih zemljišč oziroma s premajhno posestjo za zadovoljevanje potreb družine (The Millennium ... 2005). Vse bolj sprejeta je teza, da je problem lakote pravzaprav problem distribucije hrane, in ne njene prenizke proizvodnje. Na svetu se dandanes namreč proizvede več hrane na prebivalca kot kadarkoli prej. Dejanski razlogi lakote tičijo v revščini, neenakosti in nedostopnosti hrane ali pa obdelovalnih zemljišč. Biotehnologija bi tudi v Afriki lahko prispevala k zanesljivi preskrbi s hrano, če bi kulturne rastline izkazovale višje hektarske donose, bile bolj tolerantne na vročino in sušo, imele večjo hranilno in zdravilno vrednost ter omogočale boljše skladiščenje. Toda potencialu vseh teh inovacij se zaenkrat še močno oporeka (Africa Environment ... 2006). Dileme poraja tudi skromna kupna moč malih afriških kmetov, ki si že sedaj težko privoščijo strošek nakupa novih semen, gnojil in fitofarmaceutskih sredstev. Ob pomanjkanju afriških izkušenj z učinki gojenja gensko spremenjenih rastlin je smiselno analizirati tovrstne rezultate iz drugih, socialno-ekonomsko primerljivih delov sveta. Zgovorni so denimo primeri iz Indije, na katere v svojih delih in intervjujih (glej na primer The Pro and Cons ... 2010) opozarja Vandana Shiva, okoljska aktivistka in prejemnica alternativne Nobelove nagrade. Po njenih navedbah so v Indiji cene semen gensko spremenjenega bombaža, ki so zaradi monopola na trgu marsikje edina razpoložljiva semena, v zadnjih letih poskočile za nekajkrat, medtem ko naj bi bili hektarski donosi tudi do petkrat nižji od obljubljenih. Prav tako naj bi kmetje za zatiranje vse bolj odpornih škodljivcev porabljali čedalje več insekticidov, kar vse prispeva k prezadolžitvi malih kmetov in izgubljanju lastništva zemljišč. Tudi druge nevladne organizacije opozarjajo na nevarnosti, ki jih za gospodarsko preživetje malih kmetov predstavlja odvisnost od gensko spremenjenih poljščin. Navajajo rezultate iz prakse, kjer transgene rastline ne dosegajo večjih hektarskih donosov in ne pomagajo reševati problema lakote, saj poleg povečane rabe pesticidov kontaminirajo semena in hrano ter z visokimi stroški in mo-

nopoli ogrožajo zlasti male pridelovalce (Who benefits ... 2011). Trend koncentracije obdelovalnih zemljišč v rokah maloštevilnih velikih kmetov in podjetij je v nasprotju s ciljem krepitve gospodarske moči lokalnega afriškega prebivalstva ter zagotavljanja njihove prehranske varnosti in samooskrbe. Dodatno neugodna je morebitna odvisnost od gojenja in trženja monokultur, saj zvišuje tveganje izpadov dohodkov tako zaradi izpostavljenosti ujmam, škodljivcem in boleznim kot tudi povpraševanju in nihanju cen na svetovnem trgu. S socialno-ekonomskega vidika je neugodno tudi širjenje dolgotrajne odvisnosti od multinacionalk, ki tržijo pripravljena semena in v primeru na herbicide tolerantnih poljščin nanje vežejo še prodajo vnaprej določenih herbicidov. Za afriške razmere nov je tudi pogodbeni odnos med kmetom in podjetjem, ki svoja semena ščiti s patenti. Podjetje, običajno multinacionalka z monopolnim položajem, vstopa v ta odnos z motivom dobička in vnaprej določenimi pogoji, ki praviloma prepovedujejo shranjevanje, izmenjevanje in ponovno rabo semen – tradicionalno povsem običajne prakse.

Poleg socialno-ekonomskih gensko spremenjene organizme vseskozi spremljajo tudi etični pomisleki, ki se nanašajo na spornost patentiranja oziroma prisvajanja genskega materiala, tradicionalno dostopnega celi skupnosti in razvitega v dolgotrajnem procesu evolucije. Ob napačni politiki lahko patentiranje genov spodbuja socialne razlike in nepravilno delitev virov, kar vse povečuje revščino in lakoto. Biotehnologija je pod nadzorom podjetij ter zaščitena s patenti in drugimi oblikami pravic intelektualne lastnine, podjetja pa so pripravljena uveljavljati pogodbene sporazume glede rabe, shranjevanja ter prodaje gensko spremenjenih semen in proizvodov tudi s pravnimi sredstvi. Vse to sproža proteste nevladnih organizacij in lokalnih skupnosti, ki svarijo pred posledicami terminatorke tehnologije. Slednja naj bi še povečevala odvisnost afriških držav od industrializiranih, medtem ko bi proizvodnjo hrane obvladovala peščica multinacionalk (Africa Environment ... 2006). Opisani trendi so sporni tudi z vidika trajnostnega razvoja, tako glede zagotavljanja medgeneracijske kot medregionalne pravičnosti. Prav tako pomemben je okoljski razmislek o rabi gensko spremenjenih organizmov in sodobnem kmetijstvu, ki se običajno osredotoča na eni strani na grožnjo biotski raznovrstnosti, na drugi pa na uporabo kemičnih sredstev v kmetijstvu.

Prevladujoče prakse v sodobnem kmetijstvu so zaradi visokih vnosov fitofarmacevtskih sredstev in mineralnih gnojil ter rabe mehanizacije in različnih oblik energije povezane s številnimi negativnimi vplivi na okolje. Gojenje transgenih rastlin pa naj bi te vnose zmanjšalo zaradi manjših potreb po gnojilih in pesticidih pri gojenju sort, ki so tolerantne na herbicide in odporne na insekte. Kritična poročila (na primer Africa Environment ... 2006; Who benefits ... 2011) opozarjajo na spornost teh napovedi, saj naj bi primeri iz Združenih držav Amerike izkazovali celo povečano porabo pesticidov na poljih z gensko spremenjenimi rastlinami, ki so nanje tolerantne. Po vsej državi naj bi škodo povzročali pleveli, ki so prav tako razvili toleranco na herbicid glifosat. Ta herbicid pa naj bi nedavne študije povezovale s spontanimi splavi, rakom, poškodbami DNK in reproduktivnih organov (ibid.). S spreminjanjem genske strukture rastlin povezana tveganja sicer še niso dovolj preučena in znana, prav tako pa tudi ni konsenza o resnosti in verjetnosti potencialnih nevarnosti. Aktualne razprave se osredotočajo

na nevarnosti genskega onesnaževanja, toksične učinke transgenih rastlin na insekte, ki zgolj živijo v njihovi bližini in jim ne povzročajo škode, na razvoj odpornosti na toksine pri škodljivih insektih in razvoj tolerance na herbicide pri plevelu, na dolgoročno škodljivost v hrani človeka in živali prisotnih toksinov, ekološke in zdravstvene učinke terminatorske tehnologije itd. (Africa Environment ... 2006). Zagovorniki biotehnologije pomisleke zavračajo in vztrajajo, da ne obstaja znanstveni konsenz, da bi gensko spremenjeni pridelki in hrana povzročali kakršnekoli negativne učinke v okolju ali za zdravje ljudi (Paarlberg 2010). Tudi v primeru nelegitimnosti vseh navedenih kritik še vedno ostaja grožnja biotski raznovrstnosti zaradi širjenja monokulturnega kmetijstva, ko transgene poljščine nadomeščajo raznolike tradicionalne pridelke in druge uveljavljene vrste.

Na globalni ravni je poglobitni odziv na pomisleke o biološki varnosti Kartagenski protokol o biološki varnosti, ki je s sprejetjem leta 2000 dopolnil Konvencijo o biološki raznovrstnosti. Do začetka leta 2011 je po podatkih konvencije (Convention on ... 2011) k protokolu pristopilo 160 držav, med njimi je tudi večina (48) afriških držav. Protokola, ki je stopil v veljavo septembra 2003, niso podpisale le Ekvatorialna Gvineja, Maroko, Sierra Leone, Slonokoščena obala, Zahodna Sahara ter Sveti Tomaž in Princ (Tabela 1). Skupno je Kartagenski protokol ratificiralo le 27 od 48 držav, kar pomeni, da najmanj polovica afriških držav ni niti ratificirala protokola niti sprejela zakonov, ki bi ga vključili v nacionalni pravni okvir. Koncept biološke varnosti temelji na previdnosti in minimaliziranju tveganj za zdravje ljudi in drugih živih bitij ter okolje nasploh. Državam omogoča denimo prepoved uvoza gensko spremenjenih organizmov na osnovi previdnostnega načela, tudi v primerih pomanjkanja znanstvenih dokazov o potencialnih negativnih učinkih. Kartagenski sporazum dovoljuje oblikovanje strožjih nacionalnih standardov, vendar pa pri tem obstaja tveganje, da so takšni standardi v nasprotju z določbami sporazumov Svetovne trgovinske organizacije (Africa Environment ... 2006). Za zagotavljanje usklajenega zakonodajnega pristopa k urejanju področja biološke varnosti so predstavniki afriških držav in Organizacije afriške enotnosti (predhodnice današnje Afriške unije) že leta 1999 začeli pripravljati skupen osnutek tako imenovanega vzorčnega zakona o biološki varnosti, tudi za primer, da bi mednarodna pogajanja o Kartagenskem protokolu propadla. Po sprejetju mednarodnega protokola so afriške države ugotavljale, da je za njihove potrebe preveč ohlapen, zato so nadaljevale s pripravo vzorčnega zakona. Po sprejetju osnutka leta 2001 je Afriška unija leta 2003 države članice pozvala k uporabi vzorčnega zakona kot osnove za oblikovanje nacionalne zakonodaje s področja biološke varnosti, že leta 2006 pa je sprožila revizijo besedila glede na spremenjene okoliščine rabe gensko spremenjenih organizmov v svetu in Afriki (African Model Law on Biosafety 2011). Zakonodajno urejanje področja je vsekakor pomembno, saj se nekatera podjetja brez zagotovila o možnosti trženja svojih proizvodov sploh ne odločajo za raziskave, druga pa izkoristijo razmere, v katerih nosijo le malo odgovornosti oziroma lahko delujejo brez večjih ovir. V poročilih (na primer Africa Environment ... 2006) zasledimo tako opozorila o ilegalni rabi gensko spremenjenih organizmov v raziskavah kot o njihovem prečkaniu meja, ki jih afriške države marsikje fizično težko nadzirajo ali pa njihovo prepustnost

povečuje korupcija. Gensko spremenjena koruza in riž naj bi se tako ilegalno gojila tudi v različnih delih Tanzanije. Ti in drugi primeri kažejo na neučinkovitost pri izvajanju zakonodaje oziroma pomanjkljiv nadzor.

Globalne akcije proti gensko spremenjeni hrani so vplivale tudi na javno mnenje v Afriki, kjer v številnih državah delujejo podružnice mednarodnih okoljskih nevladnih organizacij in organizacije za varstvo potrošnikov. Zagovorniki gensko spremenjenih organizmov očitajo nevladnim organizacijam in zlasti še evropskim državam, da v afriški prostor vnašajo strah pred gensko spremenjeno hrano in izkoriščajo svoj vpliv kot donatorice razvojne pomoči, uvoznice hrane iz Afrike in vplivne članice Svetovnega sklada za okolje (GEF – Global Environment Facility), ki je spodbujal razvoj nacionalnih ogrodij biološke varnosti v afriških državah in s tem sprejemanje omejitev po evropskem vzoru. V tem kontekstu se Evropi očita preračunljivost in dvojno moralo, saj uporablja previdnostno načelo v primeru gensko spremenjene hrane, pri kateri priložnosti za dobiček in koristi ne prepoznata niti že sedaj visokoproduktivno evropsko kmetijstvo niti evropski potrošnik. Na drugi strani pa praktično ni nasprotovanja rabi zdravil, razvitih s pomočjo genskega inženiringa, od katerih utegnejo imeti potencialne koristi vsi Evropejci (Paarlberg 2010). Podobne razlage razmerij moči, ki na en breg postavljajo politiko večine evropskih in afriških držav, na drugo stran pa krog največjih pridelovalk gensko spremenjene hrane v Latinski Ameriki, ki so tradicionalno bolj pod vplivom Združenih držav Amerike in so tudi same zavzele podobno politiko do vprašanj biološke varnosti, pa so vseeno preveč poenostavljene.

5 Sklep

V prispevku predstavljeno stanje in trendi nas vodijo k potrditvi uvodne predpostavke o zaenkrat še vedno obrobni vlogi gensko spremenjenih organizmov v kmetijstvu afriških držav. Z izjemo Egipta, Burkine Faso in Južnoafriške republike v ostalih državah (vsaj po uradnih podatkih) še ni prisotno komercialno gojenje gensko spremenjenih poljščin, čeprav se multinacionalke čedalje bolj zanimajo tudi za uveljavitev svojih semen in storitev na afriškem trgu, zlasti v prebivalstveno velikih državah. V zadnjih letih o postopnem prodiranju biotehnologije priča tudi širjenje kroga afriških držav s poljskimi poskusi in drugimi raziskavami gensko spremenjenih organizmov, medtem ko se zaradi pomanjkljivih podatkov ni možno opredeliti do trendov na področju uvažanja prehrane, ki vsebuje take sestavine. Prihodnja razprava o razvoju afriškega kmetijstva in morebitni večji usmeritvi v gojenje gensko spremenjenih rastlin bo morala upoštevati ne le morebitne koristi, ampak tudi potencialne negativne učinke na socialno-ekonomskem in okoljskem področju. Predvsem pa bi morala ščititi potrošnika in njegovo pravico, da se na osnovi zadostnega števila kredibilnih informacij in označevanja gensko spremenjene hrane sam odloča o njeni uporabi. Zaenkrat je od vseh afriških držav označevanje gensko spremenjene hrane prisotno samo v Južnoafriški republiki (glej na primer Botha in Viljoen 2009). Skromna je tudi ozaveščenost afriških kmetov o celotni problematiki in alternativah za izboljšanje svojega položaja. Glede na obstoječi sistem imajo mali kmetje v državah v razvoju zelo malo koristi od

biotehnologije. Že Glover (2003) je ugotavljal, da bi morala biti slednja za doseganje znatnejših koristi finančno bolj dosegljiva, primerna za lokalne ekosisteme, skladna z lokalnimi načini preživljanja, upoštevati bi morala tudi razpoložljivost delovne sile ter da ne bi smela omejevat kmetov pri shranjevanju in izmenjavi semen. Prav tako bi morala nuditi sorte z večjo odpornostjo na bolezni, večjo prilagoditvijo na sušo in bolj učinkovito rabo hranil. Poleg dostopa do kreditov bi morali kmetje imeti tudi boljši dostop do trgov in raznovrstnih storitev. Dodamo lahko, da bi bilo za afriške kmete ključno še izboljšanje izobrazbe in vsesplošne infrastrukture, spodbujanje večjega obsega namakanja s sodobnimi in okolju prijaznejšimi tehnologijami, predvsem pa zagotavljanje pogojev pravične trgovine.

Podobna priporočila za izboljšave v afriškem kmetijstvu veljajo tudi v primeru drugačnih razvojnih scenarijev kmetijstva, kot je na primer odločitev za spodbujanje ekološkega kmetijstva. Študije primerov kažejo, da ravno v državah, ki jih je zelena revolucija zaobšla in imajo še vedno nizke vnose mineralnih gnojil ter fitofarmaceutskih sredstev, hektarski donosi ob prehodu v ekološko kmetijstvo ne upadejo. Sčasoma celo dosežejo donose konvencionalnega kmetijstva, za katerega so sicer značilni visoki vnosi. Kot so pokazale študije v vzhodni Afriki (*Organic agriculture ... 2008*), se je z ekološkim kmetijstvom povečal tudi dostop do hrane v širši skupnosti in v večini primerov so poročali o znatnih okoljskih koristih: večji vlažnosti prsti, večjih količinah razpoložljive pitne vode tudi v suhi dobi, manjši eroziji prsti in večjih količinah organskih snovi v prsteh ter večji biotski raznovrstnosti. Vse to kmetom omogoča daljše gojenje pridelkov in večji hektarski donos tudi v slabših naravnogeografskih pogojih, bistveno vpliva na prehransko varnost širše regije in izboljšuje ne le dohodke kmetov, temveč vse vrste kapitala. Ekološko kmetijstvo se tako ponuja kot ugodna alternativa za revne male kmete v Afriki, saj na ta način potrebujejo le minimalne zunanje vnose, uporabljajo pa lokalne in naravne vire v proizvodnji visokokakovostnih in raznolikih proizvodov ter so zaradi sistemskega pristopa h kmetovanju tudi bolj fleksibilni in prilagodljivi na strese (*ibid.*). V opisani kmetijski proizvodnji ni prostora za monokulture, ceni pa se tradicionalna in lokalno pridelana hrana ter preverjene prakse kmetovanja, prilagojene posebnostim okolja.

V okoliščinah pričakovane nadaljnje rasti prebivalstva in počasnega odpravljanja osnovnih socialno-ekonomskih problemov, kot sta lakota in revščina, bo večina afriških držav v prihodnjih letih morala oblikovati bolj konkretno kmetijsko politiko in jasno izdelati svoje prioritete. Pri tem bi bilo smotno upoštevati pozitivne in negativne izkušnje iz primerljivih okolij na drugih celinah, tudi glede gojenja gensko spremenjenih organizmov, ter se v skladu s specifičnostjo svojega geografskega okolja, kmetijske tradicije in spremenjenih prehranskih navad, zlasti vse številčnejšega mestnega prebivalstva, odločiti za scenarije z največjimi vsesplošnimi koristmi za dolgoročno blaginjo svojega prebivalstva.

Literatura

- Africa Environment Outlook 2 (2006). Nairobi: United Nations Environment Programme.
- African lands: Challenges from Angola to Zimbabwe (2005). Cheltenham: Understanding global issues.
- African Model Law on Biosafety. Dostopno prek: http://www.africa-union.org/root/au/auc/departments/hrst/biosafety/AU_Biosafety_2b.htm (3. 3. 2011).
- Africa: up for grabs (2010). Friends of the Earth Europe, in Friends of the Earth Africa. Dostopno prek: <http://www.foei.org/en/resources/publications/pdfs/2010/africa-up-for-grabs/view> (10. 3. 2011).
- Africa – Up in Smoke (2005). London: New Economics Foundation.
- de Blij, Harm J., in Muller, Peter O. (1997): Geography: realms, regions, and concepts. New York: J. Wiley & Sons.
- Botha, Gerda M., in Viljoen, Christopher D. (2009): South Africa: A case study for voluntary GM labelling. Food Chemistry, 119: 1060–1064.
- Clapp, Jennifer (2006): Unplanned Exposure to Genetically Modified Organisms: Divergent Responses in the Global South. The Journal of Environment & Development, 15 (1): 3–21.
- Cole, Roy, in de Blij, Harm J. (2007): Survey of Subsaharan Africa. New York: Oxford University Press.
- Convention on Biological Diversity. Dostopno prek <http://bch.cbd.int/protocol/parties/> (10. 3. 2011).
- Conway, Gordon (2009): The science of climate change in Africa: impacts and adaptation. London: Grantham Institute for Climate Change.
- Economic Report on Africa 2009 (2009). Adis Abeba: United Nations Economic Commission for Africa.
- Economic Report on Africa 2010 (2010). Adis Abeba: United Nations Economic Commission for Africa, 217 str.
- FAO Statistics Division. Dostopno prek: <http://faostat.fao.org/site/550/default.aspx#ancor> (10. 3. 2011).
- Glover, Dominik (2003): Biotechnology for Africa? Democratising Biotechnology: Genetically Modified Crops in Developing Countries Briefing Series. Briefing 10. Brighton: Institute of Development Studies.
- Human Development Report 2003 (2003). New York: United Nations Development Programme.
- Human Development Report 2010 (2010). New York: United Nations Development Programme.
- James, Clive (2010): Global Status of Commercialized Biotech/GM Crops. Ithaca, ISAA.
- Moola, Shenaz, in Munnik, Victor (2007): GMOs in Africa: food and agriculture. Johannesburg: The African Centre for Biosafety.
- Organic Agriculture and Food Security in Africa (2008). New York, Geneva: UNCTAD, UNEP.
- Paarlberg, Robert (2010): GMO foods and crops: Africa's choice. New Biotechnology, 27 (5): 609–613.
- Pulsipher, Lydia M., in Pulsipher, Alex (2008): World regional geography: global patterns, local lives. New York: W.H. Freeman and Company.
- Rauch, Theo (2007): Afrika im Prozess der Globalisierung. Braunschweig: Westermann.
- The Millennium Development Goals Report 2010 (2010). New York: United Nations.

The Millennium Development Goals Report 2005 (2005). New York: United Nations.

The Pros and Cons of Genetically Modified Seeds. Dostopno prek: <http://online.wsj.com/article/SB126862629333762259.html#articleTabs%3Darticle> (9. 3. 2011).

Who Benefits from GM crops? An industry built on myths (2011). Amsterdam: Friends of the Earth International.

World Development Indicators 2010 (2010). Washington: The World Bank.

World Population Prospects: the 2008 Revision. Population Division of the Department of Economic and Social Affairs of the United Nations Secretariat. Dostopno prek: <http://esa.un.org/UNPP> (8. 3. 2011).

Naslov avtorice:

dr. Katja Vintar Mally, docentka

e-mail: katja.vintar@ff.uni-lj.si

RECENZIJE KNJIG

uredila Andreja Vezovnik

Igor Vobič

Dejan Jontes: Novinarstvo kot kultura: miti in vrednote.

Ljubljana: Založba FDV, zbirka Kiosk, 2010.

155 strani, (ISBN 978-961-235-409-1), 16,00 evrov

V znanstveni monografiji *Novinarstvo kot kultura: miti in vrednote* Dejan Jontes izhaja iz izhodišča, da so novinarji del kulture in da to kulturo tudi soustvarjajo – »z rituali, konvencijami, pomeni in simbolnimi sistemi, ki tvorijo diskurze o javnih dogodkih« (str. 8). Asistent na Fakulteti za družbene vede ubira kulturni pristop, ki temelji »na neesencialističnem razumevanju novinarstva« (prav tam) in postavlja pod vprašaj temeljne koncepte, s katerimi se novinarstvo (samo)opredeljuje in reproducira svojo avtoriteto v javnem komuniciranju. Knjigo, ki je nastala na podlagi doktorske disertacije, poleg uvoda in zaključka tvori pet poglavij: prvo in drugo obravnavata ključne premise kulturnega pristopa ter s sintetiziranjem del Jamesa Careyja in Stuarta Halla ter njunih konceptualnih sorodnikov postavljata teoretske nastavke naslednjih treh delov, v katerih se Jontes v slovenskem kontekstu loteva razčlenjevanja objektivnosti kot ideala in rituala, novinarstva kot interpretativne skupnosti ter diskurza novinarske profesionalizacije. Avtor objavlja analizo »skozi čas« (str. 9), vendar je preklapljanje med sinhronim in diahronim prerezom v nadaljevanju konceptualno nekoliko pomanjkljivo in selektivno, kar nekoliko skazi teoretsko natančno in empirično bogato analizo paradoksov ideala objektivnosti, procesov profesionalizacije in zamišljanja slovenskih novinarjev.

V prvem poglavju Jontes vzpostavlja novinarstvo kot ideološko prakso, ki redko ponuja »kritiko tiska v tisku s strani tiska« (str. 18) in ki novinarje postavlja »v« kulturo, saj »niso zgolj prenosniki informacij, pač pa tudi posredniki pomenov«, ki sporočajo, kaj je dobro in slabo, moralno in nemoralno, primerno in neprimerno (str. 14). Poudarja, da je kulturna obravnava nezdružljiva z novinarskim diskurzom, saj zavrača »glavni novinarski mit o novicah kot bolj ali manj natančnem odsevu realnosti« (str. 14–15) in vztraja, da so novice rezultat različnih dejavnikov v specifičnih kontekstih, od birokratskih omejitev dela do narativnih strategij novinarskega upovedovanja. Avtor tako dekonstruira ločevanje med novinarstvom kot poklicem in dejavnostjo ter meje med novinarstvom in fikcijo, tabloidi in popularno kulturo. Jontes kulturni pristop definira tudi tako, da ga ločuje od »dominantnega pristopa« (str. 14), »prevladujočih predpostavk v novinarstvu« (str. 20) oziroma »tradicionalnih akademskih pristopov« (prav tam). Teh natančno ne razčlenjuje, zato skupaj delujejo kot nekakšen monolitski antipod, utemeljen predvsem na klasični paradigmi novinarstva, ki sloni na liberalnih konceptih demokracije, participacije in oblasti.

V drugem poglavju avtor nadaljuje s postavljanjem teoretskega okvira. Kot ključna nastavka za obravnavo novinarstva kot kulture vzame dela znanilcev »kulturnega obrata« v preučevanju komuniciranja – Jamesa Careyja in Stuarta Halla. Posebej se posveča Careyjevi rekonceptualizaciji komuniciranja, eni prvih vplivnejših kritik proučevanj komuniciranja, osredotočenih na modele pošiljatelj–kanal–sprejemnik. Posebej dragoceno je prepoznavanje vezi med Careyjem in ameriškim pragmatistom Johnom Deweyjem, ki je pionirsko ugotavljal, da družba ne obstaja le s transmisijo, ampak v transmisiji. Po Jontesovo je v smislu kritike transmissijskih modelov še pomembnejši Hall, predvsem njegov model ukodiranja in razkodiranja, ki vsebuje nastavke za nadaljnje ideje, ki so zaznamovale kulturne študije – od artikulacije, ideologije dominantne paradigme do koncepta aktivnega občinstva. Poglavje ponuja teoretsko izostren pogled v razvoj kulturnih študij in kompleksen premislek o njihovi vlogi v proučevanju komuniciranja, pri čemer Jontes teh nastavkov vsaj eksplicitno ne naveže na preučevani pojav – novinarstvo. Kljub na videz pretrgani rdeči niti knjige lahko to poglavje sprejmemo kot vir epistemološkega ozračja, v katerem mora bralec brati nadaljnja tri poglavja in v katerem ob natančnem branju vendarle uspeva prepoznavati odtenke, ki osmišljajo avtorjevo analizo.

Jontes v naslednjih treh poglavjih obravnava diskurzivno konstrukcijo novinarstva v »kakovostnem tisku«, učbenikih novinarstva in obrazložitvah novinarskih nagrad v Sloveniji. Poglavji *Objektivnost kot ideal in rutina* ter *Novinarske interpretativne skupnosti* tako utemelji na analizi 552 prispevkov o novinarstvu v letih 1955, 1965, 1975, 1985, 1995 ter 2005 in 2006. Osredotoča se na reprezentacije novinarstva v interpretativnih žanrih v »kakovostnem tisku«; izmed informativnih vzame le intervju. Jontes si pri izbiranju prispevkov pomaga z dihotomijama, ki ju v uvodu in prvem poglavju zavrača – in sicer tisto med »kakovostnim« in »tabloidnim« tiskom ter med »informacijo« in »interpretacijo« v novicah.

V tretjem poglavju avtor razkriva ideološke premise novinarske objektivnosti, ki jo opredeli kot »glavno normo novinarskega poklica« (str. 52) in »temelj novinarske avtoritete« (str. 59). Jontes predstavlja prepletene politične, ekonomske, kulturne in tehnološke okoliščine vznika in razvoja norme objektivnosti v novinarstvu. Pregledno se loteva kritik novinarske objektivnosti in ugotavlja, da norma objektivnosti novinarje definira znotraj meja hegemonskega sistema, in ne kot predstavnike progresivnih sil, da je pristranska do neodvisnega mišljenja, saj slabi intelekt, ker ga obravnava kot nezainteresiranega opazovalca, ter da sprevrta idejo odgovornosti, saj novinarje odvezuje do kreiranja procesov in razmerij. Skozi prizmo koncepta strateškega rituala nato analizira prispevke o novinarski objektivnosti v slovenskem tisku. Prepoznava strategije, kako novinarji osmišljajo novinarsko objektivnost kot temelj svoje verodostojnosti in osnovo demokratičnega potenciala komuniciranja. Jontes analizira le novinarske prispevke iz let 1995, 2005 in 2006, češ da »v vzhodni Evropi lahko o vzpostavljanju objektivnosti kot ključnega dela novinarske paradigme govorimo po razpadu socialističnih sistemov po letu 1990« (str. 48). Do take teze, ki daje Jontesovi analizi selektiven značaj, moramo biti zadržani. Ne le da bi bilo v tej luči vredno analizirati novinarske prispevke o novinarstvu v času občutnih družbenih sprememb pred dvema desetletjema, ko so se »stari« novinarji, ki so normativno veljali za zagovornike interesov delavskega razreda, preobrazili v »nove« novinarje, ki poskušajo zavezani javnosti objektivno posredovati družbeno realnost, temveč bi bilo dobrodošlo prečesati tudi prispevke iz obdobja »samoupravnega novinarstva« – v njem je bila namreč objektivnost več kot ideal. Šlo je namreč za v takratnem novinarskem kodeksu eksplicirano normo objektivnosti, ki ni bila osnovana na pragmatičnem razumevanju resnice kot v primeru klasične paradigme novinarstva, o kateri piše Jontes, temveč je resnico uokvirjala skozi prizmo dialektike zgodovinskega materializma kot osrednjega gibalca neubranljivega zgodovinskega napredka. Znotraj take koncepcije sveta in sodelovanja med ljudmi so »samoupravni novinarji« normativno postali odvetniki delavcev v njihovem zgodovinskem boju in prevzeli specifično transformativno vlogo. Ne glede na pogosto reduciranje takratnih novinarjev na družbenopolitične delavce v ožjem smislu – ali pa ravno zaradi tega – bi bilo za razumevanje slovenskega novinarstva kot kulture nedvomno pomembno analizirati novinarsko osmišljanje objektivnosti v času socialističnega samoupravljanja, ko so jo novinarji konstruirali kot strateški ritual, ki je bil verjetno drugačen kot danes.

V četrtem poglavju se avtor kulturne obravnave novinarstva loteva s konceptom interpretativnih skupnosti. Pri tem jih ne razume kot predhodnih k vprašanju vrednot, ampak kot načine utrditve in preureditve vprašanja vrednot. Prispevke analizira v »dvojnem času« ter vzpostavlja konstruiranje novinarjev in njihove avtoritete prek dveh načinov interpretacije: lokalnega in trajnostnega. Kar Jontes izpušča v prejšnjem poglavju, vsaj deloma dopolnjuje v tem, ko z analizo »v dvojnem času« ugotavlja, kako so novinarji začeli spreminjati okvire »socialističnega novinarstva«, »da bi izpostavili pomembnost objektivnega poročanja« (str. 91). Pri prepoznavanju »socialističnega novinarstva« je avtor nekoliko površinski, saj se zdi, da premalo upošteva jugoslovanske posebnosti, utemeljene na odmiku od leninističnih idealiziranj tiska kot kolektivnega propagandista, agitatorja in organizatorja, na katere sta v osemdesetih letih opozarjala France Vreg in Slavko Splichal. Kljub temu je analiza dragocena, saj zgoščeno in pregledno prepoznava implicitno idealiziranje novinarstva, kar se kaže predvsem v izpo-

stavljanju teženj po obveščanju javnosti, raziskovanju koruptivnih dejanj in iskanju resnice ter poudarjanju težavnosti poklica in žrtvovanj, potrebnih za njegovo opravljanje.

Jontes se v petem poglavju skozi analizo devetih visokošolskih novinarskih učbenikov in utemeljitev sodobnih novinarskih nagrad Društva novinarjev Slovenije in Sklada Josipa Jurčiča spopada še z eno »nodalno točko« novinarske avtoritete – profesionalizacijo. Učbenikom očita nezgodovinskost, neproblematično obravnavanje procesov profesionalizacije, individualiziranje in psihologiziranje novinarjev ter idealiziranje objektivnosti. Podobno, trdi Jontes, tudi novinarske nagrade novinarstvo obravnavajo predvsem v okviru profesionalizma. V analizi obrazložitev nagrad kritično obdeluje metaforo ogledala, pripisan čut za novice, mit o velikem reporterju, ideal služenja javnosti, novinarsko vlogo varuha človekovih pravic ter razlikovanje med »resnim« in »rumenim« tiskom. Poglavje razstavlja procese profesionalizacije, ki vzpostavljajo in ohranjajo novinarje kot privilegirane posredovalce realnosti, in implicira, da bi morebitna deprofesionalizacija lahko prispevala k ponovni vzpostavitvi ustvarjalne in intelektualne avtonomije novinarjev.

V sklepnem delu Jontes na treh straneh in pol preleti glavne ugotovitve monografije in pravi, da bo za »uspešno prihodnost« novinarstva pomembna »prilagojena novinarska kultura, ki bo namesto zgolj zaverovanosti v svoje ideale sposobna nasloviti izzive spreminjajočega tehnološkega in tudi ekonomskega okolja« (str. 132). Dlje v svojem razmišljanju žal ne gre. Kljub nekaterim izpostavljenim pomanjkljivostim monografije, ki izhajajo iz tega, da se novinarski objektivnosti posveča predvsem po diskurzivnem prelomu pred dvema desetletjema, je delo *Novinarstvo kot kultura: miti in vrednote* pomemben prispevek k akademskemu in tudi siceršnjemu premišljevanju o novinarstvu, saj s poglobljenim teoretskim razglabljanjem in preglednimi empiričnimi izsledki predstavlja uporabno orodje, ki nam lahko pomaga, kot bi zapisal Michael Schudson, da v tisku ne vidimo Supermana, če je v resnici Clark Kent.

Valter Cvijić

Taja Kramberger in Drago Braco Rotar: Misliti družbo, ki (se) sama ne misli. Ljubljana: Založba Sophia, 2010. 244 strani, (ISBN 978-961-6768-25-2), 19,80 evra

Avtorja, ki ju poznamo po njuni intelektualni produktivnosti (in pogumu), v knjigi *Misliti družbo, ki (se) sama ne misli* nudi sofisticirano delo kritične produkcije, ki jo premoreta sodobno družboslovje in humanistika. Delo ne vztraja pri nekakšni paradigmi zunanosti, nevtralnosti in indiferentnosti, temveč je namenjeno deviantni »politični živali«, ki produkcijo vedenja razume kot inherentno povezano s konkretnim političnim interveniranjem.

V kolaborativnem pisanju avtorja najprej poudarita pomen razločitve med *memorijo* in *zgodovino* kot različnima odnosoma do preteklosti, ki ju je nujno natančno razločiti in definirati. Politična formulacija, ki izhaja iz izmenljive rabe in pomanjkanja raziskovalno-analitične dimenzije in ki bi se lahko uprla ideološkemu ukrivljanju in tehnologijam oblasti, prevaja to konceptualno zmedo v projekte nacionalističnega in etničnega homogeniziranja ter šovinizma. Za avtorja je kolektivna memorija »vselej bila in ostaja pomemben zastavek v boju posamičnih družbenih skupin za oblast; polastiti se memorije kolektiva pomeni vzpostaviti nadzor nad selekcijskimi mehanizmi memorije in regulirati pozabo« (str. 14). Medtem ko se memorija vzpostavlja prek notranje demarkacije in rigidnosti meja (tako memorije kot pozabe), zgodovina funkcionira prek transgresije teh meja, saj je ne zanima produkcija homogenosti in podobnosti, temveč pojav disjunktur, tenzij, razlik in nasprotij, ki vselej perforirajo imaginarne meje poe-

notenega, teritorializiranega kolektivnega obstoja. Misijo zgodovinopisja avtorja razumeta kot obstoj množstva zgodovinopisnih režimov, ki predelujejo in razčlenjujejo notranjo organizacijo kolektivnih memorij, in ne kot hegemonsko podreitev zgodovine sleherni politični oblasti – proti služabniški zgodovini in onkraj nje. Taja Kramberger to zastavitev odnosa do preteklosti prikaže na primeru španske državljanske vojne in pojava internacionalne mreže, ki se je vključila v protifašistični boj na eksperimentalnem ozemlju evropskega nacifašizma v Španiji. Krambergerjeva tu najprej pokrije zgodovinske vidike fašističnega vojaškega udara kot osrednjega živčevja protirevolucije oziroma konsolidiranega napada reakcionarnih razredov na drugo republiko, nato pa nadaljuje z analizo Pariza kot posebnega tranzicijskega prostora oziroma posvečenega republikanskega kraja memorije v organizaciji internacionalne antifašistične mobilizacije; Pariza kot prostora srečevanja sil pod skupnim imenovalcem protifašizma, prostora rekrutacije, financiranja, agitiranja in internacionalizacije španskega scenarija. Obenem avtorica odpira diverzen »katalog« krajev memorije slovenskih republikancev, ki so odhajali v Španijo. Te kraje memorije označuje za ostanke bojev ali, drugače rečeno, kot konstitutivne elemente zgodovine: »Rekonstruiranje teh krajev memorije v redu zgodovine oziroma zgodovinopisja pomeni analitično rekonstrukcijo nekega arhiva skupaj z njegovimi vrednotami, socialnimi identitetami in mentalnimi preokupacijami« (str. 105). Sicer gost opis avtorica sklene z nenavadno kratko in površno politično dedukcijo. V želji, da bi se izognila »objektivistični« zgodovini španske državljanske vojne, avtorica španski scenarij grobo podredi dvema nasprotnima unitarnima totalitetama, republikancem in fašistom, ter pri tem popolnoma izpusti notranje tenzije in boje za hegemonijo, ki so obstajali v času vojne na republikanski strani in ki so bili na samem koncu tudi destruktivni v boju proti fašističnemu udaru. Samega pojava nasilja med državljansko vojno ni mogoče preprosto simetrično izmeriti, temveč ga je treba kvalitativno razdelati z razrednega vidika.

V delu ne gre izpustiti še ene ključne dimenzije: kritike neoliberalizma oziroma – po Bourdieuju in Wacquantu – »nove planetarne vulgate«, s katero se v knjigi pogosto srečujemo. Seveda za to pervazivnost kritike v delu obstajajo razlogi, ki izhajajo tako iz splošnejše analize družbene situacije kot subjektivne izkušnje discipliniranja kritične, »odklonske« produkcije vedenja in avtonomne politične prakse v lokalnem akademskem prostoru. Tu je koncept v glavnem povezan z lokalizirano kritiko posameznikov in institucionalnih okolij, ki jih avtorja označujeta kot nosilce degeneracije intelektualnega okolja in povsem ekonomistične in protiintelektualistično naravnane subjekte, ki prispevajo k dekompoziciji univerze kot avtonomnega polja mišljenja ter dušitelje intelektualne in raziskovalne dialektike, odprte za kritično produkcijo vedenja, ter nenazadnje kot prostora, ki se zaveda posledic spoznanj za družbeno življenje. Želja po reku-peraciji avtonomije znanstvenega polja in univerze se zdi mestoma povsem upravičena, vendar pa je tudi povsem nekritična. Podoba družbeno odgovorne znanosti in intelektualca, ki v samoti ali v omejenem krogu sebi podobnih producira oblike vedenja in kategorično diskvalificira tiste zunaj »epistemičnega praga disciplin«, je nezmožna prepoznati hierarhije, segmentacijo in odtujitev, ki jo producira ne le neoliberalni fetiš zasebnega kot nekaj, kar naposled vdira tudi na univerze, temveč tudi tisto, kar upravlja država, torej javno. Sama usmeritev v klasične kritike neoliberalizma kot nekakšno izključno nasilje nad javnim v prid zasebne akumulacije namreč ni zmožna prepoznati mutacij, ki se dogajajo ne zaradi izginjanja javnega, temveč zaradi prekrivanja ter nerazločljivosti med javnim in zasebnim. Takšna kritika je ključna za razumevanje dinamik onkraj toge dihotomije, ki se v delu pogosto predvideva.

Krambergerjeva, sledeč sociologu Danilu Martuccelliju, ki je antagonizme v globalnih procesih in dinamike razmerij moči klasificiral kot antagonizme tekmovalnih, protežiranih, prekarnih in izključenih, tako zapiše, da se naposled ti antagonizmi materializirajo tudi znotraj univerzitetnega polja: »Vse štiri družbene skupine so si v sodobnem svetu, potopljenem v neoliberalno vizijo sveta, našle svoje mesto tudi na univerzi, ki je pred vdorom neoliberalizma veljala za relativno avtonomen družbeni sektor, in s tem prispevajo k oblikovanju nove logike

delovanja disciplinskih polj in akademske hierarhizacije znotraj univerzitetnega polja» (str. 140). Kritika neoliberalizma, ki mestoma deluje zgolj še kot nekakšna psovka, je tudi ena najšibkejših točk dela. Medkulturnost in multikulturnost, denimo, avtorica umesti v kontekst globalnega neoliberalizma. In kateri so atributi, ki jih pripiše neoliberalizmu? »Zgodovinopisno družbeno polje ni zunaj te nove divizije, če jo je v Sloveniji sploh zaznalo; strukturna sorodnost med ideologijama nacionalizma in neoliberalizma (verojansko raven, naturalizacija ideoloških posegov, hierarhična struktura, izkoriščevalska razmerja, izključevalnost idr.) je marsikje povzročila to, da so agensi na položajih le zamenjali ideološko ogrinjalo in slovar in se hitro prilagodili novim razmeram« (str. 140). Z antropološkega vidika ima neoliberalizem seveda veliko opraviti s pojavom nekakšnih teoloških momentov in konstrukcijo oziroma reprodukcijo specifičnih družbenih imaginarijev, kar so nam izjemno učinkovito in inovativno prikazale številne etnografije zadnjih letih. Vseeno pa je diskvalifikacija zgornje deskripcije potrebna, saj posplošeni atributi sovpadajo s splošno naravo kapitalistične produkcije in etično sodbo, ki jo poznamo že od Marxa naprej, vsekakor pa ne z unikatnimi tehnologijami oblasti, značilnimi za neoliberalno protirevolucijo zadnjih tridesetih let.

Delo *Misliti družbo, ki (se) sama ne misli* je primarno delo *parrhesie* – neustrašnega govora – kot diskurzivne modalitete, ki v pravem pomenu tvega in pogumno producira resnice iz margine. Spekter neustrašnega govora animira večino dela, kar avtorja poudarita že v uvodu – njun namen je preseganje navidezne ritualne spodobnosti, ki zakriva dejanska razmerja moči in procese hierarhiziranja. Ustvarjanje intelektualno produktivnih razmer, sledeč avtorjema, terja naslavljanje nestrinjanj na naslovnike, ki »so jih napuh, lov na korist in nadutost napotili v znanstveno polje, kjer ne bi smeli biti« (xiv). Neustrašni govor najpogosteje pomeni tveganje, saj je antagonističen institucijam, ki vzpostavljajo prakse discipliniranja in kaznujejo neusmiljenost kritike. Neznosnost avtoritarnosti in nepravilnosti pa ne pomeni nujno aktiviranja žalosti kot ključnega mehanizma političnega delovanja. Avtorja tu navdihuje Foucault, ki v svojem *Uvodu v nefašistično življenje* (Foucault v Deleuze in Guattari 2004: xiii–xvi) zavrača žalost in zatekanje v reprezentacije kot modaliteto militantnosti.

Referenca

Deleuze, Gilles, in Guattari, Felix (1984/2004): *Anti-Oedipus*. London: Continuum International Publishing Group.

Mihael Topolovec

Roman Kuhar: Intimno državljanstvo.

Ljubljana: ŠKUC, zbirka Lambda, 2010.

233 strani, (ISBN 978-961-6751-36-0), 18 evrov

Vpliv institucionalne politike in njenih družbenih podaljškov v obliki norm, vrednot in načinov izključevanja na izraze »vsakdanjega« življenja, ki se na najbolj poglobljeni ravni dotikajo intimnih izbir, identitetnih pripadnosti, teles in seksualnosti, je poglavitna tema številnih znanstvenih razprav že vsaj od pojava feminizma dalje. Ugotovitev, da je osebno politično pa kljub temu na ravni prevladujočih političnih praks, še vedno ostaja prezrto dejstvo, ki se v luči sodobnih zahtev po političnem priznanju s strani marginaliziranih skupin zdi kot popolnoma nov pojav. *Intimno državljanstvo*, delo avtorja Romana Kuharja, ki državljanstvo kot splošno kategorijo pripadanja določeni politični skupnosti postavlja v okvir politik gejevskih in lezbič-

nih gibanj, s široko interdisciplinarno obravnavo pokaže na to, da imajo aktualne politizacije intimnega za seboj že dolgo zgodovino. Bogat presek socioloških in politoloških teorij, osredotočenih na področje gejevskih in lezbičnih skupnosti, avtorju služi za kritično refleksijo tako dominantnih politik, ki geje, lezbijke, biseksualne, transseksualne in interseksualne osebe ter vse ostale queer posameznike postavljajo v diskriminiran položaj drugorazrednih državljanov, kot tudi sodobnih trendov znotraj gejevskega in lezbičnega aktivizma.

Državljanstva avtor ne razume zgolj kot pravni status dolžnosti in pravic, ampak opozarja na vplive, ki jih imajo državljanske politike na možnosti aktivne udeležbe posameznikov znotraj določene politične skupnosti. Šele razumevanje državljanstva kot ekonomske, socialne, simbolne in kulturne prakse participacije približa ta pojem Plummerjevi opredelitvi intimnega državljanstva, ki kaže na spolno in seksualno zaznamovanost te politične kategorije. Ta preplet političnega in seksualnega ima številna znanstvena ter zgodovinska ozadja, ki jih delo predstavi na način postopnega oženja sicer teoretsko širokega okvira. Prvo poglavje tako razumevanje seksualnosti umešča med uveljavljeni sociološki paradigmi esencializma in družbenega konstruktivizma, ki služita za nadaljnjo razumevanje politik gejevskega in lezbičnega gibanja ter njihovih soočanj s konceptom državljanstva.

Esencializem vse od prvih stoletij našega štetja prek začetkov krščanstva do vrhunca v znanostih 19. stoletja opredeljuje (hetero)seksualno identiteto kot enovit odraz moralnega, naravnega ali telesnega reda, ki je predvsem v funkciji določevanja in nadzorovanja tega, kar velja za njegovo deviacijo. Šele antropološka odkritja medkulturnih variacij seksualnega vedenja v začetku 20. stoletja omogočijo premislek o družbeni pogojenosti seksualnosti, ki pozneje v kontekstu simboličnega interakcionizma posamezniku pripiše aktivno vlogo pri oblikovanju lastne družbene identitete. Vendar pa je družbeni konstruktivizem širšo politično dimenzijo pridobil šele s pojavom Foucaulteve diskurzivne analize, ki je dotedanja konstruktivistična dognanja dokončno očistila esencialističnih prvin nekritičnega prevzemanja predpostavk o fiksni identiteti in družbenih normah.

Razkrivanje disciplinirajočih razmerij moči, ki prek diskurzov vednosti proizvajajo identiteto, ter zahteva po emancipatorni razpustitvi obstoječih identitetnih oblik in pojmovanj naredita iz Foucaulta znanilca tega, kar pozneje v luči zgodovine gejevskega in lezbičnega gibanja lahko imenujemo queerovska politika. Njen projekt transformacije heteronormativnih družbenih razmerij ter upoštevanja heterogenih pozicij znotraj gejevskih in lezbičnih skupnosti ima svoje temelje v začetkih organiziranega gibanja po Stonewallu, vendar je zaradi svoje radikalnosti povečini ostajal ločen od dejanske politične prakse. Tako se sodobni tokovi gejevskih in lezbičnih gibanj zaradi realnih učinkov subjektivnega občutenja stabilne identitete ter zahtev reprezentativnih demokracij po zastopanju enotnih kolektivov poslužujejo pragmatičnega esencializma v obliki prevladujočih identitetnih politik. Tovrstne politike prenašajo model integracijskih prizadevanj etničnih manjšin na raven gejevskih in lezbičnih skupnosti ter se tako neprestano gibljejo na tankem robu med progresivnimi težnjami po širših družbenih spremembah na eni strani in regresivno asimilacijo v večinsko družbo na drugi. Roman Kuhar pokaže na dominantnost identitetne politike tudi na primeru slovenskega gejevskega in lezbičnega aktivizma, vendar pri tem hkrati opozori na politično specifičnost, ki ga je slovensko gibanje imelo v svojem začetnem obdobju pred osamosvojitvijo. Asimilacijska faza, ki s svojimi zahtevami po dekriminalizaciji in demedikalizaciji praviloma predstavlja začetno fazo gejevskih in lezbičnih gibanj, je bila v slovenskem kontekstu izpuščena, saj je do tovrstne normalizacije homoseksualnosti prišlo že pred pojavom organiziranega gibanja v letu 1984. Za izhodiščno točko so tako bile postavljene teme identitetnih politik (npr. partnerske pravice in prepoved diskriminacije), ki so svojo artikulacijo dobile znotraj queerovskega konteksta novih družbenih gibanj.

Metoda kategoriziranja pojmov, ki je bila v drugem poglavju knjige uporabljena pri razločevanju gejevskih in lezbičnih politik kot oblik intimnega državljanstva, se v tretjem poglavju ponovi v razpravi o splošnem konceptu državljanstva. Za izhodiščno točko avtorju služi kritika

univerzalističnega koncepta državljanstva, na katerem temeljijo obstoječe liberalne demokracije. Državljanstvu, ki po zgledu Marshallove delitve na civilne, politične in socialne pravice ne upošteva razlik v spolnih, seksualnih in drugih družbenih umeščenostih posameznikov, avtor zoperstavi bolj vključujoče modele različnih avtorjev. Vendar pa se »pozitivna diskriminacija« družbeno in politično šibkih skupnosti, ki jo v obliki podpiranja manjšinskih kulturnih izrazov skozi določevanje posebnih pravic ter finančnih pomoči vpeljuje diferenciran (Iris Young), multikulturen (Will Kymlicka) in radikalni (Chantal Mouffe) model državljanstva, pogosto ni sposobna ločiti od svoje negativne plati izključevanja. Najuspešnejši poskus razrešitve problema politične zaježitve pluralnosti in njene združitve z liberalnim idealom individualne svobode Roman Kuhar vidi v statusnem modelu (Nancy Fraser), po katerem vključitev v določeno politično entiteto, ki zaradi institucionalizacije presega intimne oblike kolektivnih formacij, predstavlja pridobitev ekonomsko in simbolno določujočega statusa. Tako razumevanje državljanstva kot univerzalnega temelja enakosti, ki se uresničuje skozi dane možnosti participacije partikularnih intim, v sebi združuje in hkrati izboljšuje značilnosti predhodnih modelnih predlogov.

V *Intimnem državljanstvu* bralec ne najde preprostih zagovorov tistih vrst javnih politik, ki bi pri svojem upoštevanju identitetnih pripadnosti izhajale iz zahtev po državni instrumentalizaciji zasebnega, ampak je neprestano soočen s kompleksnostjo obravnavane problematike. To je morda najbolj vidno v četrtem poglavju, kjer avtor koncept intimnega državljanstva pretresa skozi dilemo, ki je v temelju vseh obravnavanih razprav v knjigi – dilemo o razmerju med javnim in zasebnim. Čeprav znanstvena artikulacija intimnega državljanstva izhaja iz feministične kritike liberalne delitve na javno in zasebno, obstajajo nasprotovanja podiranju mej med tema dvema sferama, ki ne podpirajo patriarhalnih zasnov liberalizma. Taizhajajo iz politične misli Hanne Arendt, saj politizacijo intimnih vprašanj vidijo kot način ukinjanja političnega prostora, kar je glavni vzrok družbenega izključevanja. Tudi na tem mestu se kot kompromisna rešitev s potencialno možnostjo dejanske realizacije na ravni institucionalne politike pojavi teorija Nancy Fraser, ki v javnem izkazovanju zasebnega vidi participatorno enakost, medtem ko je (ne)pravičnost temeljni kriterij za določevanje tega, katere vidike zasebnosti je treba politizirati. V predzadnjem poglavju se avtor postopoma oddalji od teoretske analize pojmov in se osredotoči na konkretno ponazoritev pravic seksualnega državljanstva, ki izhajajo iz aktualnih zahtev gejevskega in lezbičnega aktivizma. Prizadevanja za pravno ureditev področja zaščite pred homofobijo, javne reprezentacije homoseksualnosti in legalizacije istospolnih partnerstev razdeli po vzoru Richardsonove delitve na pravice prakse, pravice identitete in pravice, ki izhajajo iz partnerske zveze. Predvsem slednje, ki z izpostavljanjem homoseksualnih porok predstavljajo prevladujoči trend sodobnih gejevskih in lezbičnih politik, so vzrok trenj med identitetno in queerovsko politiko, med integracijo v heteronormativno družbo ter njeno kritiko, iz katerih avtor izpelje najbolj inovativen koncept celotne knjige – koncept problemske politike. Roman Kuhar rešitev, ki bi ukinjala pragmatični esencializem identitetnih politik in nerealistične zahteve queerovske politike po preseganju identitet, vidi v osredotočenju gejevskih in lezbičnih politik na problem (npr. homofobija ali heteronormativnost). Ta presega identiteto kot ključno referenco, na katero se sklicujejo politične zahteve, in je hkrati skupen različnim identitetnim pripadnostim, ki se ne omejujejo zgolj na gejevske in lezbične skupnosti. S problemsko politiko bi intimno državljanstvo postalo sredstvo političnega izpostavljanja podrejenosti se razmerij moči, ki delujejo tako znotraj identitete kot tudi zunaj nje. Zasnovo te nove politike, kot trdi Kuhar, izhajajoč iz misli Plummerja, lahko najdemo v različnih intimnih zgodbah, ki pripovedujejo o želji po političnih potrditvah in vključitvah. Dajanje glasu zgodbam, ki v slovenski znanosti in politiki ostajajo preslišane, je zagotovo pomemben prispevek *Intimnega državljanstva*.

Mitja Durnik

Štiblar, Franjo: Bančništvo kot hrbtenica samostojne Slovenije.

Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

347 strani, (ISBN978-961-254-227-6), 39 evrov

V času globalne gospodarske krize je vloga bank še posebej izpostavljena. V veliki meri ravno njihovo delovanje pomembno vpliva na strategije, ki jih države uporabljajo za zmanjševanje negativnih učinkov v mednarodnem in domačem poslovanju. Avtor v knjigi *Bančništvo kot hrbtenica samostojne Slovenije* izhaja iz predpostavke, da je bančništvo eden pomembnejših parametrov razvoja slovenske države in njene poznejše integracije v evropsko okolje. Slednje je bilo posebej pomembno pri pripravah na uvedbo evra kot nove valute. Po avtorjevem mnenju je dodana vrednost v razvoju slovenskega bančnega sistema v tem, da so banke večinoma ostale v domači lasti, obenem pa, kot je v knjigi posebej izpostavljeno, so neslavno sodelovale pri mnogih menedžerskih prevzemih oziroma pri t. i. »tajkunizaciji«.

Knjiga ima štiri dele. V prvem delu obravnava zgodovinske okoliščine bančništva pred osamosvojitvijo in poudarja pomen Banke Slovenije kot osrednjega nadzornika bančnega sistema v Sloveniji. V drugem delu kronološko preučuje razvoj bančnega sistema v samostojni Sloveniji, v tretjem pa izpostavlja nekatere pomembne parametre razvoja sektorja, kot sta korporativno upravljanje in medsektorska primerjava bančnega sektorja v Sloveniji. V četrtem, sklepnem delu skuša ponuditi prihodnjo vizijo razvoja bančništva.

Avtor v prvem delu knjige poudarja, da je imelo bančništvo za Slovence pomembno vlogo že v času avstro-ogrškega cesarstva. V prvi dekadi 20. stoletja se je na t. i. »nenemškem« območju vzpostavljalo korporativno bančništvo, ki je pomenilo tudi ustanovitev prve domače inkorporirane banke – Ljubljanske kreditne banke. Z ustanovitvijo Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev leta 1918 so vrzel v izgubi nekdanjega avstro-ogrškega imperija zapolnili pozitivni učinki poddržavljanja podjetij in bank, odprtje jugoslovanskega trga ter ekspanzivna monetarna politika. V obdobju velike gospodarske in finančne krize v tridesetih letih prejšnjega stoletja je slovenski bančni sektor utrpel velike izgube in se soočil z drastičnim upadom bančnih aktivnosti. Pravna ureditev bančništva po drugi svetovni vojni do leta 1963 se je hitro spreminjala zaradi različnih vizij o prihodnjem ekonomskem in bančno-kreditnem sistemu. V obdobju administrativnega sistema (1945–1952) je potekala postopna centralizacija bančnih funkcij v Narodni banki Jugoslavije. Obdobje prve decentralizacije (1953–1965) je pomenilo prehod iz administrativnega upravljanja v samoupravljanje, kjer so se začele množično ustanavljati komunalne banke in hranilnice. Cilj reform v obdobju druge decentralizacije (1966–1971) je bil poskus izboljšanja delovanja celotnega gospodarstva, ob tem pa se je novim okoliščinam prilagodil tudi sistem načrtovanja. V obdobju ustavnih amandmajev iz leta 1971 (in 1972–1976) je država banke na novo definirala kot samoupravne finančne organizacije, ki naj bi jih gospodarstvo upravljalo neposredno.

Nova ustava iz leta 1974 je uveljavila nova načela upravljanja v poslovnih bankah, kjer je vsak posameznik pridobil pravico do upravljanja s tem, ko je vlagal svoje finančne vire. V tem obdobju je bilo poleg Narodne banke Jugoslavije ustanovljenih še osem narodnih bank v sistemu šestih republik in dveh avtonomnih pokrajin. Obdobje zakona o združenem delu (1977–1983) je pomenilo ustanavljanje nove oblike v bančnem sistemu – interne banke, ki so jo ustanovile temeljne organizacije združenega dela, delavcem pa je bilo omogočeno neposredno odločanje na polju financiranja in reprodukcije. Bančni sistem je bil zasnovan kot tristopenjski sistem z internimi, temeljnimi in združenimi bankami. Univerzalne poslovne banke iz preteklega obdobja so se spremenile v temeljne in združene banke. Leta 1989 je takratna jugoslovanska vlada začela izvajati pomembne reforme, ki so se pomembno navezovala tudi na bančni sektor z namenom približevanja bančnim sistemom v zahodnih državah.

Avtor v prvem delu poudari tudi pomembnost Banke Slovenije kot enega glavnih stebrov v gospodarskem razvoju Slovenije. Položaj »narodne« banke se je korenito spremenil z vstopom v evropsko monetarno unijo, kjer je banka instrumente denarne in tečajne politike prepustila Evropski centralni banki, še vedno pa izvaja naloge nadzora nad bankami v državi. Pred vstopom Slovenije v Evropsko unijo so leta 2000 predstavniki Svetovne banke in Mednarodnega denarnega sklada izvedli t. i. program ocene finančnega sektorja, kjer so ugotovili, da se je bančni sistem razvil v stabilen sistem z zadostnim kapitalom, ki je obenem odporen tudi na zunanje nestabilne razmere. Ob tem pa je bilo kot ena od težav izpostavljeno delovanje bančnega sistema v zaščitenem okolju, kjer je omejena konkurenca ovirala konsolidacijo sistema. Leta 2003 sta omenjeni instituciji ponovili nadzor in znova ugotovili, da je slovenski bančni sistem varen, vedno bolj pa se sooča s konkurenčnimi pritiski evropskih bank in povečevanjem tveganja za zmanjševanje kakovosti aktive. Ključno za delovanje slovenskega bančnega sistema je bilo tudi leto 2006, ko se je Slovenija pripravljala na prevzem skupne evropske valute evro.

Avtor v drugem delu, ki opisuje kronologijo razvoja bančništva v Sloveniji, posebej izpostavlja problem deviznih vlog v bankah v procesu osamosvajanja. Omenjeno vprašanje je bilo rešeno leta 2001 s Sporazumom o vprašanjih nasledstva. Sporazum, ki ima od leta 2004 status mednarodne pogodbe, zavezuje nekdanje jugoslovanske republike k pogajanju o jamstvu nekdanje države in Narodne banke Jugoslavije za devizne hranilne vloge varčevalcev v poslovnih bankah ali katerikoli podružnici. Na tem mestu je bilo ključno vprašanje, kako je jamstvo jugoslovanske federacije dejansko prešlo na državo naslednico na dan, ko je vzpostavila neodvisnost. V omenjenem kontekstu je še do danes v veliki meri ostal nerešen spor zaradi deviznih vlog hrvaških varčevalcev v Ljubljanski banki. Mnenje Evropskega sodišča za človekove pravice je, da morata Slovenija in Hrvaška omenjeni spor reševati v kontekstu pogajanj med državami naslednicami nekdanje Jugoslavije. Avtor na tem mestu argumentira stališče, da je finančna škoda zaradi neuspeha pri dogovarjanju s Hrvaško pravzaprav večja, kot pa bi bil neki dogovor, v okviru katerega bi se omenjene terjatve lahko poplačale.

V tretjem delu pisec ovrednoti stanje bančnega sektorja danes. Posebej pomembno dejstvo, ki ga izpostavlja, je padec dobička bančnega sistema med letoma 2007 in 2009. Banke so, s tem ko so se zadolževale v tujini, sodelovale v t. i. »napihovanju investicijskega balona« in, kot pravi avtor, do neke mere postale investicijske banke. V obdobju krize bi morale svoje zadolževanje dejansko zmanjšati, kar pa jim je le delno uspelo. Zmanjševanje dolga do tujih finančnih ustanov je zamenjal povečan dolg do Evropske centralne banke in do države. Avtor napoveduje, da se razmere kratkoročno med komitenti v gospodarstvu in prebivalstvom še ne bodo izboljšale, boniteta terjatev bo posledično še padala, kar bo pomenilo še nadaljnje slabšanje finančnega položaja bank. Svetovna finančna kriza je vsekakor vplivala na ročnost kreditov; podatki za leto 2008 kažejo, da je bilo 80 odstotkov kreditov kratkoročne narave. V knjigi je v tem delu široko predstavljen in raziskan tudi problem t. i. korporativnega upravljanja (angl. *corporate governance*). Štiblar poudarja, da je posebej pomembna lastniška struktura bank v Sloveniji, ki bi lahko vplivala na korporativno upravljanje. Kot nenazadnje ugotavlja pisec, sta za obdobje 2000–2008 značilni konsolidacija in koncentracija lastništva v slovenskih bankah.

V zadnjem delu knjige je predstavljen »pogled v prihodnost« slovenskega bančnega sistema. Pisec zagovarja »delno« vrnitev k solidarizmu tudi na polju bančništva. To pomeni strožjo regulacijo bank in preostalih igralcev na bančno-finančnem trgu. Kot argumentira Štiblar, bi slabšo možnost prihodnjega razvoja pomenilo, da bi banke prodajali tujim bančnim ustanovam. Obenem pa se strinja, da četudi bodo banke v prihodnosti v zasebnih rokah, morajo »služiti« javnosti v tistem delu, da zagotavljajo vsaj minimalni življenjski standard prebivalcev.

Avtor v veliki meri realistično predstavi probleme in izzive, s katerimi se sooča slovensko bančništvo. Prav tako je objektivna njegova ocena, na kakšen način bi morale banke ravnati v preteklosti, posebej v delu, ko bi se morale izogniti svoji vlogi v procesu »tajkunizacije« in privatiziranja slovenskih podjetij. Posebej pa se lahko strinjamo s Štiblarjevim mnenjem, da

bodo morale tudi banke v prihodnosti razumeti svojo širšo družbeno vlogo in prispevati svoj delež k »solidarizaciji« prostora, v katerem živimo. Omenjeno delo vsekakor prispeva k širšemu razumevanju tega, kar bi lahko opredelili kot »ekonomijo ravnovesja«. Knjiga, ki je prva celovita predstavitev bančništva pri nas, je najprej namenjena strokovni javnosti s tega področja, obenem pa lahko služi vsakomur, ki ga zanima delovanje bančnega sistema.

Daniel Popović

Daniel Cohen: Tri predavanja o postindustrijski družbi.

Ljubljana: Založba Sophia (Zbirka Teorija), 2011.

156 strani, (ISBN 978-961-6768-28-3), 15,80 evra

Knjiga treh predavanj Daniela Cohena o postindustrijski družbi na Collège de France oktobra 2005 je prvo delo tega francoskega ekonomista, ki je prevedeno v slovenski jezik.

Cohen v uvodnem delu poda široko definicijo postindustrijske družbe, pri čemer izhaja iz konceptov družbe storitev in informacijske družbe. Čeprav v družbi storitev »postane surovina, ki jo obdeluje človek, on sam« (str. xiii), avtor opozarja, da se terciarizirano gospodarstvo še zdaleč ni znebilo predmetov. Ker izhaja iz pozicije Zahoda pa tudi Evrope, ignorira dejstvo, da del industrijske proizvodnje dejansko ne izginja, temveč se zgolj seli v tretji svet, ki se šele industrializira. Nova ekonomija prinaša radikalno spremembo stare ekonomske paradigme, kot sta jo opisovala Adam Smith in Karl Marx. »Tovarne, ki ne potrebujejo delavcev« (str. 25) so prikaz tega paradigmatkega preloma. Cohen v nasprotju z Marxovo interpretacijo kapitalizma zagovarja stališče, da se kapitalizem v vsakem stoletju kaže na poseben način. V družbi znanja, kot jo poimenuje Daniel Bell, je namreč draga zasnova produkta, in ne njegova proizvodnja. Dober – čeprav pretiran – primer, ki ga izpostavi Cohen, je avtomobilsko podjetje Volkswagen, kjer »večino dela opravijo drugi proizvajalci, nemško podjetje pa le tisto, kar zna najbolje: nalepiti znak VW na sprednjo stran avtomobila« (str. xvi).

Cohenovo delo je strukturirano v tri poglavja. V prvem so predstavljeni razlogi za zaton industrijske družbe, v drugem so podrobneje obravnavani učinki globalizacije na industrijsko družbo, medtem ko avtor v tretjem poglavju neuspešnost regulacije postindustrijske družbe interpretira kot paradoks medsebojnega oddaljevanja socialnih modelov kljub potencialu skupnega soočanja s sodobnimi izzivi.

V prvem poglavju kot razlog za upehanje industrijske družbe navaja velike, tesno prepletene prelome: tretja industrijska revolucija konec 20. stoletja, nov način razumevanja človeškega dela, kulturna revolucija maja 1968, prevlada financ v 1980. letih in globalizacija. Pri predstavitvi tehnološke revolucije izhaja iz značilnosti revolucij po Schumpetru. Izpostavi tudi *general purpose technology*, večnamensko tehnologijo, ki presega prvotne zamisli iznajditeljev. Avtor nadaljuje z orisom toytotističnih načel organizacije dela, po katerih je odgovornost prenesena na večopravilnega delavca, medtem ko je produkcija prilagojena uporabniku. Kot pravi Cohen, je z vidika delavca stranka postala »osrednja figura njihove eksistence in v njihovih očeh tudi tisti, ki resnično deli ukaze« (str. xiv). Avtor poudarja, da informacijska revolucija ni – kot pretekle revolucije – energetska revolucija, temveč revolucija informacije in organizacije. Če je Ford izjavil, da se od delavcev »ne sme pričakovati, da bodo znali brati, pisati in govoriti angleško« (str. 16), je kasneje šolski sistem zrušil temelje fordizma. Čeprav so študentje maja 1968 zavrnilli hierarhično družbo, se je družba »naučila zaposliti uporno mladino, ki pa je bila v nasprotju z delavci izobražena« (str. 18). Tudi borza si je s finančno revolucijo izborila moč nad upravljanjem podjetij. Delničarji so vodenje podjetij prepustili menedžerjem, ki tako niso več

del razreda zaposlenih. Presenetljiva je Cohenova ugotovitev, da sedanja globalizacija zaostaja za globalizacijo 19. stoletja, saj je izvoz prihrankov bistveno manjši, medtem ko priseljenci predstavljajo zgolj tri odstotke svetovnega prebivalstva, tj. trikrat manj kot leta 1913.

Besedilo v drugem delu skuša pojasniti, zakaj je večina revnih držav leta 1975 izbrala planski model namesto tržnega. Odgovor išče v skupni izkušnji držav, ki so s prvo globalizacijo spoznale, da je mednarodna trgovina »neenakopravna v svojih učinkih« (str. 28). Ko se je politika protekcionizma revnih držav končala, so te ponovno pristale na mednarodno delitev dela. Vrnitev k svetovni trgovini Cohen interpretira z Davidom Ricardom in Adamom Smithom, med katerima vzpostavi preprosto vzporednico. Oba sta zagovarjala prednost proste trgovine, saj trg sili posameznika/narod v specializacijo za določeno nalogo, ki jo v primerjavi z drugimi nalogami opravlja najbolje. Pri tem Cohen, ki daje prednost Smithu, izpostavi šibkost Ricardove teorije. Meni, da je rezultat trgovine med bogato in revno regijo nujno polarizacija na uspešno središče in revno periferijo. Ko zapiše, da »središče ni bogato zato, ker bi bilo specializirano, ampak zato, ker ustvarja ugodne pogoje za specializacijo vsakega izmed svojih členov« (str. 38), jasno nakaže asimetričnost med večopravilnimi središči ter ultraspecializiranimi in posledično ranljivimi revnimi regijami. Posledice take delitve, ki bogatim omogoča prilaščanje segmentov največjega profita, ponazori na primerih igračk Barbie in tekaških copat Nike. Posebnost sedanje globalizacije je, da je vsakdo lahko gledalec sveta, v katerem pa ne more sodelovati kot aktivni igralec. Zato Cohen napoveduje zaostritev globalnih izzivov s poudarkom na ekoloških problemih ter ogromnim neravnovesjem med bogatimi in revnimi.

V tretjem poglavju avtor izhaja iz predpostavke, da ima Evropa težave z definiranjem svojega novega socialnega modela. Evropska trgovina je namreč v primerjavi s svetovno horizontalna, saj sledi staremu, industrijskemu modelu. Kot pravi Cohen, so evropski produkti dragi, medtem ko so ameriški proizvodi inovativni. Podjetja, kot so Microsoft, Yahoo in Google, imajo tako prevladujoč položaj, ki je evropskim konkurentom nedosegljiv. Nova ekonomija namreč ne dopušča konkurence v pravem pomenu besede. Avtor izpostavi jasno korelacijo med nasprotjema plačljivo – brezplačno in zasebno – javno. Če so za zasebno značilni ustvarjanje monopolov, tekmovalnost in plačljivost produktov, sta značilnost javnega sodelovanje in brezplačnost. Zato preferira drugo možnost, ki spodbuja ustvarjanje inovacij.

Cohen razlikuje med anglo-ameriškim, skandinavskim, celinskim in sredozemskim kapitalizmom, pri čemer se zaveda nevarnosti umestitve katerekoli države v tak model. Skozi celo delo posebno pozornost posveča Franciji. Ko recimo izhaja iz treh načinov razmišljanja o svobodi (Anglija, Nemčija in Francija), kot jih je zastavil Iribarne, jih povezuje s tremi načini obstoječega sprejemanja družbene solidarnosti. Pri tem ugotavlja, da je francoska definicija svobode bolj kompleksna in protislovna kakor druge, ker izhaja iz nekompatibilnosti klerikalnega in aristokratskega sistema vrednot. V tem kontekstu avtor razpravlja tudi o tistega leta aktualni krizi francoskih predmestij, katerih skupna značilnost je patološko visoka stopnja mladih brezposelnih.

Daniel Cohen sklene, da tovarna, ki se prazni, ni več mesto socialne mešanosti, kar velja tudi za življenje zunaj delovnega mesta. To nagnjenosti k socialni endogamiji obrazloži s teorijo selektivnih partnerstev. Pri tem sooči asimetrično partnerstvo (pravilo delitve virov) s simetričnim (pravilo enakosti). Industrijsko družbo tako označi kot asimetrično partnerstvo med bolj in manj premožnimi, medtem ko je postindustrijski družbi lastna logika selektivnih, tj. simetričnih partnerstev. Avtor, izhajajoč iz Alaina Touraina, ugotavlja, da se je politična oblast sprva povezala z gospodarstvom, nato se je gospodarska sfera odcepila od politične, po katastrofi ekonomskega liberalizma pa se je zavezništvo gospodarstva in socialnega izrazilo v družbeni solidarnosti. Danes se družbeno in ekonomsko ločujeta. Cohen nasprotuje Tourainovi napovedi smrti socialnega, ker »socialno še vedno živi, celo bolj kot kadarkoli« (str. 84). Obenem protislovno zapiše, da se socialno duši, ker je prepuščeno samo sebi. Pogosto poudari tudi, da solidarnosti, ki je bila vpeta v bistvo industrijskega podjetja, danes ni več. Zato sklene, da je

treba zgraditi »socialno infrastrukturo, ki bo pomagala osebam in državam, da živijo usodo, ki je vredna njihovih pričakovanj« (str. 86).

Če namenoma ignoriramo spremno besedilo, ki ga je za konec knjige spisal Branko Bembič, ugotovimo, da so Cohenova predavanja o postindustrijski družbi skoncentrirana na vsega šestinosemdeset strani. To kratko delo, ki je namenjeno predvsem zainteresirani strokovni in znanstveni javnosti, je podano na način, ki je razumljiv vsakomur, pri čemer pa ne vsiljuje redukcionističnih interpretacij.

Cohenovemu besedilu, ki ponudi zares odlično refleksijo pretekle in obstoječe družbeno-ekonomske realnosti, lahko poleg zanemarljivih protislovij v grobem očitamo zgolj dvoje: idealiziranje industrijske družbe in manko ponudbe alternativ. Prvič, laik bi namreč ob prebiranju knjige lahko prevzel zgrešeno prepričanje, da industrijska družba ni imela svojih pomanjkljivosti. Drugič, čeprav avtor poziva h konstituiranju novih socialnih struktur v družbi brez delavcev, dejansko ne predstavi nikakršnih konkretnih alternativ. V redkih primerih celo tolerira status quo. Meni recimo, da je francoska brezposelnost mladih »vsaj do neke meje vendarle družbeno sprejemljiva, preprosto zato, ker bodo avtsajderji slej ali prej postali insajderji. Vsi mladi bodo odrasli in si s tem priborili enak status« (str. 74). Res? Kljub temu je knjiga *Tri predavanja o postindustrijski družbi* čtivo, ki je resnično vredno branja.

ABSTRACTS AND TABLE OF CONTENTS

Blanka Groboljšek, Franc Mali

Some ethical dilemmas and issues about the development of biotechnology in Europe

The article deals with some ethical and social aspects of the development of biotechnology which involves a complex area of scientific research and opens up a series of issues like how to define these aspects and how to include them in decision-making processes. Public discussions of biotechnology are often surrounded by dilemmas concerning the safety of GM organisms for people and the environment, the question of whether the public is sufficiently informed, the labelling of GM products and ethical and moral considerations regarding the process of genetic modification and therefore the main part of the article focuses on these issues. Namely, these issues call for a consideration of the new forms of interactions between science and society and open the path to different forms of political interventions and possibilities of shaping common European values in response to the ethical dilemmas of biotechnology development.

Key words: biotechnology, genetically modified organisms, ethical aspects, public

Karmen Erjavec, Jožica Zajc

Attitudes of the Slovenian mass media towards genetically modified organisms

The analysis of articles in Slovenian television and print media that published more than five articles about genetically modified organisms (GMOs) in 2009 and 2010 reveals a predominant negative attitude to GMOs. The media mainly cited non-government environmental organisations and Slovenian politics as sources. GMOs were mostly addressed as a whole, while GM animals were the least discussed group of GMOs. Environmental risks were discussed as a key topic, with a special emphasis on scientific uncertainty and reduced biodiversity, followed by political risks where the lack of an adequate control framework in the EU prevails. Among the benefits of GMOs the environmental aspect is the most noted, in particular reduced pollution. The analysis of individual sources showed that most of them discussed the risks, most frequently non-government environmental organisations, Slovenian politics and members of agricultural organisations.

Key words: Slovenian mass media, journalism, genetically modified organisms, genetically modified food, content analysis

Karmen Erjavec

A Discursive Struggle in the Slovenian Media: Journalistic Representations of Genetically Modified Organisms

A critical discourse analysis of news about genetically modified organisms (GMOs) published in 2010 by the Slovenian media showed that two contradicting discourses were offered to the audience. The anti-GMO discourse refers to scientific uncertainty, the non-transparent influence of multinational companies and the destruction of biological diversity as the reasons against the introduction of GMOs; it is based on the social-democratic ideological culture. The pro-GMO discourse cites the reduced consumption of chemicals in agriculture and less environmental pollution, economic advantage and individual choice as the reasons in favour of introducing GMOs; it is based on the neoliberal ideology. The media mainly published the views of non-governmental environmental organisations, politicians, farmers and scientists in the fields of biology and ecological agriculture who were critical of GMOs.

Key words: genetically modified organisms, Slovenian journalism, media, biotechnology, critical discourse analysis

Melita Poler Kovačič, Luka Juvančič

Socio-Economic Criteria for Deciding on the Cultivation of Genetically Modified Organisms in Slovenia

According to the European Commission's proposed regulation from 2010, European Union member states can also restrict or prohibit the cultivation of genetically modified organisms (GMOs) in their territory on the basis of the socio-economic factors of the impact of GMOs. The paper presents reference approaches to designing and arguing the socio-economic impact of GMOs and reveals significant variation between them. An agreement on a comprehensive, empirically supported and mutually acceptable set of factors that would allow integration into the EU's regulatory framework has not yet been achieved. Slovenia is stepping into the process of designing relevant socio-economic factors with negative public attitudes to the cultivation of GMOs, related restrictive legislation, and the natural and structural characteristics of agriculture which at the outset restrict the possibility to grow GMOs. In the paper, we propose a set of seven socio-economic factors which reflect specific characteristics of the Slovenian agricultural and social environment, and which could serve as a platform for public debate on this issue.

Key words: genetically modified organisms, agriculture, socio-economic factors of impact, European Commission, Slovenia

Katja Vintar Mally

The role of genetically modified organisms in contemporary african agriculture

The article evaluates the present and possible future role of genetically modified organisms in the agricultural production of African countries. It also addresses their potential impacts on the environment and the socio-economic status of subsistence African farmers. South Africa, Burkina Faso and Egypt are the only African countries that are commercially producing genetically modified crops. Several other countries are reporting field trials or the availability of research capacities. In the last few years, the majority of African countries have received food aid that is often genetically modified. Due to health and environmental concerns, several countries have rejected such aid and triggered reforms of international food aid policies. The article presents the main legal responses to the introduction of genetically modified organisms and some possibilities for achieving food security, taking the projected effects of climate change and population growth into account.

Key words: genetically modified organisms, food, agriculture, Africa

Table of contents

ARTICLES

Some ethical dilemmas and issues about the development of biotechnology in Europe Blanka Groboljšek, Franc Mali	7
Attitudes of the Slovenian mass media towards genetically modified organisms Karmen Erjavec in Jožica Zajc	25
A Discursive Struggle in the Slovenian Media: Journalistic Representations of Genetically Modified Organisms Karmen Erjavec	45
Socio-Economic Criteria for Deciding on the Cultivation of Genetically Modified Organisms in Slovenia Melita Poler Kovačič, Luka Juvančič	63
The role of genetically modified organisms in contemporary african agriculture Katja Vintar Mally.	83

RECENZIJE KNJIG

Dejan Jontes: Novinarstvo kot kultura: miti in vrednote. Ljubljana: Založba FDV, zbirka Kiosk, 2010. <i>Igor Vobič</i>	101
Taja Kramberger in Drago Braco Rotar: Misliti družbo, ki (se) sama ne misli. Ljubljana: Založba Sophia, 2010. <i>Valter Cvijić</i>	103
Roman Kuhar: Intimno državljanstvo. Ljubljana: ŠKUC, zbirka Lambda, 2010. <i>Mihael Topolovec</i>	105
Štiblar, Franjo: Bančništvo kot hrbtenica samostojne Slovenije. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. <i>Mitja Durnik</i>	108
Daniel Cohen: Tri predavanja o postindustrijski družbi. Ljubljana: Založba Sophia (Zbirka Teorija), 2011. <i>Daniel Popović</i>	110

ABSTRACTS AND TABLE OF CONTENTS	115
--	-----